

A SZÉP MAGYAR BESZÉD *

(A magyar beszédművelés és beszédnevelés fejlődéstörténete.)

1. Öröndetes dolog, hogy újabban mind többet olvasunk és hallunk a beszélt nyelv, a hallható nyelv ápolásának szükségességéről is. A magyar beszédművelés és beszédnevelés ügye mindinkább előtérbe kerül, s a magyar beszéd tudományos elemzése és vizsgálata is nagyobb erőre kap. Ennek eredményeképpen az egyre erősödő magyar beszédpedagógia, a beszéd fonetikai feltételeinek alaposabb ismerete, az elméleti és az eszközfonetika útmutatása az iskolai nyelvművelő munkában is eredményesebb és igényesebb beszédápolást eredményezhet. S reméljük, hogy a magyar beszéd művelése nem lesz anyanyelvi oktatásunk legelhanyagoltabb területe. Azt akarjuk ui., hogy minden magyar ajkán az a szépen hangzó ízes magyar beszéd hangozzék, amely tükrözi a magyar nyelv minden szépségét, »csodálatos meleg színeit, főséges pompáját, utólérhetetlen ízeit, zamatját, s elandalító muzsikáját« (Mikszáth).

A jelen feladatainak vizsgálata előtt értelmét látjuk annak is, hogy a magyar *beszédművelés és beszédnevelés múltját* is áttekintsük. Volt-e a magyar beszédnek, az előszónak kultusza? Található-e a magyar beszéd tudomány megteremtését is célzó kísérlet, kezdeményezés a magyar nyelv fonetikai feltételeit is feltáró munkálatokban? Milyen értékű és mértékű volt a fonetikai kérdések iránti érdeklődés? A fonetika tudományának művelői a pusztán leíró jellegű alkotások mellett elősegítették-e a beszédnevelés gyakorlati céljait szolgáló munkálatok és gyakorlatok megszületését és elterjedését az iskolák nyelvművelő munkájában? Milyen haladó hagyományai vannak a gyakorlati beszédművelésnek és beszédnevelésnek? Szolgáltatóknak-e értékes adatokat a magyar beszéd kultúra múltjára vonatkozólag a magyar homiletikák, szavalástanok, szónoki gyakorlókönyvek és logopediai munkálatok? A történeti áttekintés majd megmutatja, igaza van-e Nagy Adorjának, amikor azt állítja, hogy »a magyar beszéd kultúra múltja nem vígasztaló, de nem is vígasztalan« [1].

2. A fejlettebb beszéd kultúrára nevelés a magyar nyelvi oktatás történetében igen értékes és haladó hagyományokra támaszkodik. A *pataki iskola* 1621-es törvényei között olvashatjuk: az iskolai nevelés-

* Egy nagyobb tanulmány első része.

nek arról is gondoskodnia kell, hogy »a növendékek ne selypítsenek, ne hebegjenek, ne akadozzanak, énekelve vagy nagyon halkán ne beszéljenek, a végső szótagot le ne nyeljék, s ne szokják meg a kellemetlen fogcsikorgatást, sípolást, nyögést, hákogást, köhécselést és torokköszörülést« [2]. Sajnos, a magyar iskola gyakorlatában hosszú ideig nem az anyanyelv, nem a magyar nyelv volt a tanítási nyelv, s így a beszéd-kultúra elmélete és gyakorlata egy holt nyelvnek, a latin nyelvnek teremtett kultuszt. A magyar tanulók a folyamatos latin beszédben gyakorolták magukat, s latin nyelvű szónoki műveltségre törekedtek. *Kölcsey* nagyon jellemzően írta visszaemlékezésében: »Akkor (13 éves koromban) én jobban tudtam latinul, mint magyarul.« [3]. A magyar gyerekek a latin ékesszólást tanulták, az »ars orandi«-k a latin »stilus forensis seu curialis« gyakorlatát írták elő. A szónoki gyakorlatokon a deák retorikai műveltség elemeit, a latin nyelv zárt formáit, esztétikailag is kicsiszolt nyelvi fordulatait, mesterségesen szabott mondatsémáit, retorikai fogásait elemezték a tanulók. *Boros István* még 1820-ban is azt írja, hogy a »főbb iskolák« a tanulók számára csak deák retorikákat, oratoriákat írnak, de magyar nyelven nem adnak ki ilyen munkákat, s éppen ezért a magyar iskolákban magyar nyelven »még igen kevés gyakorlásra« van mód, *hogyan is »essen tsinosan, kellemetesen, fényesen a magyar beszéd«* [4]. *Pápai Sámuel* is azt állítja, hogy »a Retorika is deákul taníttatván Oskoláinkban, arrul magyar nyelven még igen keveset olvashatunk« [5].

A magyar nyelvi retorikai, szónoki gyakorlatok csak később jelentek meg a magyar iskolákban, hiszen hosszú ideig még az egymás közti magyar beszéd is tiltva volt. A protestánsok kollégiumaiban is külön ún. *auscultator-diák* vigyázott, hogy a deákok magyarul ne beszéljenek, akit pedig »hungarizálás«-on kaptak rajta, megbüntették és signum viselésre szorították. *Terhes Sámuel* is arról tanúskodik, hogy a magyar gyereket a latin nyelv iskolai kultusza szinte megnyomorította szellemi fejlődésében, és anyanyelvi kultúráját is elnyomorodásra készítette. Már az elemi iskolában megkezdődött ez a művelet. »Hatodik tavaszra szedém gyenge társaimmal a szagos ibolyákat — írja *Terhes* —, midőn ím e parancsolatot vevém: holnap iskolába kell mennem . . . A falusi tanító bévezetvén egy egész ségtelen szobába, s beültetvén néhány sáppadt gyermekek közé, első szava ez vala: Custos, quid rei?, mellyre az felelvén: *Stephanus Nagy hungarice narravit*, prodeat, mondá a Tanító, s a *Custossal reá veretett*. E meglévén, hozzám fordult, ezután, így mond, *nem lesz szabad magyarul beszélni* . . . Felső iskola? Nehány esztendőn keresztül nem hallék egyebet Professzoromtól, hanem quomodo habet Perfectum, quae constructio da regulam, quae figura . . .« [6].

Czuczor Gergely arról is számot ad, milyen volt ez a latin beszéd a magyar gyerekek ajkán: »Közönségesen bevett szokás, hogy a kisdied grammatikusok *latin nyelven tartoznak egymással beszélgetni*, minden más anyai nyelv beszélése eltiltva lévén tőlök; *millý kinnal, millý fűlsértő hangokkal, mennyi barbarizmussal megyen ez véghez* . . ., s nemcsak ifjú grammatikusaink, de sok felnőtt deákos embereink szájából is *konyha*, vagy úgynevezett *huszár deákságot hallunk hangzani*.« [7].

A felsőbb iskolákban meg különösen erőszakolták a *latin retorikai műveltséget*. Nagy gonddal tanították és gyakorolták iskoláink latin nyelven a *szónoki szerkesztés tudományát, az ékes beszéd szerkezeti felépítését, a művészi szónoklatok anyagát, a szónoki előadás módszereit*. A beszéd hatásos előadására tanító *dialectica* útmutatásai alapján a szónoklati gyakorlatokon, a declamatiók és perorálások alkalmával a »műolvasást«, a szavalást, az *élőszóbeli előadás technikáját* is előtérbe helyezték s általános szabályként tanították, hogy az élőszóbeli előadásban »természetességre, csínra, ha lehet művésziességre törekedjél« [8].

Sokszor ejtettek szót a *kiejtésbeli hanyagságokról*, az élőbeszéd *akusztikai és optikai tényezőiről* is (hangejtés, hangszín, hangsúly, hanglejtés, tempó, arcjáték, taglejtés). Az interpunctiókról és szerepükről vallott tanításokban is sok beszédtechnikai vonatkozást találhatunk, különösen az élő beszédben nagy szerepet játszó *hangsúlyozásról, hanglejtésről, tempóról és szünetről* szóló nézetekben.

Persze sok esetben egészen mechanikus utasításokat olvashatunk a megfelelő oratoriákban, szónoklattanokban (pl. a beszélő a pontnál számoljon hármat, a pontosvesszőnél kettőt, a vesszőnél pedig egyet) [9], vagy csak általánosságokban megfogalmazott előírásokat (az egyes hangok képzésének tökélyét is emelni kell, egyes hangok által a fülek ne sértessenek, kerüljük a kemény és sziszegő hangok gyakori ismétlését, az emelkedés és lebecsátkozás a mondatok hangjában bizonyos zeneszerű menetet kölcsönöz a szónoklatnak stb.) [10].

Az élőbeszéd ápolásának, a beszédtechnika kérdéseinek ügye tehát a latin és magyar oratoriákban is szót kapott, de a latin iskolákban az élőbeszéd kultuszának mégis nagyon sok akadályja volt. Elsősorban maga a holt nyelv, a fonetikai ismeretek hiánya, a betű és a hang azonosítása, a betűfonetika, s ez az ejtés sajátságok behatóbb elemzésének különösen akadályozójává vált.

A helyes kiejtés, a folyamatos, eleven beszéd tanítását és gyakorlását különösen az iskoláinkban dívott grammatizáló és katekizáló módszer is akadályozta. Az egyes protestáns iskolák megfelelő tantervei éppen e módszerek lassankénti háttérbe szorítása érdekében mind nagyobb súlyt fektettek a *szavalásra, a szónoklattanra*. Az 1812-es *debreceni Tanterv: A tanítók kötelességei* pl. külön is felhívja a figyelmet a szavalattan, a szavaló gyakorlatok nagy pedagógiai jelentőségére.

3. Az élő magyar beszéd kultuszának eleven gyakorlatát és elméletét eleinte csak az egyházi prédikációk írói és predikálói művelték és propagálták. *Pápai Sámuel* méltán emelte ki, hogy a magyar nyelv ápolásának, az élő magyar beszéd művelésének ügyét is szolgálták a prédikátorok: »Szinte zengett az egész haza a hangos praedikációktól«, a »számos tüzes predikállók« eleven beszédétől. *S Teleki József* azt is helyesen jegyzi meg, hogy a predikátorok »nemcsak az okoskodások hathatóságában, hanem az *előadás kellemében* is kezdék keresni az ellenfél ellen bocsájtandó nyilakat [11]. Ezért a magyar beszédkultúra és beszédpedagógia haladó hagyományai között feltétlenül számon kell tartanunk a *homiletikák* beszédtechnikai vonatkozásokat tartalmazó tanításait, gyakorlatait.

Már Medgyesi Pál »Doce nos Orare quin et praedicare...« [12] című és Bártfán 1650-ben megjelent munkájában szót ejt »a predicallosoknak Módja felől« is. A magyar beszédnevelés történetének írója is feltétlenül számoltatta az előbeszéd technikájára vonatkozó nézeteit, tanításait. A legfontosabbakat itt is idézzük: »Két rendbeli természetű emberek vannak: némellyek bő szavúak, könnyen, sőt ugyan mint egy ön kéjén folynak a szók töllök, mások ellenben szűk nyelvűek, nehezen jó külömb-féle szó és szóllás nyelvekre...« Könyvének a *declamator*ról szóló fejezete, a *beszéd elmondására, az ejtésre* vonatkozólag is közöl utasításokat. A beszédnek »nem kell lenni habahurgyának, egy lineán folyónak, lassúnak, nótázó- vagy álmodozónak«.

A helyes beszéd technikájára vonatkozólag azt írja elő, hogy a beszéd »ne legyen lassú, késedelmes, igen pörgő, hadaró«, ne beszéljünk »a szó hangjainak egyformán ejtésekkel«, hanem »folyják beszédünk természet szerint-való, közmagyaránvaló hanghordozással«.

A homiletikák tárgyük és gyakorlati célkitűzésük természete szerint az egyházi szónoklattan kérdéseit helyezték előtérbe, de valamenyny ilyen természetű munka a beszédtechnika kérdéseit is felveti. Sajnos, mind gyéribben értekeznek a beszéd technikai oldaláról a modernebb ilyen tárgyú munkák, s ez annál is feltűnőbb, mert a fonetika önálló tudományággá fejlődése folytán nagyobb segítséget és útmutatást kaphattak e homiletikák írói, mint elődeik [13].

A régi homiletikák közül még Tóth Ferenc munkáját kell kiemelnünk: *Homiletika* a címe, s első kiadása Győrben, 1802-ben jelent meg [14]. Ez a munka is gátat kívánt emelni a kálvinista prédikátorok — a magyar beszédkultúra és beszédnevelés szempontjából is káros — beszédmodorának. Ez a beszédmodor ui. lassan-lassan mind szélesebb körben terjedt. Fáy András a tanú arra, hogy különösen az iskolákban, a tanárok és a tanulók beszédében jelentkezett e természetellenes beszédmodor. Az egyetemes beszédkultúra szempontjából is kívánja »Óramutató« című, 1842-ben megjelent munkájában, hogy »ideje volna, hogy iskoláinkban kissé tovább mennénk immár a szabad és mégis túlság nélküli előadásig«. Elítéli a protestáns prédikátorok természetellenes beszédmodorát is. Mi jellemezte ezt a beszédmodort? Kenetteljesség, éneklés, erőltetett affectatio, öblögető, gurgulázó hangvevés, monotonia. — Fáy jellemzése szerint: »gyakran ugyanazon egy quintán vagy octávon megy az egész prédikáció végig s kellemetlen monotonivá válik, s a pap sokszor természetellenileg reszketteti szavát s erőlteti a tájejtést«. Ez a beszédmód »valóban fáj a becsületes füleknek«. Az egyetemes beszédkultúra és beszédnevelés ügyét is szolgálta tehát Tóth Ferenc, amikor feladatának tekintette, hogy a fentebb ismertetett beszédmodorosságról leszoktassa szónokainkat. Ma is helytálló megjegyzései: 1. A magyarul helyesen és szépen beszélőnek »szükség tökéletesen tudni az anyai nyelvet«. 2. Szükség a beszédben az »illendőség« is. 3. Vigyázni kell a hangra, vagy a »beszéd illendően való hordozására«. 4. Szükséges a jó organum, »a jó beszédműszer«. 5. »A hang vagy ki-mondás (ejtés) tiszta legyen, az orrból s megszorított torokból, s a fog közül való beszélés, a hebegés, rekedezés, hadarászás, gagyogás stb.

súlyos hiba. 6. A hang legyen világos, érthető, »azaz, hogy minden szót vagy szótagot az egész beszédben felvehessen a hallgató«. Ez ellen hibáznak azok, akik »elharapják a szó végét, vagy valami magánhangzót tesznek a mássalhangzók közé, vagy akik igen meghúzzák a szótagokat vagy szájokat félre vonják s akik szaporán beszélnek«. 7. Legyen a hang »természeti, nem pedig erőltetett és tsinált: ez ellen hibáznak, akik énekelve beszélnek«. 8. »A hang legyen változtatott, a gondolatok és belső érzések szerint: mikor örülünk, a hang eleven és felmenő, mikor pedig szomorkodunk, lefelé szálló.«

4. A magyar beszéd kultusza, a magyar beszédtechnika, a magyar beszédnevelés elmélete és gyakorlata mindinkább istápolást talált a magyar iskolák magyar nyelvi nevelésében is. A továbbiakban először a kezdő lépésekről adunk számot. Megmutatjuk, milyen fejlődési utat követ a magyar beszédművelés és beszédnevelés iskoláink gyakorlatában és a megfelelő elméleti, nyelvi-pedagógiai művekben. Azután arról is beszámolunk, hogyan támogatta ezt a munkát a fonetikai érdeklődés erősödése, a megfelelő beszédtechnikai és szónoklattani szakirodalom eredményesebb művelése, a magyar logopediai szakmunkák elmélete és gyakorlata, és az iskolai nyelvi oktatás gyakorlatát is érintő módszertani szakirodalom.

Már a magyar nyelvtani irodalom úttörői is nyújtanak a magyar betűk hangtani értékének megállapításában olyan fonetikai ismereteket, amelyek a kiejtés, a helyes magyar beszéd technikája szempontjából sem értéktelenek. *Sylvester* János nyelvtanának (*Grammatica Hungaro-Latina*: 1539) első részében az »orthographia«-ban a hangtan még alárendelt szerepet játszik, és csak általánosságokat mond a kiejtés, az olvasás és írás szabályairól. Az »*Orthographia Vngarica*« (1549) szerzője, *Dévai Bíró Mátyás* már a helyes magyar ejtésre vonatkozó hangtani ismereteket is nyújt. Az *á* hanggal kapcsolatban pl. megjegyzi, hogy ezt a hangot »iől fel tátott Szaiial kell kimondani...« *Szenczi Molnár* Albert nyelvtanában (*Novae Grammaticae Vngaricae*: 1610) a magyar beszédtechnika szempontjából is sok hasznos fonetikai megfigyelését írta le. A magyar hangokról szóló észrevételeiben részletesen ír a hangok helyes kiejtéséről. Megállapítja pl., hogy a magyar *ö* hang artikulációs jellemzője az ajakkerekítés. Galeottira hivatkozva említi, hogy a magyar nyelvben a hangok időtartam különbségének fontos értelem megkülönböztető szerepe van. Amikor a magyar »declinatio«-nak »in nac, nec« osztályozását írja le, valamit megsejtett a hangrendről és az illeszkedésről is. A vocalharmonia és az illeszkedés hangtörvényének nyelvi fontosságát azonban csak *Pereszlényi* Pál emelte ki grammatikájában (*Grammatica Linguae Hungaricae*: 1682). A magyar hangokat két osztályba sorolja: az első osztály az *a* — *hangúak*, vagyis a *mély hangúak* osztálya, a másik osztály az *e* — *hangúak*, vagyis a *magas hangúak* osztálya, »melly osztálya a hangoknak egy szóban nem tűri meg a másik osztálybeli hangokat, még ragban sem... ez »quasi clavim linguae Ungaricae nactus«, mintegy kulcsa a magyar nyelvnek.

A magyar beszédművelés és beszédnevelés szempontjából is olyan nagy jelentőségű fonetikai érdeklődés korai megjelenését példázza

Geleji Katona Istvánnak (Magyar Grammatikátska: 1645) a bilabialis tremulans hanggal kapcsolatos megfigyelése és a *betűejtést* elítélő megjegyzése: a helyes kiejtés: aggy jó szót, a helyesírás pedig: adj jó szót!

Beszél *Geleji Katona* observatióiban a hangok időtartamáról is: »Az accentusok a magyar nyelvben oly szükségesek, hogy azok nélkül sok azon betűből álló szók értelemmel egymástól meg nem különböztethetnének, s pronuntiatiojuk is igen kétséges lenne, minéművek ezek számára—szamara, vágy—vagy...«

Ahogy *Szenczi Molnár*, úgy *Geleji Katona* is az accentus műszóval a hosszúságot jelöli. E megfigyelések rögzítésével úttörő hirdetői voltak a magyar beszédtechnika szempontjából is fontos követelménynek, hogy a helyes magyar ejtés megkívánja a hangok időtartamának pontos megtartását is.

A XVII. századi, s az iskolai nyelvi nevelést szolgáló írásokban, nyelvtanokban, nyelvi könyvekben és módszertani próbálkozásokban már nemcsak olyan általános fonetikai megfigyelések olvashatók, mint pl. *Szamosközy* Istvánnak a székely beszéd mondathanglejtésére vonatkozó ezen megjegyzése: »a kiejtésben az utolsó szótagot hangsúlyozzák«, (s ezzel a székely párbeszédes hanglejtésnek arra a sajátosságára hívta fel a figyelmet, hogy a székely ember a mondat utolsó szótagján felemeli a hangot) [15], hanem a helyes és értelmes beszédéről, az egyének beszédében található kiejtési hibákról, a beszéd fonetikai művelésének fontosságáról is mind több szót ejtenek. Ismeretes, hogy *Comenius* Amos János sárospataki éve alatt (1650—54) is hathatós apostola volt az anyanyelvi nevelésnek, oktatásnak. Tankönyveiben és tanítási módszerében a magyar nyelv iskolai használata is tágult, gyakorló teret kapott. Az anyanyelvi iskola beszédpedagógiájára vonatkozó értékes tanácsairól pataki éve alatt is szót ejtett. »*Informatorium skoly Materské*« (1628) című munkájában [16] a helyes beszédre nevelés kérdését is tárgyalja. Könyve egyik fejezetében (Hogyan kell a gyerekeket a helyes és értelmes beszédben gyakorolni?) különösen kiemelte a tiszta kiejtés fontosságát és a selypítés, a beszédhibák kijavításának módját megfelelő gyakorlatok útján. Azt is megemlíti, hogy a szülő nem cselekszik helyesen, ha »szeretetből elnézi, hogy a gyereke az *r-et* ne pontosan és tisztán ejtse, hanem helyette *l-et* mondjon...«

A beszédtechnikai vizsgálódások szempontjából azt sem érdektelen megemlíteni, hogy *Comenius* egyik igen értékes kezdeményezése volt a mondathanglejtés grafikus ábrázolása, s ezzel — amint *Vértes O. András* helyesen jegyzi meg — egy évszázaddal megelőzte *Walkert* [17].

Szőnyi Nagy István (Magyar Oskola: 1695) az írás-olvasás tanítás új módszerét próbálgatja, s az írni-olvasni tanulóknak *fonetikai alapon* szemléltetve, írva és hangoztatva mutatja meg, hogy »a Vocalisok miképen társalkodnak a Consonansokkal, miképen tsinálnak szót és társaságok változtatván, a szókat is miként változtatták...« [18].

Az iskolai magyar nyelvi oktatás, a magyar beszédművelés és beszédpedagógia irodalma alig méltányolta, illetőleg nem is ismeri *Bél Mátyás* »*Institutiones Linguae Germanicae*« (1718) című írását, pedig sok értékes magyar hangtani, ejtésbeli, beszédtechnikai megfigyelés és

megjegyzés is olvasható benne. Bél ui. azt vallja, hogy a »különleges német ejtés«, azaz a hibás német ejtés »az anyanyelvi beszédejtésben keresendő«, ezért a magyar gyerekeket anyanyelvük artikulációs bázisának ismerete nélkül nem lehet sikeresen a német nyelvre sem oktatni. Ezért tanít Bél igen sok magyar hangtani ismeretet is tanítványainak. Munkájának »*De litterarum Cognitione*« (A betű ismeretéről) c. fejezetében a hangok elemzésére is megtanítja a nevelőket, s a magyar ejtési sajátságokra is kitér: *a*: »vocalis est sonora, aperto modice ore...« vitiatur eius valor, cum a quibusdam Hungariae incolis legitur: o ∞ ao«; — *e*: »sonus eius purus est, exilis tamen, Hungaris potissimum observandus, qui eum cum suo é, acuto, confundunt«. A »Mantissa de Pronuntiatione Germanica« c. fejezetében szót ejt a magyar nyelv hangsúlyozásáról is: »Dicunt sane Hungari: környülmetélkedetlenség, praeputium, ubi tres in eadem voce accentus sunt elevantes, in ultima, quinta et septima, et cum suffixo: környülmetélkedetlenséginktül, a nostris praeputiis: ubi vox integra decasyllaba est, quatuor distincta accentibus in ultima, tertia, septima et nona....« Azt is megemlíti, hogy a magyar tanulók a magyar hangsúlyviszonyoknak megfelelően hangsúlyozzák a német szavakat is.

Kalmár György (Prodromus: 1770) fonetikai megfigyeléseinek jó része gyakorlati jellegű és beszédpedagógiai vonatkozásokban is figyelemreméltó. (»Breve *a*: haud imitandi quidam praecones et cantores *breve a* proferunt uti *e apertum*, longum uero, uti *é*, haud svaviter«.) A tájéjtésről írt sorai mellett különösen kiemeljük a *beszédhibákról* (»linguae vitiis«) tett megjegyzéseit (*l* uulgo nostro frequenter in *r* convertitur« — »blaesi pueri nostrantes adulti quoque non ita pauci, proferunt, ut *ly*, alii *l*; stb.) A hangkapcsolatokról is helyes nézetei voltak, megemlíti pl., hogy népünk az *n* hang helyett *m*-et ejt, a »bilabiális betűk: *b*, *p*, *m* előtt.«

A magyar beszédtechnikai vonatkozásokat is tárgyaló elméleti és gyakorlati jellegű irodalom különösen sokat hivatkozik a magyar származású *Kempelen* Farkasnak, az emberi beszéd mechanizmusáról, fiziológiájáról írt munkájára (*Mechanismus der menschlichen Sprache*: 1791).

Brücke méltán emelte ki, hogy *Kempelen* olyan *fiziológiai hangtani s általános fonetikai* hagyott reánk, *mely alapul szolgálhatott a további kutatás számára* [19].

A magyar hangtani kutatás számára is úttörő jellegű munkája: példáinak nagy részét a magyar nyelvből veszi. Pontos és helyes hangelemzéseivel a helyes magyar ejtésre nevelés ügyét is elősegítette. Beszédpedagógiai hasznát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a beszédhibák leírására és a hibák javítására is gondot fordít. Nem véletlen az sem, hogy a magyar logopediai szakirodalom úttörői és a magyar siketnéma oktatás gyakorlati jellegű munkásai gyakran tekintik vezetőjüknek *Kempelen* művét.

5. Sajnos, *Kempelen* értékes munkájának nincs méltó folytatása. A magyar nyelvi szakirodalom fonetikai érdeklődése lassan bővült és mélyült. A korabeli nyelvi, nyelvtani irodalomban mégis találhatunk olyan írásokat, amelyek az egyetemes magyar beszédkultúra és beszéd-

pedagógia fejlődéséhez és elmélyítéséhez is hozzájárultak. Szenthe Pál (Magyar Oskola, az az Magyar Grammatika: 1792) a helyes kiejtésről is ír, s a *betűejtés elleni küzdelem* úttörői között tarthatjuk számon Szenthet is: »Mert próbálja bár valaki a d-et j-vel ki-mondani, a *dj gy* hanggá változik, po. mondja, lúdja — a *d* után ha *j* vagy on a köz-beszédben, gy hanggal mondják ki mind a Nevekben, mind az Igézés-ben, po. padja, lúdja, módja, mintha így volna írva: pagygya, lúgygya, mógygya — adja, szaladjon, mintha így volna: agygya, szalagygyon...«

A magyar nyelvtani irodalom fejlődésével a hangtani rész is állan-dóan bővült s mind több és több segítséget nyújtanak nyelvtanaink a magyar nyelv, a magyar beszéd fonetikai műveléséhez, az iskolai be-szédnevelés igényesebb munkájához is. Révai Miklós (Elaborator Gram-matika: 1806) munkájának *Orthoepia* (=Helyes olvasás) című fejezeté-ben részletesen írja le a magyar beszédhangok képzésmódját. A hangok időtartamáról írva, utal arra, hogy a magyar hangok időtartama önma-gában is nyelvi szerepet tölt be. Senczi Molnárból idézett példájával kapcsolatban említi, hogy a magyar tanulók gyakran mosolyognak az idegen ajkú és magyarul tanuló gyerekeken, akik az időtartam elvété-sével »Nagy halakat (hálákat helyett!) adok az én Uramnak« éneklük.

A magyar helyes kiejtés gyakorlására a *hasonulásos alakok* helyes ejtésére külön is felhívja a figyelmet. Az *r* hangsal kapcsolatban meg-említi, hogy a beszédhibások az *r*-et *l*-nek ejtik: »Dentalem tremulam consonam *r* crudam et difficilem pronunciatu, ultro experimur in ore blaesorum in lingualem literam *l* deflectere. . . .«

Beszédtechnikai vonatkozású megjegyzésként is tartjuk számon az interpunctiókkal kapcsolatos kijelentéseit is. Révai a *hanglejtésről* is sejtett már valamit. Az *Elaborator Grammatica* második részében (Pro-sodia), a »De orationis tono« című fejezetben ezt találjuk: »Valamint a szavakban nem ugyanaz a hangja van az egyes szótagoknak: úgy a be-szédben sem kerül elő minden szó a hangnak egyenlő emelésével, ha-nem a szó hangja s a beszéd hangja közt különbség van, mert a szó hangja vagy mennyisége meg van határozva a szótagokban, a beszéd hangja azonban nincsen egyes szavakhoz kötve, hanem fűző a beszéd céljától és kapcsolatától. . . . A beszéd hangjával lelkünk változó érzel-meit is kifejezzük . . . , ha kérdezzük, a mondat végén a hangot emeljük. A felkiáltásban az elején emelt hangot a végén alászállítjuk.« [20]. Nyel-vünk hangzórendszerének jó ismerete alapján állapítja meg, hogy »a dallamosság annyira nem hiányzik a természettől fogva csodálatosan hajlékony és a magán- és mássalhangzóknak könnyed és kellemes kap-csolata folytán kiválóan kiegyensúlyozott nyelvünkben, hogy e tekintet-ben csaknem az összes európai nyelveket felül mulja a mienk...«

Révai nagy ellenfele, Verseghy Ferenc sok általános fonetikai, ille-tőleg magyar hangtani megjegyzését is számon kell tartania a magyar beszédnevelés fejlődését vizsgáló írásoknak. »A tiszta Maquarság, avagy a csinos maquar beszédre és helyesírásra vezérlő értekezések« című, 1805-ben megjelent munkájában az élő nyelv, a beszéd vizsgá-latának is új távlatait nyitotta meg már azzal is, hogy a *hangot és a betűt* elkülöníti egymástól: »Eggy betű sohase jelentsen többféle han-

got és eggy hang soha se fejeztessen ki többféle betűvel.» »Magyar Grammatika, avvagy Nyelvtudomány, a Magyar Nemzeti Oskolák számára«, Budán, 1818-ban megjelent könyvében a *hangrendről* szólván megállapítja, hogy »a hangrendnek a Magyar nyelvben sokkal nagyobb hatalma van, olly annyira, hogy még a szóformálásnak és szóragasztásnak is parancsol...«

A helyes magyar beszédre nevelés szempontjából lényeges az a megállapítása is, hogy az egységes magyar nyelvre, az egységes köznyelvi kiejtésre nem norma a tájnyelvi ejtés.

Az élő, a beszélt nyelv nagy jelentőségét is kiemelte, amikor arról írt, hogy »a nyelv tulajdonképpen nem arra való, hogy írjuk, hanem hogy beszéljük...«

A tudományos igénnyel alkotott, és az iskolák számára írt nyelvtanokban egyaránt lassan bővül a hangtani rész, mely — ahogyan Czuczor mondja [21] »a nyelvünkben jelennen élő vagy hajdan létezett szók alkatrészeit, a hangokat ismerteti«, s a beszédtechnika és a beszédművelés szempontjából általában keveset nyújtanak. Beszélnek ugyan a hangok helyes kimondásáról, a kiejtésről, de ez is kimerül néhány általánosság emlegetésében, mint pl. Fogarassi János »Művelt Magyar Nyelvtan Elemi része« (1843) című munkájában olvasható: »a magyar minden hangot tisztán, szabatosan szokott és szeret kimondani«.

Fogarassi előbb idézett nyelvtanában a helyes magyar beszédtechnika szempontjából lényeges sorok olvashatók azonban a magyar hangsúlyról: »Minden szótag bír a kimondáskor kisebb-nagyobb mértékű erővel, kinyomással...« A hanglejtés szerepét is sejti, amikor megállapítja, hogy a beszédben a hang »fel és alászálló«, s ez a »lebegés, magosság — és mélységre terjedés, vagyis a hangnak fölemelkedése vagy alászállása legszembevetőbb a zenében, de használtatik a szavakban, sőt a közbeszédben is minden emberi nyelvben...«

6. Most azokat az írásokat kívánjuk regisztrálni, amelyek a beszédművelés és beszédnevelés gyakorlati kérdéseit érintik elsősorban.

Az iskolai magyar nyelvi nevelés és oktatás vezetői és pedagógusai már az 1800-as évek elején beszédpedagógiai kérdéseket is felvetettek. »A Tanítás Módja« című, 1801-ben megjelent elaboratum [22] pl. a helyes ejtés és a helyes olvasás tanításával kapcsolatban említi, hogy »ne nótára« tanítsunk, »a rossz szokás szerént« az olvasást, hanem úgy, hogy a tanítványok »természeti hangon tudjanak olvasni, úgy, hogy hangjokkal is megmutassák, hogy értelemmel olvasnak...« Amikor ez az írás »a természeti hangot« kéri számon, utal az iskolákban dívott helytelen, természetellenes, éneklő vagy monoton olvasási és felelési módorra is.

Az egykorú vallomások megerősítik, hogy iskoláinkban dívott a szép beszédre való törekvés mind a tanárok előadásaiban, mind a diákok felelési módjában. Rudácsy György pataki tanár egyik megemlékezésében [23] olvashatjuk: »akkor a diák nem nagyolva, összetörve találta a feleletet, hanem szónokolva, akkor még büszkeség volt, ha szépen feleltük a felelni valót...« A tanárok előadásmódjáról Jókai emlékezik meg. Eppur si muove c. regénye egyik szereplőjének, Járαι Ézsaiás pro-

fesszornak beszéd-, ill. előadási módjáról írja: beszédének, előadásának »azon szép tulajdonsága volt, hogy kottára lehetett volna szedni mind hanglejtési, mind ütenykülönbségei változatainál fogva«.

A klasszikus oratoriák (Quintilianus, Cicero stb.) gyakori forгатásáról is tanúskodnak azok az írások, amelyek az iskolai nyelvi nevelés beszédtechnikai vonatkozásait is érintik.

»Az olvasás Gyakorlására Rendeltetett Könyvnek Második része«, Budán 1806-ban megjelent írás is ezt bizonyítja. A gyakorlatban, az iskolai feleletekben, a tanítók előadásában tapasztalt *beszédbeli hibákra* is felhívja a figyelmet: »A beszédben való *homályosságot, a kiáltozást* és más e féleket el kell távoztatnunk. Nem kell a szokat *igen szaporán*, de kelleténél *halkabban* és *tsendesebben* sem kell egymás után kimondanunk. Nem kell *énekelnünk, hanem beszéllenünk*. A *hangot ugyan változtatni kell a dolgoknak mineműségéhez képest, de a felől ki kell minden szótagot mondanunk*.«

Igen értékesek számunkra a »Magyar Orthographia, avvagy Írástudomány, bevezetés gyanánt a' Magyar nyelvtudományra a' Nemzeti Oskolák' számára« című, Budán 1821-ben megjelent könyvnek »a Tanítók kedvéért tett« jegyzései. Beszédtechnikai vonatkozásokban is gazdag ez a könyv. Amikor pl. a »jottával való visszaélésről« beszél, valójában a *betűejtés* helytelenségére hívja fel a figyelmet. A *látja, fonja* szavakban egyesek »úgy mondván ki benne a j betűt, mint ezekben *írja, fogja*«, hibás ejtést követnek. Az iskolai olvasástanítással kapcsolatban helyes előírást ad a pedagógusoknak: »Természetesen folyó, közepszerű és minden erőltetés nélkül való szózáttal kell olvasni, nem pedig fülsértő kiáltással«.

Az iskolai beszédápolás, a helyes kifejező olvasásra nevelés gyakran előkerülő problémája a *betűhöz való merev ragaszkodásból* eredő kiejtési hibák elleni küzdelem. Kolmár Józsefnek az a véleménye, hogy a betűejtés »a *hangejtésbeli ízlést*« sérti meg, amikor »a *gondja, kardja, látja az ejtés*«. »Nem mondja a beszélő másként, hanem *gongya, kar-gya, láttya*...« [24].

Falusi Mihály: »Okos Gyermekek Nevelés Példája, a' Köz-nép hasznára« című Pozsonyban 1805-ben megjelent munka pl. a gyermekek nyelvével külön is foglalkozik. Hosszasabban értekezik a szerző a »*gyermeknyelvi szavakról*« (botzi, tubu, papi, tzotzó, tzitza), s megállapítja, hogy ezeket a gyermek *ki tudja helyesen mondani*, »a' nélkül hogy a' nyelve a' Szóknak hibás kimondására szokna, és e helyett: lajblim, kalapom: jajbjimat, tajapomat mondana«. Számunkra megkülönböztetően értékes a *beszédhibákkal* kapcsolatos néhány megjegyzése, s az a megállapítása, hogy sok a »sejp, sebess vagy akadozó vagy rebegő nyelvű« gyerek. A helyes családi beszédnevelés alaptételét is kifejti: »Igen hibás és rossz következtetésű szokások az sok Szüléknek és nevelő dajkáknak, hogy kényeztetésből a' Gyermekekkel *sejpesen* beszélnek, mert töllök a' Gyermekek az olly beszéd módjára annyira reá szoknak, hogy arról vagy igen nehezen és sokára, vagy sohasem szokhatnak le.«

Éppen a falusi iskolák magyar nyelvi nevelésével kapcsolatban igen korán felmerült a *tűjnyelvi ejtés* problémája. A korabeli irodalom

a »tájbeszéd« hangtani s alaktani vonatkozásainak leírása mellett általában szót ejt e kérdés pedagógiai vetületéről is. Általánosabb volt az a nézet, hogy a tájnyelvi ejtés hibás ejtés. Már a *debreceni Magyar Grammatika* (1795) a köznép beszédének »kimondásában«, a »hangadásban« való *bárdolatlanságáról* beszélt. A *Hasznos Mulatságok* (1841. 27—28.) cikkírója ebből a nézetből fakadó következtetését így fogalmazza meg: »Szükség volna a tanítókra is vigyázni, hogy a *hibás kiejtéseket* a falusi gyermekeknek ne engednék, de tapasztalatom szerint még a tanítók is illy hibásan beszélnek.« Sokáig a tájajtés elítélése nem az egységes köznyelvi kiejtésre törekvés szempontjából történik, hanem abból a megfontolásból, hogy a tájajtés »hibás«, »éktelen«, »ízletelen«, »durva« ejtés. Ezt a felfogást tükrözi a *Tudományos Gyűjtemény* (1834. VII. 126.) ismeretlen cikkírójának ez a kitétele is: ha tájzólással, tájajtéssel hall valakit beszélni, igen nagy kedve lenne, ha szembe lehetne »a beszélő iskola tanítójával, szoros cenzurát tartani...« Az iskola beszédművelésének tehát feladatául tűzik ki sokan a tájnyelvi ejtések elleni küzdelmet is. Már itt említjük meg, hogy ez a kérdés még hosszú ideig (ha úgy tetszik, egészen a mai napig) eleven problémája az iskolai beszédpedagógia elméleti és gyakorlati munkásainak.

Az 1810-es években már hangot adnak egyesek annak az igénynek is, hogy iskoláinkban a helyes beszédet is tanítani kellene és szükség lenne a magyar oktatók számára írt *beszédpedagógiai és beszédtechnikai kézikönyvre* is. Szabó János »A hazabeli kisebb iskoláknak jobb lábra állításokról« című, 1817-ben megjelent munkájában jellemzően írja: »Tsudálkozni lehet azon, hogy a kis gyermekek Oskolájában a *beszéllés tanítását* mind-eddig nem tsak legfőbb tárgygyá nem tették a Tanítók, hanem azt egészen elmúlatták. Nints egy oskolai *könyvünk* is, mely azt adná elő, mi módon kellessen a *gyermeket helyesen beszélni megtanítani.*«

7. Az ilyen természetű kézikönyv iránti igény nem talált kielégítést. A magyar beszédpedagógia megteremtését azonban már ezekben az években is sokan kívánták, és a kezdeményezések szerény formáiról mi is számot adhatunk. Elsősorban Simon Antal úttörő jellegű munkáját kell kiemelnünk. »*Igaz mester, a' ki Tanítványait igen rövid idő alatt minden unalom nélkül egyszerre írni és olvasni is megtanítja,*«, Budán, 1808-ban megjelent könyvecskéjében a pedagógusok fonetikai ismereteinek fontosságára külön is felhívja a figyelmet: »Szükséges, hogy a' Tanító jól esmérje a' Szólóeszközöket, és tudja, miképen használja ő azokat.« Ha nincs fonetikai ismerete a pedagógusnak, képtelen a beszédhibás gyerekek beszédét megjobbítani: »Hogy némelly Mesterek Tanítványaiknak selypességét, hóbögsét és nehéz beszédjét meg nem tudják jobbítani, mert nem értik, melyik hangra minő szólóeszköz kívántatik meg.« A magyar beszédpedagógia úttörő írásai közül Simon könyve azért is kiemelkedő próbálkozás, mert benne az elmélet és gyakorlat egészséges egyensúlyban van: az írni-olvasni tanuló gyermeknek megmagyarázza az egyes hangok képzésmódját: »tanulja meg a gyermek, minő állásban kellessék lenni a Szólóeszközöknek, midőn ezt vagy amazt a hangot ki akarja mondani. (Pl. f: »a fölső Fogak

gyengén az alsó Ajakhoz értesse, és azok között Szellő fujtasson ki.« — *m*: »ha az Ajkak, mint a b-nél össze tsukódnak, az orr kinyílik és hangzik«). A magyar beszédtechnika és beszédpedagógia fejlődésében már azért is jelentős *Simon* könyve és módszere, mert példákat is szolgáltatott a helyes fonetikai elemzésre és a gyerekek beszédének fonetikai művelésére.

Simon módszerét a gyakorlatban is gyümölcsöztette, mint az első magyar siketnéma intézet első igazgatója. Itt említjük meg, hogy a magyar gyógypedagógiai intézetek úttörő beszédpedagógusait a magyar beszédpedagógia történetében is úttörőként tarthatjuk számon. Kár, hogy módszerük és elméleti munkásságuk oly sokáig nem kapott szélesebb nyilvánosságot, illetőleg gyakorlatot. Ezt a sorsot érte meg *Meszlenyi Molnár János* 1812-ben megjelent »Bevezetés a siketnéma oktatásmódban« című műve is. Olykor-olykor hivatkoznak rá, mint pl. *Szilágyi János* is, akinek hangtani, beszédtechnikai és beszédpedagógiai vonatkozásokban is gazdag írásait különösen ki kell emelnem. »A *tz hang természeti eredete*« című írása [25] mellett egy másik fonetikai vonatkozású cikke tarthat különösen érdeklődésünkre számot. »Az önhangzók felosztásairól« értekezvén, [26] rendszeresebben kívánja összefoglalni a magyar magánhangzókrol szóló ismereteinket. Figyelemre méltó, hogy a hangok helyes osztályozási alapjának a *hangok képzésmódját* tekinti. A fonetikai műszavak magyartításában is jelen-tekeny szerepet vállalt. Már ebből az írásból is kitűnik, hogy a *fonetikai ismeretek gyakorlati fontosságát is hangsúlyozza*. A rövid és hosszú »önhangzók« megkülönböztetésének fontosságát pl. így támasztja alá: »Ezen különbségre nagyon szükséges vigyázni, mert gyakran a szó-nak éppen más értelme van a rövid, más a hosszú önhangzóval ejtve, p. o. kar, kár, kor, kór, szurok, szúrok, tör, tör, szitok, szítok, tűrok, tűrők stb.«

A gyakorlati beszédpedagógia szempontjából is fontos momentum, hogy cikkeiben a helyes és tiszta hangképzésre is felhívja a figyelmet. és az *egységes magyar kiejtés* igényének is hangot ad: »Hiba József Ötsémtől öt hordó édes bort kértem költsön — így szóllani: Juzsif ütsimtül üt hurdu idis burt kírtem külsün.« Utal a »tájbeszéd«-re, a tájnyelvi ejtésekre is. A palócok »széles szájúságát« is hibának tudta, mert előtte az egységes köznyelvi kiejtés kialakításának inkább csak sejtett, mint tudatosan vállalt célja lebegett.

A helyes ejtés szempontjából vizsgálja meg az *-ly* hangot »Az *ly hang helyes kimondásáról*« című cikkében [27]. Jellemzően írja: »Ha költő volnék: egy szomorú verzesetben leírnám az *ly* hang siralmát, mely hang a' sok hibás kimondás miatt félhet, hogy még valaha egészen kivész a' magyar nyelvből«. Szót emel az *ly* hang mellett, s arra serkenti olvasóit is, hogy »ezen régi magyar hang helyes kimondására« törekedjenek. A »*lambdás és jottás magyarok*« az *ly* hang helyett *j-t*, illetőleg *l-et* ejtenek, hibásan. Leírja tehát, hogyan kell »a szájban helyesen formáltatni« az *ly* hangot. Az *ly* hang fonetikai elemzésének beszédpedagógiai célja is van, hogy »az oskolai Tanítók ezen helyes kimondás szerint tanítsák a kezdő gyermekeket az *ly* betű (értsd: hang) olvasására«.

Figyelmet érdemel a beszédhibákról írt cikke is. A *Tudományos Gyűjtemény* (1835. IV. 61.) lapjain értekezik a »selypségről«. A magyar *r* hang hibás ejtésait is elemzi (»a remegő és a morgó *r*«), — s megrója azokat, akik a természetes, világos és jól artikulált hangejtés helyett »negédeskedve«, »keresett vagy affektált légysággal« ejtik a magyar hangokat.

Sok értékes elméleti hangtani alapismeretet közöl »Az összvetett mássalhangzók természeti eredetéről« című írásában is [28]. A hangok elemzése, leírása és osztályozása helyes szempontjának a hangoknak »a szájban való formáltatásuk módját« tekinti.

Szilágyi vívja meg az első fonetikai vitát is *Kerekes Ferenc*cel. akinek »Értekezések és kitérések« Debrecenben, 1836-ban megjelent művét a magyar beszédpedagógia történetírójának is ki kell emelnie. *Kerekes* hangtani magyar műszavai is figyelemre méltóak. A magyar mássalhangzók rendszerezésében a hangképzés módjára van tekintettel, s azt írja le, hogy a beszélőszervek hogyan módosítják a tüdőből kiáramló levegőt, s így különböztet meg *rezgő, pattanó, fúvó és elegyült* mássalhangzókat. Különösen azt kell munkájában értékelnünk, hogy a hangok helyes leírásával, elemzésével pedagógiai célokat is kívánt szolgálni: »...a' hol ly-et írnak, ott hangoztassuk a kimondásban is ezen jegynek valóságos hangját. Sőt én jónak látnám, hogy ennek helyes kimondására még az iskolában megtanítanók gyermekeinket.«

Az 1830-as években megélnéknélő fonetikai érdeklődésnek írásba foglalt eredményeiben általában sok értékes és érdekes beszédtechnikai megjegyzést is olvashatunk. *Ertl. Nep. János (Beregszászy Nagy Pál)* »A ts ügyében, cs ellen«, a *Tudományos Gyűjteményben* (1826. II. 76.) olvasható cikkében a *tz* (*c*), *ts* (*cs*) hangok részletes fonetikai leírását kapjuk. Az affrikátákról szóló magyar szakirodalmunknak is számon kell tartania ezt az írást.

Különösen értékeljük azokat az írásokat, amelyekben a *hangsúly és a hanglejtés* problémáját is érintik a szerzők. A *Társalkodó*-ban (1839:253) olvashatjuk: »A sokféle kiejtés, kihangoztatás, hangicsálás stb. szinte változtat a szó értelmén! Így: menj haza, e kifejezést parancsolólag, tanácsadólag stb. nem szoktuk egyformán kihangoztatni, mely kihangoztatásnak még nincsenek az írásban jegyei. A ? ! jegyek még nem elegendők arra, hogy a kihangoztatás szabályait, szónoklati, játékszini, költészeti, közéleti változatos fokait kifejezzék...«

Különösen értékesek számunkra azok a megjegyzések, amelyek az élő beszéd akusztikai tényezőire vonatkoznak.

A *Hazai Tudósítások* egyik közleménye [29] pl. a bukovinai magyar telepekről ad ismertetést, és megállapítja, hogy a telepeselek »magyarul beszélnek, de székely accentussal«. A »székely beszéd« jellemző sajátosságairól olvashatunk a »*Tudományos Gyűjtemény*« »*Töredékek Csallóközről*« című írásában is: »Ami a szóejtést nézi, különös, hogy a csallóközi magyar beszédje nagyon hasonlít a székely magyaréhoz: felettébb nyújtja a beszédet, a szót.« [30].

8. Most néhány összefoglaló jellegű írás témákra vonatkozó adatait ismertetjük.

Pápay Sámuel (A Magyar Literatura Esmerete: 1808) néhány értékes beszédtechnikai megjegyzéséről is számot kell adnunk. Kiemeli, hogy a beszédtechnika, illetőleg a beszédpedagógia munkásainak komoly nyelvi, grammatikai, hangtani ismeretre is szükségük van. Bár a magyar hangok képzéséről keveset ír, de ami hangtani ismeretet ad, kora tudományának színvonalán teszi. A nyílt és a zárt *ë* kérdését is felveti s a jó hangejtés végett »a zárt *ë*-nek bizonyos jeggyel« való megkülönböztetését kívánja. A »magyar hangejtés« mellett részletesebben ír a beszéd technikai vonatkozásairól: a beszéd »annál örömesebb hallgattatik és így annál könnyebben eléri tzelját, ha *kellemetesen* hangzik«. A helyes és szép magyar beszéd »mindenkor *halkal* és értelmesen foly a szájbul«. Akkor helyes és szép a beszéd, ha »nem beszélünk az orrunkból, mint a nyifogó Frantiák, sem nem rángattyuk össze a hangokat, s nem is harapdállyuk el, mint a Németek...«

Figyelemre méltó az is, hogy a magyar nyelv szótári szókészletével és nyelvtani rendszerével kapcsolatos megfigyelésekben mind gyakrabban találhatók a magyar nyelv akusztikai tényezőiről szóló megjegyzések is. A magyar szakirodalom kevésbé ismeri ezeket a megnyilatkozásokat.

Gáti István pl. »*Elmélkedés a magyar dialectusról*« (1817) című munkájában az élő beszédnek olyan elemeire is felhívta a figyelmünket, amelyekre nézve nem adnak az írásjelek utasítást. Az előtte megírt magyar szakirodalom általában elhanyagolta az élő beszéd zenei elemeinek vizsgálatát. A beszéd »*tónusairól*« szólva Gáti megállapítja, hogy »a beszédnek olyan tónusokat adunk, a' milyen indulattal beszélünk, vigat, szomorút, haragost, szelidet, szerelmest, gúnyolót, szánakozót, fenyegetőt, biztatót, stb. És mikor így beszélünk, akkor beszélünk jól és értelmesen.« Hiányát érzi annak, hogy a beszédet mozgató lelkiállapotok, indulatok pontos érzékeltetésére »egy Nemzetnek sints jele az Írásban, a kérdőn és felkiáltón kívül«. Az értelmi és érzelmi árnyalások jelzésére szolgáló jeleket ajánl, s mivel »a beszédbe már az első szóba kezdjük megadni a tónust, legelől legyen minden jel, a' minémű indulattal beszélünk«. A kinyílt virágot formázó jel (U) »az örvendő szívnek, így a vidám beszédnek is emblémája«. Megfordítva e jel (A) »ellenkezőt és így szomorúságot, minémű a hervadó virág«.

A *Tudományos Gyűjtemény* egyik cikkírója később újra felveti ezt a problémát: »Valami jegyeket kellene megállapítani, hol kell emelni, lejjebb szállítani a beszéd hangját, mit kell tűzzel, mérgesen, keményen, nyájasan stb. mondani« [31].

A magyar beszédnevelés történetében fontos állomás Gáti István egy másik műve: a »*Fontos Beszéd Tudománya vagy Oratoria*«. Sárospatakon, 1828-ban jelent meg. Azt állítja e művéről szerzője, hogy »eredeti magyar munka«. A kiadó (Gáti János) szerint pedagógiai célt kívánt szolgálni Gáti könyvével, hogy akik »rosszul szólni nem akarnak«, merítsék tudnivalójukat belőle. De meríthetnek a könyvből a beszédek hallgatók is, mert »rosz Hallgató az, a' ki nem bánja, akár jól, akár rosszul szóljon az, a' kit ő hallgat, ... szükség azt megítélni, megfontolni tudni, amit hall ....«

Gáti sok eredeti megjegyzés kíséretében ír arról, hogy »mi kíván-
tatik meg a fontos-beszédhez«. Nem véletlenül emeli ki, hogy elsősor-
ban »a szép hangejtés« szükségeltetik. Bírálja a szokásban levő »hang-
ejtéseket«. Helyesen »természeti hangon« kell beszélni, s úgy kell
ejteni a hangokat, »mint magános beszélgetésekben«, s akik nem így
beszélnek, »a' magok természeti hangejtéseket is elvesztik«. Szerinte
az iskolákban is »bizonyos hang-tserélésre szoktatódnak az Ifjak, melyet
többé ki se nőhetnek«. Tanulságos jellemzést ad a különböző beszéd-
modorokról: »1. Némelyek igen lassú hangon beszélnek..., mások
ellenben kiabálnak.« 2. »Némelyek énekelnek, mások »hákognak«. 3.
Némelyek egy hangon ejtik a szókat, akár szomorú panaszokat,
akár vidám reménységeket vagy dicsőítéseket jelentők legyenek«. 4.
»Némelyek igen letsapó, majd ismét felhágó, kiabáló, de mindenkor
és mindenütt egy már megszokott hangon beszélnek«. 5. Némelyek
»megállapodásokat sem tesznek a beszédben, kérdésben, hanem mint
a folyóvíz menése szakadatlanul foly beszélédek«.

Ha Gáti e könyve forrásait is kutatjuk, örömmel tapasztaljuk,
hogy a klasszikus oratoriák és a korabeli szónoklattani művek komoly
tanulmányozása révén olyan beszédpedagógiai, beszédnevelési és be-
szédtechnikai vonatkozások is magyar megfogalmazást kaptak, ame-
lyekről eddig csak a latin nyelvvel kapcsolatban értekeztek. A klasz-
szikusok retorikájának, szónoklattani irodalmának a jó előadás kellé-
keiről, a beszéd compositiójáról, a szóbeli előadás technikájáról vallott
és tanított nézeteinek hatását tükrözik azok az írások is, amelyek
»a magyar nyelvbeli előadás« kérdéseiről szólnak.

Mindazt, amit a klasszikus retorikák, oratoriák a szóbeli előadás-
ról, a kiejtésről (pronuntiatio), a hangról, illetőleg a hangoztatásról
(organum, vox) tanítottak, »A magyar nyelvbeli előadás tudományának«
(1827) szerzője, Bitnitz Lajos is jól felhasználta munkája néhány feje-
zetében. Bitnitz oly művet kívánt megírni, amely által »a felsőbb
oskolai nevelendékek, az oskolák jövődő tanítói, a népnek jövődő
biráji és ügyvédői anyai nyelvünkön *hibátlanul és szépen* mind be-
szélni, mind írni vezéreltessenek«. Felhívja a figyelmet arra is, hogy
beszédünkben ügyelnünk kell »a nyelv szép hangzatára«, a »helyes
kimondásra«. A szép magyar beszédhez szükséges »a jó szózat«. A jó
szózatnak »illő kiterjedése, ereje és szép zengősége vagyon«. A szózat
kiterjedésén »a hangok külön féleségét: magasságát és mélységét ért-
jük«. A hang fekvéséről, a hang terjedelméről is szót ejt. Ismereteinek
jó részét Quintilianus: *Utasítás az ékesszólásra* c. művéből veszi.
Quintilianusnál olvasta, hogy a beszélő hangjának »se igen mélvén
hanyatlani, se igen magasra emelkedni« nem szabad. Quintilianus így
fogalmazta ezt meg: »Szónoklatokra nem alkalmas a zenei legmélyebb
hang, valamint a legmagasabb sem..., a középhangoknál kell maradni...«
(Szenczy Imre fordítása. Eger, 1856.) A helyes lélekezés technikájára
is ejt el egy-egy megjegyzést. A beszélő »lélegzete elmaradásáig soha
se nyújtsa mondását«. A szép magyar beszéd követelménye a helyes
kiejtés, a tiszta, helyes hangképzés, ezért a beszélőnek ügyelnie kell
»a hangok mineműségére« is. Legyenek a hangzók »világosak, tiszták,

természetesek». A beszélő a hangokat »erőlködés nélkül ejtse, se igen hamar, se igen lassan ne szóljon, s kerülje a' rossz szokásokat; illven a selypesség, pöszeség, höbögés, a szótagok elnyelése«.

Egy másik munkájában, a »*Magyar Nyelvtudomány*«-ban (1837) a *nyelvművelés feladatkörébe utalja a helyes és szép magyar beszéd ápolását is*. A nyelv, a beszéd fonetikai vonatkozásait is tárgyalja kora színvonalán. Nyelvünk »hangjairól« értekezvén, idézi *Kempelent, Révai Miklóst és Kyss Sándor »Elementare Universale totius generis humani«* című, Pesten 1813-ban megjelent munkáját. Ez annál is inkább figyelemre méltó, mert ez azt is bizonyítja, hogy a magyar források teljesebb megismerését is célul tűzte ki. Kyss munkáit általában kevesen ismerték. A *Magyar Kurir* (1829. I. 4.) is úgy ír Kyss munkáiról (*Elementare Universale —, Organológia Universalis sermonis humani*), hogy azok »kevesektől esmért« művek. *Bitnitz* a beszédpedagógia szükségességéről is szót ejt.

A helyes ejtéshez »jó szóló tagra és ennek különféle gyakorlására és sokoldalú kiművelésére« van szükségünk. A művészi magyar beszéd-ről szólva megemlíti, hogy »az elmondás teszi a beszédet teljesen tökéletessé, s beszédhibás ember nem alkalmas az ékesszólásra: »nevetéses, ha a hebegő ünnepélyes beszédet akarna tartani«.

9. Már tárgyuk természeténél fogva is a magyar beszédművelés és beszédtechnika fejlődését is jó irányban befolyásolták a magyar *szónoklat- és szavalattanok*, illetőleg e munkáknak a nyelv élő hangzásáról, a kiejtésről, a beszéd zenéjéről, a lélekzés technikájáról, a »szónoki hangalak« kellő alkalmazásáról tárgyaló fejezetei. Figyeljük pl. meg, hogy *Szeberényi Lajos »Politikai Szónoklat-tan«*, Pesten 1849-ben megjelent munkájában mennyi értékes, s az egyetemes magyar beszéd-kultúra, beszédnevelés és beszédtechnika szempontjából is jelentős elméleti és gyakorlati útmutatás található. Kiemeli, hogy mennyire fontos a »helyes és tetsző« szóbeli előadás. Erre is nevelni kell magunkat. A helyes és tetsző szóbeli előadás tényezői: a) a helyes, tiszta kiejtés s az ehhez szükséges jó »beszédműszer«, egészséges hang, b) a hang kellő alkalmazása. Legalkalmasabb hang: a középhang, amit közönséges társalgásban használunk, de a szép magyar beszéd technikája azt is megköveteli, hogy a beszélő a magas és mély hanggal is bánni tudjon, mert a monoton hang nem meggyőző. A középhangból kiindulva kell emelnünk, vagy leszállítanunk a hangot, a »tárgy és érzés« természete szerint, de csak bizonyos határig, »melyen túl terjeszkedni a hanggal nem szabad, mert természetellenes, következőleg kellemetlen hangokat fogunk adni«.

Különösen nagy hibának tudja a beszédben, hogy egyesek »az egyhangúságtól óvakodni akarván, majd emelik, majd lebecsátják ugyan hangjokat, de ezen lépcsőzetet nem a tárgyhoz, hanem bizonyos időmértékhez alkalmazzák«.

Sok értékes megjegyzése közül kiemelendő pl. annak a megfigyelésnek rögzítése is, hogy »néhány szónokok a beszéd közben egészen másként ejtik ki a szavakat, mint közbeszédben«: ui. megnyújtják a szótagot, hol röviden kellene ejteni, s elrántják, hol hosszan kellene

kiejteni«. A beszédben a »szerfölötti sietés azon hibába is vezethet, hogy a beszélő nem fog minden hangokat világosan, a fül által fölfoghatóan kiejteni«.

Erdekes megállapítása, hogy a beszédben lényeges »az irány helyes hangzata« is, mert »az egyes hangok is képesek az irány tökélyét emelni...« A nyelvi ízlés és a hangesztétikai szempontok figyelembe vétele alapján emel szót az *e* hangok fonémterheltségének megszüntetése mellett: A magyar nyelvben, mint tudva van, igen sok az *e* és ámbár ennek háromféle árnyéklata van (*e*, *ë*, *é*), éles sipítást okoz..., e hibától legcélszerűbben az által óvhatja meg magát a szónok, ha a közép *ë* helyett olykor a némelly vidéken helyette mindig használni szokott *ö*-t használja.«

A nyelvi kultúra nagyobb igényeinek megfelelően az élő beszéd kultuszának hathatós istápolói a magyar »szavalattanok« szerzői is.

Briedl Fidél »*A' szavalatról*« című értekezésében [32] (1840) a magyar beszédművelés szempontjából is sajnálatosnak tartja, hogy »a szavalás nemcsak kisebb, de főnebbi iskoláinkban is majd végkép elhanyagoltatik...«, pedig a szavalás egyik legjobb eszköz arra, hogy az iskolákban »értelmesen, *tiszta hangejtéssel* szóló embereket« neveljünk a társadalom számára. Beszédtechnikai vonatkozásban is értékes megjegyzései között olvashatjuk: a szavalónak szüksége van »szabályszerűleg ki művelt nyelvműszerre, ne legyenek fogai rendetlenek.« A szavalónak a világos és kellemetes kimondás is épen olly mellőzhetetlenül szükséges, mint a teljes, hajlékony, s bájos hang... »melly folyton olly hatalmában álljon, hogy azt a legnagyobb gyengédséggel vagy erővel, a' hangok s hangmenetek legkülönfélébb változékonyságában az előadandó indulat, lelkiállapot, vagy festendő karakter szerint módosíthassa...« Amint látjuk, Briedl az élő beszéd akusztikai tényezői közül nemcsak a hangejtésre, hanem a hang zenei magasságának változására, a hanglejtésre is gondolt »a hangmenetek« változékonysága nagy szerepének kiemelésében.

A szavalattanok szerzői általában sokat emlegetik a »hangmenet«, »hanghordozás«, »hangváltoztatás«, »hangváltás« műszavakat, s ezek gyakran magukban foglalják a hangsúlyra és a hanglejtésre értendőket egyaránt, de az is kétségtelen, hogy a mai műszóval (a hanglejtéssel) jelzett élőbeszédi sajátságra gondolnak elsősorban. Nagy Márton »*Szavaló tanítók és tanulók használatára*«, Pesten 1845-ben megjelent könyvében a szép magyar beszéd és a szép szavalás követelményei között említi; az erős mellet, az egészséges tüdőt, a tiszta kiejtést és a »jelek« pontos megtartását, azaz a megfelelő hangsúlyt, hanglejtést: A vonás vagy kettőspont láttán »úgy kell alkalmazni (a hangot), hogy kitessék, a gondolat még nincs egészen befejezve. A végponttal ellenben levisszük a hangot, minthogy a tökélyes értelemhez már mi sem tartozik. — A kérdésjelnél megugrik a hang; a felkiáltás jelnél pedig mellünkéből emelkedik fel...«

A szavalás elméletének és gyakorlatának tanára, Mátray Gábor »*A rendszeres szavalattan alaprajza*«, Pesten 1861-ben megjelent művében megkísérli a magyar beszéd dallamának tudományos elemzését,

leírását és lekottázását. Ő már megkülönbözteti a hangsúlyt (»észtani nyomaték«) a beszéd zenei magasságának változatától, a hanglejtéstől: »Ha valamely főszmét kifejező szót a többi mellékszó közül kiemelni akarunk az által, hogy kisebb vagy nagyobb hangsúlyt adunk neki, ezen előadást *észtani* (logikai) *nyomatéknak* nevezzük. Ha ezenkívül még a megkívántató (vele járó) érzelmeket is használják hozzá, akkor a zöngék felemelkedése vagy lesülyedése (fel- és lefokozása) származik, mit *hanglejtésnek* (hangváltás, Modulatio) nevezzük. E hanglejtés által a szóbeszéd egy sajátságos, több s kevesebb dallam (Melodia) nemét szerzi s ezért e hanglejtés *dallamos nyomatéknak* is (accentus melodicus) hivatik.« [33].

Sok helyes megfigyelést tartalmaz a magyar beszédtechnika szempontjából is *Szász Károly* »*A versszaválás elméleti és gyakorlati kézikönyve*« című munkája (Pest, 1862. II. 1871.). Nyelvészeti szakértelemmel írja meg könyvének elméleti részét, s különösen felhasználja a magyar nyelvészeti szakirodalomnak a *hangsúlyról* vallott nézeteit. A beszédtechnika kérdéseire is értékes hozzájárulás könyve. Szerinte a szaválás is beszéd, de »bizonyos meghatározott minőségű beszéd«. Az értelmes beszéd feltételei: a beszélési szervek hibátlansága, a tiszta kiejtés (»a hangok tisztán, szabatosan és határozottan ejtessenek ki«).

Külön is megróttá a kiejtésbeli modorosságokat: »kényeskedő, *fitogati* (affectált) beszédet a magyar nem tűr«. Figyelmeztetett az idegen ejtémódok helytelen utánzására is: hiba, ha a magyar beszélő az első szótag rövid magánhangzóját a hangsúly hatása alatt megnyújtja: »Nem szabad a hangsúlyért megnyújtani a magánhangzót.«

Értekes fejezete könyvének a *hangsúlyról* szóló rész. A hangsúlyt a hanglejtéstől nem választja el, de tudja, hogy a kettő nem azonos, s amikor a hang »fölemeléséről«, a szótag »zeneileg emeltebb voltáról«, a kérdő mondat »emelkedő hangjáról« beszél, valójában a hanglejtést érti alatta.

10. A magyar beszédművelés ügyét szolgálták színészeink és színikritikusaink is, mert a helyes színpadi kiejtés mellett az élő beszéd kultúráját, fonetikai ápolásának szükségességét is propagálták a színpadon és a folyóiratok hasábjain egyaránt. Az 1830-as és 40-es években különösen *Bajza József* és *Vörösmarty Mihály* színikritikaiban olvasható hangtani, beszédtechnikai megjegyzések vitték előbbre az egyetemes magyar beszédkultúra ügyét is. *Bajza* és *Vörösmarty* ui. igényesebb magyar beszédkultúrát kívántak teremteni, s a színészek beszédtechnikájának megjavításával közvetve a nagyobb közönséget is igényesebb beszédtechnikára nevelték.

A *Honművész* és a *Rajzolatok* kritikusai is azért szálltak vitába, hogy a beszédművelés ügyét még szélesebb körben társadalmi üggyé tegyék.

A két folyóirat hasábjain megjelent színikritikák beszédtechnikai megjegyzéseit ma már pozitívebben értékeljük. Figyeljük meg, mennyi értékes beszédtechnikai vonatkozást foglalnak magukban a következő megjegyzések: Színészeinknek »igen ajánlatos a természetben szokott beszédmodónak követése...« [35]. — »Mire való a feszes, erőltetett

s *affectált szőejtés*» [36]. — »Több színészeinktől hallottuk már (s ezek alkalmasint egy ugyanazon szerencsétlen iskolából keletkeztek) ezen *természetellenes declamációt*, valamint ama boldogtalan módorságot is, hogy a t, gy, ty, s több betűk mellé (értsd: hang!) a h betűt is közbeszúróják, s p. o. így mondják: gyhermek . . ., ezen *affectio* szinte kellemtelen.« [37]. Ezekben a hibáztatásokban az akkor divatos szavalás- és beszédmodor un. német iskoláját pellengérezték ki, s vele a síró, éneklő, affektált színpadi beszédet ítélték el, s helyette propagálták »az új modort«: a színész »természetes hangján« ne csapongjon túl, figyeljen »a beszédben tartandó mérsékletre« [38], mert a tiszta szőejtést zavarja »az éneklő« beszéd, »a nagy kiabálás« [39]. Több, ma is hibáztatott beszédtechnikai hiányosságra is felfigyeltek e két lap színikritikusai: »Az indulatos beszéd nem siettetett szaporaságban áll« [40]. »Az indulat ~~festése~~knél sem szabad oly *igen hangosan lélekzeni*, s a hangos lélekzést hirtelen elvágni s ilyenkor a szővégeket is szokatlanul felkapni«. [41]. Különösen kiemelendő a *Honművész* kritikusanak a hanglejtés funkciójáról is elejtett megjegyzése: megdicséri Tóth István színészünket, mert »*tiszta erős* szava van, illő kézmozgással« — majd így folytatja: »Ha mindezekkel több *hanglejtés* párosul, vagyis a beszéd kívánatához, indulatokhoz képest szavainak menetelét jobban változtatja, ha a hosszabb szóknak végső két tagját hirtelen nem ejti...« Itt jegyzem meg, hogy a *Honművész* színikritikusa az első — tudunkkal — aki 1833-ban (*Honművész*: 1833: (71.) 573.) már használja műszóként a *hanglejtés* szót, s annak jelentéstartalmával is tisztában volt. »A tiszta magyar kiejtési ideál a cél, »ezen ideálhoz ügyekezzenek a színész közelíteni«, mert néha színészeink egészen hamisan, s úgy ejtik a szavakat, ahogyan semmi *művelt magyar* nem, pl. jóg, kőr, őn —, néha pedig *dialectus* szerint beszélnek, mint *fóró, órom* stb.« [42].

Mi tehát a követelmény? Színészeink »szépen ejtsék e szép nyelvet, s hibátlanul szóljanak« [43], s legyen a beszéd articulált, tiszta, érthető«, mely a kiáltozás és halkság közt *élvezhető közepet* tart...« [44].

Vörösmartynak, a magyar nyelv teremő művészenek és tudós kutatójának színikritikáiban olvasható hangtani megjegyzések a szép magyar beszédre való nevelés ügyét is szolgálták: A színésznek »a *tiszta hang* a legelső és legfőbb kelléke«. [45]. — A beszédben »a szótagok kellemetlen nyújtása, éneklése... visszataszító«, [46]. »Minden nyelv úgy szép, ha saját törvényei szerint beszéltetik. Mit mondana a német, ha színészei minden szótagot így szavalnának: *lé*-ben, *ver*-geben? Bizonyosan rútnak tartaná, mert nála az *en* és *ver* rövidék, s mintegy elnyeletnek. Egészen ellenkező törvénye van a magyar nyelvnek: itt minden szótagot tisztán ki kell mondani, itt semmit elnyelni, összerántani nem szabad.«

Helyes beszédtechnikai vonatkozású megjegyzései közül idézzük még a következőket: »Különösen tiszta kimondásra (hangképzésre) kell törekedni, mely a szót érthetővé teszi, ha kevésbbé is hangosan mondatik ki.« — »A társalkodási nyelvnek ugyan nem kell lassúnak, hebegőnek s vontatottnak lenni, de épp oly kevésbé elhabartnak, elszaporázottnak...« Súlyos hiba, ha valaki »rosszul ejti a szavakat: őrszi-t

mond örzi helyett, jól van helyett joll van-t, éppen, mintha valami öreg literátoroknak orthographiáját akarná kiejtése által divatba hozni.«
»A kört némelyek körnek mondják... a rövid ö-vel ejtés helyett igen visszásan esik... az ellenkezőt hallani...«

A magyar színpadi kiejtés tisztasága, a színpadi beszéd helyes technikája, a magyar színészek beszédkultúrája a közönség szempontjából valóban nevelő hatású volt. Így az élő magyar nyelvnek nemcsak lelkes terjesztői voltak színészeink, hanem tudatos művelői, fejlesztői is. Különösen Egressy Gábor gyakorlatát és elméleti munkásságát kell kiemelnünk, aki nemcsak az igényesebb magyar színpadi beszédkultúrának alapjait rakta le, hanem általában a magyar beszéd ügyének egyik leglelkesebb istápolója és tudatos kutatója is volt. Az élő beszéd nagy jelentőségét emelte ki »A színház és nemzet« című tanulmányában (1846) is: »Mert ki ne tudná, minő hatalma van a kimondott szónak. az édes anyanyelv bájosan zengő hangjának az írott szó felett.« A magyar beszéd szeretete íratta le vele azt a kívánságot is, hogy a színköltők »ne facsarják ki a magyar beszéd nyakát« [47].

A színpadi fonetikára vonatkozó megjegyzései az egyetemes magyar beszédkultúra és beszédpedagógia szempontjából is figyelemre méltók. Felhívja a figyelmet arra is, hogy iskoláinkban nincs a magyar beszédnek kultusza: »Oskolában a hibás kiejtés tiszta öntudatára nem fog emelkedhetni senki, mert ott a beszédnek mindazon színezeteit, mellyek az életben léteznek a magok természeti valóságokban ábrázolni s éreztetni nincs mód...« [48].

A szép magyar beszéd technikájára vonatkozó megjegyzései annál is inkább figyelemre méltók, mert hangtani szempontból és beszédpedagógiai vonatkozásaiban is igen értékes megállapításokat tartalmaznak: a. A »művelt kiejtémódra« kell törekednünk: »a tájszólási modor a kiejtésnek oly színezetet kölcsönöz, melly nem a közös nemzeti kifejezés színezete...«. Különösen hibáztatta a színészek »tájejtéseit«. Azt vallotta, hogy »a megrögzött tájkiejtés határozott akadályt képez, a színészi pályán az illetőre nézve...« [49]. Fáy András is éppen Egressy felfogásának szellemében és hatására vallotta, hogy »nagy szerencse színészekre és színésznőkre nézve a tájszójárástól mentesség, az oly helyes hangozás (accentuatio), melly nem az ország egyik vagy másik tájszójárásával, hanem az irodalommal öltve kart, ejti a szavakat...« [50].

Az egységes magyar kiejtés, »a művelt kiejtémód«, »a közös nemzeti kifejezés« nagy ideálja lebegett Egressyék szeme előtt, s akkor, amikor a színészek számára ezt az ideált tűzték ki követendő példának, az egységes magyar kiejtés kialakulásának hosszas és ma sem befejezett folyamatát is meggyorsítani törekedtek.

b. Szükséges ismernünk a beszéd technikáját, a szép magyar beszéd technikai feltételeit is, azaz »nyelv és hangbeli előtanulmányt is szükséges végeznünk«. Mik a szép magyar beszéd feltételei Egressy szerint? A lélegzetvétel észrevétlenül történjék: »a testi gépezet működését e részben hallanunk nem szabad.« A beszéd elemeit, a hangokat »teljes tisztaságukban« hangoztassuk. — »A beszéd minden hatásának vége van,

mihelyt a kiejtés küzdelemmel jár, s a nyelv műszereinek élénkebb mozgása nagy erőlködésbe kerül.»

»A lassú lépésű beszédet azért kell gyakorolnunk, hogy magunkat az egyes betűhangok (értsd: hangok) tiszta kiejtéséhez szoktassuk.« Legyenek egészségesek a beszélőszervek: ha a fogak pl. »hibás alkatúak vagy elől hiányzanak, e miatt a foghangok képzése bizonyára szenvedni fog«. Szükséges, hogy a színész, a beszélő »minden fölösleges lehetet, sziszegést sat. kerüljön«. Ügyeljünk »a beszélő hang fegyelmezésére« is: a középső hang a nyugodt állapot és a társalgás hangja, az indulat a hangot fölfelé kergeti...«

Egressy az »accentus«-ról is bőven fejtette ki nézeteit. Az accentus nála jelenti a hangsúlyt és a hanglejtést is. Sok esetben ad az accentus szónak »bizonyos dallami értelmezést is«. [51]. De külön is beszél a »hanglejtés alakjáról«, s amikor a »kedély accentusát« emlegeti, az érzelm kifejező hanglejtést érti alatta. »Lássuk még a magyar érzés hangjának néhány képletét, mely a magyar mondatokban át szokott lengeni: Megvirrad még valaha! A hang, mellynek föllebbenéseit (arsis) kitűnő betűkkel jelöltük meg: a *kedély nemzeti hangidomának* mondható.« Majd ezt írja: »A magyarnak saját hangidoma van: ha hálálkodik, ha ígér, ha kér, ha rimánkodik, ha biztat, ha unszol, ha sürget, ha követel, ha gyűlöl, ha örül...« [52].

Az értelmi és érzelmi árnyalatok helyes és helytelen formáinak tudatosítására is gondja volt. Általában a beszédbeli helytelenségek, rendellenességek elleni küzdelmet is feladatának tekintette, s gyakran szóvá is tette a tapasztalt hibákat: »Az aránytalan, tisztátalan, hiányos vagy ferde kiejtés származhatik rossz szokásból, hanyagságból, restségből vagy az illető tényezők hibás szervezetéből.«

Ezért van szükségünk egészséges életmódra és elmélyültebb hangtani, fonetikai és beszédtechnikai ismeretekre is.

Színésztársai hibás beszédtechnikáját is gyakran illetve bíráló szóval, s az egyetemes magyar beszédkultúra és beszédpedagógia szempontjából is hasznosak voltak pl. az ilyen megjegyzések: »Kántorné a sziszegő hangzókat olly éles — hegyesen ejtette ki, hogy azok hangja szinte metszőleg hatott.« — »Vannak kik az *r* hangját túlságosan ropogtatják, vannak ellenben kik nem az *iny* közreműködésével, hanem lehelve s így hibásan ejtik.« — »Egy vidéki színészünk az *l* hangot az *r*-rel szokta felcserélni« stb., stb. [53].

Egressy Gábor kivette részét abból a vitából is, amit a »Pesti Napló hangsúlypöre« (1856) néven tartunk számon. Ez a »pör«, illetőleg vita, a magyar beszédművelés szempontjából is fontos szerepet játszott, igen széles háttérrel adott a beszédtechnika, a beszédművelés kérdéseinek is. Greguss Ágost és Kemény Zsigmond a Nemzeti Színház két művészt: Lendvay Mártont és Egressy Gábort elmarasztalták, amiért az igekötős szavainkat így hangsúlyozták: meg/*gy*alázott, meg/*ör*ülök. Szerintük magyartalan a hangsúlyozás, ha az igekötős összetételek második tagját hangsúlyozzuk. Egressy szerint az indulat szétfeszítheti a szót és felboríthatja még a hangsúlyozás szabályait is. Szerinte még Kossuth Lajos is így hangsúlyozott. Az érzelmi túlfeszítettség tehát Egressy

szerint okozhat hangsúlyeltolódást. Ez az ún. »fokozó hangsúly«. Majd később látni fogjuk, hogy ez a probléma újra és újra felvetődik, s Nagy Adorján »A beszédtechnika vezérfonala« című értékes könyvében részletesen elemzi e problémára vonatkozó legújabb nézeteket, első-sorban Laziczius Gyula megállapításait az érzelmileg aláfestett beszéd hangsúlyozási típusaival kapcsolatban.

11. Egressy Gábor nem véletlenül tanácsolta, hogy »vegyük elő ... Riedl Szende Magyar Hangtanát, mely nyelvészetünk mezején a leg-újabb tünemény ...«, s azok »kiknek műeszköze a nyelv és hang«, tanulással forgathatják.

Riedl Szende hangtana 1859-ben jelent meg (Magyar Hangtan Lipcse, 1859.). Riedl »igénytelen kísérlet«-nek tartja könyvét, s a hangtant »a nyelvtudomány vegytanának« nevezi. Sok értékes megfigyelést rögzít a szóhangokról általában, a szóhang állományi elemeiről, a szóhang mellékes tulajdonságairól, a hangoztatásról stb. Beszédtechnikai vonatkozásokban szegény ez a könyve, de a hangsúlyról vallott nézete ma is figyelemre méltó: »A hangsúly nem egyéb, mint azon erő, mellyel a szóhang kiejtetik: vagyis a szó-hangot kísérő emelkedése és leszállítása a hangnak. De a hangsúly lényege nem rejlik a zenészeti magasságban és mélységben, hanem a hangnak erősebb vagy gyengébb nyomatékosságában: tehát azon erőben, melyet a beszélő a hangnak kölcsönöz.«

A magyar szakirodalomban ezidőtájt elszaporodtak az élénkülő fonetikai érdeklődést is jelentő írások [54]. Ez sem véletlen. 1856-ban megjelent Brücke Ernő műve (Grundzüge der Physiologie und Systematik der Sprachlaute), a beszédhangok modern fiziológiájának alapvető munkája. Tudományos igénnyel megindul a hangok fonetikai természetének, a nyelv élő hangzásának vizsgálata, s a betűfonetikával szemben kialakul a beszédhangok kutatása, s ettől komoly indítást kapott a magyar beszéd, az élő magyar szó vizsgálata is. Budenz József pl. a »székely beszéd«-ről értekezik [55], s beszél »a székelyes hangoztatásról«. A székely gyakran a szó végét hangoztatja, s így »a székely beszéd úgyszólván fülbeszökő határozott jellemet nyer«. A »hangicsáló hangemelés«-t jelzi is: Jó szívvel — Az az oka.

A magyar beszédművelés szempontjából is fontos kérdés, a magyar hangsúly kérdése már különben az 1850-es években is vita tárgyául szolgált. Ballagi Móric »A magyar hangsúlyról« című cikke (1858) [56] már több nézetet ismertet, illetőleg vitatkozik velük: Vannak, akik »a szóhangsúly« létezését merőben tagadják, s csak »mondatbeli hangsúlyt« ismernek. Ballagi vitatja ezt, s szerint van szóhangsúly. A beszédpedagógia szempontjából is sok helyes megfigyelés olvasható cikkében. A hanglejtésre fordított kiváló figyelem-nek nagy jelentőségét is kiemeli.

Az önálló tudománnyá fejlődő fonetika kutatásai mindinkább ráirányították a figyelmet az élő nyelv, a beszéd elmélyültebb tanulmányozásának fontosságára. A meginduló kutatások nemcsak a hangtörténeti kérdéseket juttatták helyes megoldáshoz, hanem a beszédpedagógia számára is újabb és újabb szempontokat, hangtani ismereteket, beszédtechnikai megfigyeléseket adtak.

Az sem véletlen, hogy magyar viszonylatban az 1860-as években újra meg újra, a magyar *Kempelen* Farkasnak, »a vocalisok akustikai elmélete és a nyelvhangok physiológiája« [57] megalapítójának könyve kerül tanulmányozásra. *Régner* Tivadar »A magyar nyelv kiejtése« (1862) [58] című hosszabb értekezése is bőven merit *Kempelen* eredményeiből: »Az egyes hangzók általános természetét, vagyis azt, hogy micsoda beszédszervek által és mi módon képezetnek, a magyar származású *Kempelen* munkájából tudjuk...« Ez a cikk különben a magyar beszédművelés történetében is számot tarthat az érdeklődésre. Felhívta újra a figyelmet »a beszéd külső alakjának, hangzásának« tanulmányozására, a »kiejtés jelenlegi állapotának« megfigyelésére, jellemzésére.

Részletesen foglalkozik a kiejtéssel. A kiejtés »általános jelleme... a beszédszervek bizonyos helyezésén, különös szájálláson« alapszik. S akkor, amikor arra a kérdésre is választ kíván adni, hogy »melyik... a magyar kiejtésnek megfelelő szájállás«, s akkor, amikor az idegen ejtésekkel (angol, francia, olasz stb.) hasonlítja össze a magyar nyelv kiejtését, az anyanyelvek eltérő artikulációs-bázisáról is ejtett el szavakat. Figyelemre méltó »A beszéd dallama« című fejezet is cikkében. Helyesen állapítja meg: »Valamint a kérdés, csodálkozás, levertség, harag sat-nek kifejezésére oly hangváltozatokat használunk, melyek a beszédben körülbelül ugyanazon szerepet viszik, melyet a dallam a zenében.«

12. Az 1860-as és 70-es években az élőbeszéd ügye a magyar iskolák anyanyelvi nevelésében is komoly pártfogókra talált. A népiskolai oktatást irányító utasítások »a gyermek természetes szóbeli kifejezési képességének«, — beszédének fejlesztését is fontos pedagógiai feladatnak jelölik meg.

A korabeli szakirodalom is helyesen látta, hogy a helyes magyar beszéd előfeltétele a beszéd elemeinek, a beszédhangoknak gyakorlása, illetőleg a tiszta kiejtés megtanulása. Csakis a tiszta kiejtés begyakorlása után szabad az olvasás tanítását megkezdeni. Az olvasás és írás tanításának a *betűzettő módszer* elhalása után két módja dívott iskoláinkban: a) az *írva-olvasás* módja, s később b) a *fonomimikai* mód.

Az írva-olvasás módját követők nagy szerepet szántak a »*hangoztatásnak*«. *Majer* István »*Milyen legyen a néptanoda?*« c. cikkében [59] (1858) írja: »a nép tanodának fő tárgya az olvasás, ... olvasni a *hangoztatás módszerével* tanítson (a tanító), mert ez természetesebb és célhoz vezetőbb«, mint a *syllabicáltatás*!

Árvai József »*ABC és Vezérkönyv az írvaolvasás tanításához*« (1865) című könyvének első fejezete: *A hangoztatás*. Azt vallja *Árvai* is, hogy a betűk megismerése előtt a gyerekek a hangokat ismerjék meg »a tiszta hangoztatás« útján. Ez a felfogás arra is utalt, hogy a tanítónak igen sok fonetikai ismeretre van szüksége, mert helyesen, tisztán csak úgy tudja az egyes hangokat hangoztatni, s úgy tud a tiszta kiejtésre nevelni, ha ismeri az egyes hangok fonetikai természetét, képzésük módját, helyét, a hangok kapcsolódásainak törvényeit is, stb.

A helyes magyar kiejtés problémájával magától értetődően nem-

csak a nyelvészeti szakirodalom művelői kezdtek behatóbban foglalkozni, hanem a pedagógia elméletének és gyakorlatának munkásai is.

A beszédnevelés szempontjából fontos fonetikai ismeretek (lélekzés, hangképzés, artikuláció, beszédhigiéna stb.) megszerzésének nagyobb igényével kell számolnia a magyar szakirodalom művelőinek is.

Szarvas Gábor a *Magyar Nyelvőr* hasábjain (1873) »A helyes magyar kiejtés« címen írt értekezésében igen fontos kérdésekre kívánt választ adni: Mi a helyes kiejtés? Helyes-e a művelt magyar kiejtés? Igen lényeges lépés a magyar beszédkultúra szempontjából is Szarvas cikke, mert a nyelvtudomány ismét téglákat kívánt hordani a magyar beszédtudomány (laetika) felépítendő épületéhez is. Az írott nyelv vizsgálatára és művelésére a magyar megfelelő szakirodalom általában nagyobb gondot fordított, pedig Szarvas Gábor már ebben az írásában helyesen állapította meg: »Irott nyelv csak ott lehet, a' hol van élő beszéd: ez az anya, amaz a szülött.«

A magyar kiejtés sajátosságait, törvényeit, a magyar artikulációs-bázist, a magyar nyelv tudati és szervi alapjának jellemző sajátosságait is érintő megjegyzései közül elsősorban a magyar beszédpedagógia szempontjából is fontosakat emeljük ki. »Nagyot vét a művelt kiejtés, midőn a zárt *ë*-t megtagadja, midőn szándékosan kizárja a magyar nyelv hangjainak sorából.«

Az iskolai helyes olvasás tanításához is adott eligazító szempontokat: elítéli azokat, akik megtűrik a betűjítés szerinti olvasást. »A tanítók... a helyes kiejtés tanításában hagyják szépen nyugodni az etymológiát, s különösen a találkozó mássalhangzókat ejtessék ki úgy növendékeikkel, a' mint ezek anyjuk ajkáról tanulták..., akkor nemcsak, hogy nem lesz okuk panaszkodni — mint ezt többször és többször hallottuk — azokra az ostoba gyermekekre, hogy hiába veri az ember fejükbe nekik, hogy az nem tuggya, hanem tudja — sehogy sem tudnak elszokni attól a paraszt kiejtéstől, hanem még helyesen is cselekszenek...« [60].

A betűjítés elleni küzdelem a magyar beszédnevelés történetében újra meg újra felujul. A *Magyar Nyelvőr* hasábjain [61] Szigetvári Iván »Tanuljunk magyarul olvasni« jellemző című cikkében azt állapítja meg, hogy »elemi iskoláink egy részében rosszul tanítják a magyar olvasást«, mert így olvasnak: mondjátok, tudja, tetszik, azaz »leírt módon« beszélnek. A szerző azt is tapasztalta, hogy egyes pedagógusok még a helyesen olvasó tanulókat is megintik, s ha a tanuló azt a hangsort: *adta*, helyesen ejtette ki: *atta*, a tanítónő ezt az ejtést hibásnak jelentette ki, s elhangzott intése is: »Mondd tisztán: *adta*.«

Ezért kívánja a szerző, hogy a nyelvtankönyvek is bélyegezzék meg a helytelen betűjítést, s ezzel annak az igénynek is hangot adott, hogy az iskolai nyelvtanok szerzői is tartsák feladatuknak a helyes magyar beszédre nevelést is.

A *Magyar Nyelvőr* [62] egy másik cikkéből megtudjuk, hogy ez idő tájt az iskolai nyelvi oktatásban a helyes magyar beszédre nevelés még nem tartozott a tervszerű nyelvművelő munka feladatai közé.

Oldal János fia tanítójához írt levelében azt állítja, hogy fia »csupán csak a magyar olvasásban nem üti meg a mértéket. Gépiesen kítűnően

olvas, hibátlanul ejti ki a szavakat, érzi, hogy hová esik a mondatban a hangnak a súlya, de azért az, amit olvas, nem hű mása a *közéletbeli beszélésnek*».

Azt is sajnálattal jegyzi meg, hogy »nem akadt tudós, aki egybe foglalta volna a magyar beszélés és olvasás művészetének a törvényeit«. Cidál ezt 1898-ban írta, s abban igaza volt, hogy összefoglaló jellegű, s a magyar beszédtudomány megteremtését is célzó beszédpedagógiai mű valóban nem jelent meg, de az 1880-as és 1890-es években már több olyan figyelemre méltó könyv, értekezés napvilágot látott, amely a kifejező olvasás helyes tanítására és a beszédtechnika számos kérdésének vizsgálatára vonatkozólag is értékes elméleti és gyakorlati tudnivalót tartalmazott. Nem is szólva arról, hogy a francia szakirodalom értékes alkotása, Logouvé könyve »Az olvasás művésze« is megjelent magyar nyelven [63]. Ebből a könyvből is megtanulhatták az iskolák gyakorló pedagógusai is azt az egyszerű igazságot, hogy »úgy tanulhatunk meg jól beszélni, ha előbb megtanultunk jól olvasni«. Ezért az iskolákban az olvasás rendszeresebb tanítását kell szorgalmaznunk. Ehhez azonban sok fonetikai és beszédtechnikai ismeretre van szükségünk (lélekzés, kiejtés, a hanggal bánni tudás, a »pontozás«; hangsúly, hanglejtés, kiejtési hibák stb.). Logouvé könyve szellemes sorokban nyújtja a legfontosabb ismereteket.

Talán e könyv magyar nyelvű kiadásának a hatását is kell látnunk abban, hogy az 1880-as évek végén már több magyar szerzőtől megjelent értekezés és cikk is felveti a helyes, kifejező olvasás-tanítás s általában az iskolai beszédnevelés kérdéseit. Rudnay Béla pl. »A hangos olvasás, mint nevelési eszköz« című cikkében [64] abból indulva ki, hogy »más nemzeteknél az olvasás művészetének fejlett irodalma van«, nálunk pedig csak a kezdő lépéseket [65] tettük eddig meg, a *Revue Pédagogique* egyik, beszédpedagógiai vonatkozásokban gazdag cikkének ismertetését tartja célravezetőnek. Sok helyes szempontot találtak oktatóink a magyar beszédneveléshez is a lélekzetvételtől, a kiejtésről, a hang mineműségéről, a beszédbeli szünetekről, az organumról stb., stb. írt sorokban.

A fonetika tudományának fejlődésével, a magyar nyelvészeti szakirodalom fonetikai és beszédtechnikai vonatkozásokat is érintő alkotásainak mind gyakoribb megjelenésével a magyar beszédművelés és beszédpedagógia ügye is hathatósabb támogatásban részesült. Általában nagyobb megbecsülést kap az élő magyar beszéd az iskolai nyelvi nevelésben is. Imre Sándor helyesen jegyezte meg, hogy »a tanítónak élőbeszédével, hangoztatásával, hangos, értelmes és kedélyes föllovasaival, egész szellemi valójával, mely ugyis a beszédben testesül meg, kell hatni, nevelni« a gyermekeket [66].

A tanító élő nyelven beszéljen, s akkor helyes irányú lesz az iskola nyelvművelése, beszédnevelése is.

Erre különben már »A Gymnasiumi Tanítás Terve« (I. 1880. II. 1887) is utal, amikor azt írja: »magától érthető követelni, hogy mindenik tanár élő szavában a nyelvtani helyesség és a jó ízlés példáját adja növendékeinek«.

13. A hangtan gyakorlati alkalmazását az 1880-as és az 1890-es években különösen tapasztalhatjuk a siketnémák oktatóinak gyakorlatában és elméleti jellegű értekezéseiben. A fonetika ui. nélkülözhetetlen tanulmány a siketnémákat oktatók számára. A hangképzés pontos ismeretéhez, a beszédhibák természetének tanulmányozásához igen sok segítséget nyújtott az egyre fejlődő magyar fonetikai irodalom is.

A siketnémák oktatói maguk is komoly fonetikai studiumokat végeztek, s a fiziológiai vonatkozások mellett mind több és több nyelvi vonatkozás is található írásaikban. Sievers »*Grundzüge der Lautphysiologie...*« című, 1876-ban megjelent munkájának hatására ui. mindinkább több szerepet vállal a fonetika a nyelvtudomány szolgálatában is.

A »tanügyi irodalom« éppen az önálló tudománnyá fejlődő fonetika segítségével mind gyakrabban vet fel beszédpedagógiai kérdéseket is. Szinte természetes, hogy elsősorban a beszédbeli rendellenességek, a beszédhibák gyógyításának kérdését helyezték előtérbe, hiszen az egyre fejlődő siketnéma oktatás ide vonatkozó irodalma magyar nyelven is mind gyakrabban áll az olvasók rendelkezésére. A *Néptanítók Lapja* több cikkben foglalkozik beszédpedagógiai kérdésekkel, s elsősorban a beszédhibás gyerekek oktatásának problémájával. Vita folyik pl. a hebegésről, a dadogásról, s hebegők és dadogók helyes beszédre tanításának célravezető technikájáról [67]. Ezekben a cikkekben is több hasznos, a beszéd technikájára is vonatkozó megjegyzés olvasható.

Számon kell tartanunk két gyakorló könyvet (Baranyai Gyula: *Gyakorlati útmutatás a hebegés leszoktatására* — és Vaday József: *Hibás beszédűek gyakorló könyve*. [Módszeres beszéd-gyakorló könyv a hebegők (selypek) stb. számára, Bp. 1899.], márcsak azért is, mert a szerzők sok helyes fonetikai és beszédtechnikai vonatkozást érintenek, s a korabeli külföldi szakirodalom eredményeire is felhívták a figyelmet.

14. Az 1880-as évek végén a magyar fonetikai irodalom a fejlődés modern útjára lépett. Balassa József »*Hangtani alapelvek és vitás kérdések*« című tanulmányában [68] azt írja, hogy »hangtani kérdésekkel régebben csak azok foglalkoztak, kik a siketnémákat tanították beszélni, ezeknek ismerniök kellett a hangok keletkezésének módját«. A fiziológiai hangtani kutatások azonban hiányoztak. Ezt a hiányt kívánja pótolni Balassa. Az angol fonetikusok, elsősorban Bell (Visible Speech: 1867.) alapján írja meg tudományos igényű fonetikai tanulmányait. A magyar beszédművelés szempontjából is nagy horderejűeknek bizonyultak Balassa vizsgálódásai. A hangok osztályozása szempontjául a hangok képzésmódját veszi »*A magyar nyelv hangjai*« című, s a *Budenz Album* hasábjain [69] megjelent cikkében. »Midőn a hangok bármely rendszerét akarjuk felállítani, kiinduló pontul egyedül azok képzése módját szabad vennünk.« Mindkét fentebb említett tanulmánya is azt bizonyítja, hogy Balassa a fonetikát a nyelvtudomány egyik legfontosabb részének tekinti, s a fonetika nagy gyakorlati hasznát is jól látja. Amikor pl. a mássalhangzók osztályozásáról ír, a *cs* és *c*, a *gy* és *ty* hangokkal kapcsolatban nagyon jellemző megállapítást tesz:

»Ha a *gyakorlati tanítást* tartjuk szemünk előtt, csakis mint egyszerű mássalhangzókat említjük őket.«

»A *phonetika a nyelvtanulás szolgálatában*« címmel [70] a magyar pedagógusok okulására ismerteti a külföldi kezdeményezéseket arra nézve, hogy »a phonetika eredményeit a gyakorlati nyelvtanulás számára is értékesítsék«. Bár ez a cikk elsősorban az idegen nyelvek tanítását elősegítő fonetikai ismeretek szükségességét emeli ki, de a kiejtés helyességét elősegítő részletes hangleírások gyakorlati hasznának kiemelésével az anyanyelvi oktatás, a magyar beszédművelés számára is adott eligazító szempontokat.

A magyar beszédművelés ügyének azzal is nagy szolgálatot tett Balassa József, hogy a fonetikai vizsgálódásoknak komoly alapot teremtett, s hangot adott annak a fontos elvi álláspontnak is, hogy a nyelvtudomány fejlődésével nem elégedhetünk meg »az írott nyelv tanulmányozásával, hanem mindig *az élő, a beszélt* nyelvet kell vizsgálódásaink alapjává tenni«. [71].

S valóban a beszédtudomány fejlődésének is új távlatait nyitotta meg a tudományos hangtan már csak azért is, mert a hangtani kutatásokat természetszerűleg az *élő beszédre* kellett alapozni. Balassa ezzel kapcsolatban helyesen jegyzi meg, hogy a nyelvtudományi célokat is szolgáló fonetikai vizsgálódás legpontosabban és legbiztosabban az *élő beszédben* figyelheti meg a nyelvet, mert »a beszéd az igazi nyelv«. [72].

Balassa »A *phonetika elemei különös tekintettel a magyar nyelvre*« Budapesten, 1886-ban megjelent művét nemcsak azért kell ebben a keretben is kiemelni, mert »régóta érzett hézagot pótol« [73], mert »oly tért művel, amely nálunk eddigelé csaknem egészen parlagon hevert« [74], s mert a magyar nyelv hangjait tudományos szakszerűséggel először írta le, hanem elsősorban azért, mert kitér a siketnémák oktatásával kapcsolatos kérdésekre, a beszéd fiziológiai elemzésének igen sok gyakorlati vonatkozásaira, az idegen és az anyanyelv tanításában a helyes kiejtés tanítására vonatkozó szempontok megadására is.

Könyve bevezetőjében meg is mondja, hogy gyakorlati célokat is kívánt szolgálni, hogy »a hangok képzése módjának pontos leírása által képes legyen a tanuló arra, hogy megtanulhassa idegen nyelvek hangjainak kiejtését is«. A magyar beszédművelés szempontjából meg azt emeli ki Balassa, hogy e fonetikájának különösen fontos része az a fejezet, »amelyik a hangok kapcsolatairól szól, hiszen az emberi beszéd hangok folytonos sorozata«. Azzal is nagy szolgálatot tett Balassa, hogy a külföldi fonetikai irodalom eredményeivel is megismertette olvasóit, elsősorban az angol és német fonetikusok (Bell, Sweet, Sievers) eredményeit alkalmazva a magyar nyelvre. Könyvének bírálói is megjegyzik, hogy elsősorban az angol fonetikus iskolához csatlakozik, s a hang képzése módját veszi az osztályozás alapjául, szembe a német iskolával, mely a hangokat inkább akusztikai sajátásaik alapján kívánta osztályozni (Heimholtz, Techmer, Sievers stb.). [75].

Kissé szigorú kritikusa, Zoltvány egyenesen azt állítja, hogy Balassa e könyve a külföldi fonetikai szakirodalom elveinek és tételei-

nek visszhangja, illetőleg *Bell, Sweet, Sievers* művei alapján összeállított »mixtum compositum«. [76].

Balassa azt jegyzi meg erre a szigorú kritikára, hogy éppen az volt a célja, hogy kiválogassa a külföldi eredményekből a leghelyesebbeket, s ezeket alkalmazza a magyar nyelvre [77].

E könyvének második, teljesen átdolgozott kiadása: *Magyar Hangtan I. Magyar Fonetika* (Bp. 1904) a hangok és a beszéd fiziológiai elemzéséhez még gazdagabb külföldi szakirodalmi eredmények alapján ad értékes szempontokat. A gyakorló pedagógusok éppen azt emelik ki e könyv értékelését érintő írásaikban, hogy nemcsak a siketnémák és a fogyatékos beszédűek oktatói tanulhatnak belőle, hanem megbízható segítséget ad e könyv az élő beszéd elemzéséhez a magyar nyelv iskolai tanításában is [78].

A magyar beszédtechnika, beszédpedagógia fejlesztésére vonatkozólag különösen értékesek *Balassa* megjegyzései a *hangsúlyról*, a *hanglejtésről* (az »erősségi és zenei hangsúlyról«) és a függelékként adott s a beszédhibákról szóló sorok. A helyes magyar beszédre nevelés gyakorlati munkásai is sok gyakorlati haszonnal olvashatták *Balassa* tanulmányainak »a beszéd egyes részeinek alakulásáról«, a hangok összefűzésének törvényeiről, a hang erősségének és magasságának változásairól, a hangos beszéd hibáiról, a magyar beszéd művelésének kérdéseiről szóló sorait.

»*Hangsúly a magyar nyelvben*« című tanulmányában [79] a magyar nyelv hangsúly viszonyaival kapcsolatban írja: »A hangsúly minden egyes hangnak természetes sajátága, mely nélkül ki sem ejthető... hangsúlynak helyesen csakis azt az erőt nevezhetjük, a melyet az egyes hangok és szótagok kiejtésére fordítunk, s ez esetben ki kell törölnünk műszavaink sorából a hangsúlytalan szótagokat.« Ha a szót összefüggő beszédben ejtjük, akkor »a szavak egy része többé-kevésbé elveszítvén fonetikai önállóságát, elveszíti főhangsúlyát, s a szólamban mint egység mondatik ki«.

Az élő nyelv, a beszéd művelése szempontjából is értékesek azon megjegyzései, melyek a zenei hangsúlyról, azaz a hanglejtésről, a hang magasságának változásairól olvashatók *Balassa* több írásában. Valójában a magyar hanglejtés problémájáról *Balassa* értekezett először tudományos igénnyel. Megállapítja, hogy »az egyes érzelmeket, a kifejezendő gondolat árnyalatait, amit az írás soha vissza nem tükröztethet, a hang különböző magasságaival fejezzük ki«. [80]. A zenei hangsúly a beszéd értelmének kifejezésére is szolgál, ezért a beszédművelésnek sokat kell törődnie a hanglejtéssel, illetőleg helyes formáinak tudatosításával [81]. A hanglejtés formáit megpróbálja jelölni is.

A beszédpedagógia elméleti és gyakorlati munkásai haszonnal forgathatták *Balassa* azon írásait is, amelyekben a kísérleti fonetika külföldi mestereinek eredményeit ismertette, s így a magyar szakirodalom megismerkedhetett *Rousselot, Scripture, E. A. Meyer, Panconcelli-Calzia* eredményeivel [82].

A hangtan gyakorlati fontosságára, s ezzel a magyar beszédtechnika és beszédpedagógia gyakorlati kérdéseire is felhívta a figyelmet

Balassa a magyar nyelv hangalakjának, a magyar hangok képzésének kísérleti alapon történő vizsgálatával. Didaktikai haszna is van két ilyen természetű írásának. »A magyar hangok képzése—Stomatopikus vizsgálódások alapján« [83] és a »Magyar palatogrammok« [84] című tanulmányaiban magyar palatogramokat mutat be és elemez.

Balassa, a nyelvtudós vállalta az iskolai nyelvi nevelés kérdéseinek vizsgálatát is, s egyrészt külön cikkekben foglalkozott az elméleti és kísérleti fonetika s a nyelvtanítás problémáival, a siketnéma oktatás gyakorlati kérdéseivel (»Fonetikai készülékek a siketnéma oktatás szolgálatában«: Gyógypedagógiai Szemle. 1900. 11. sz.), másrészt összefoglaló jellegű munkáiban is teret adott a beszédművelés elméletét és gyakorlatát segítő szempontok felvetésének. A »Tüzetes Magyar Nyelvtan« [85] első részében, a hangtanban, a magyar hangok kiejtéséről írt sorokban pl. említi, hogy az illabialis a »hallható az irodalminak nevezhető kiejtésben is egyes idegen szavakban: akadémia...« S ezzel egy jellegzetes, s a műveltek kiejtésében gyakran előforduló kiejtési módorosságra hívta fel a figyelmet. A magyar kiejtésben ui. nincs az á-nak rövid párja, s az illabialis rövid á-t, a »palóc á-t« nem ejtjük. Ejtése hiba az idegen nyelvekből átvett szavakban is.

Foglalkozik Balassa a beszédhibákkal is. »Beszédhibák és hangtörvények« című írásában [86] is sok beszédtechnikai, beszédpedagógiai vonatkozás olvasható. Különösen hasznos benne a beszédhibák osztályozásáról szóló rész. Idézi Gutzmann művét is (Zur vergleichenden Psychologie der Sprachstörungen), s a kiejtés hibáival foglalkozó sorokban sokat merít belőle, s ezzel a korabeli legmodernebb szakirodalom eredményeit ismerte meg a magyar tudomány és a gyakorlati pedagógia.

Az sem véletlen, hogy az 1890-es évek végén és az 1900-as évek elején aránylag igen gazdag irodalom burjánzott el a beszéd hangtani, fiziológiai, akusztikai vizsgálatával kapcsolatban, s hogy ez az irodalom a beszéd művelésének fontosságát, a beszédhibások nevelésének ügyét is állandóan felszínen tartotta. Balassa munkássága révén ui. a fonetikai érdeklődés megnőtt, a hangtani, beszédpedagógiai vizsgálódás eredményei mind szélesebb körben váltak ismeretessé, s a helyes beszéd nevelés problémája, a szép magyar beszéd kérdése az iskolai nyelvművelésben is mind inkább előtérbe került.

A továbbiakban a századforduló táján megjelent írások tükrében mutatjuk be a magyar beszédművelés és beszédnevelés helyzetét.

15. A szép magyar beszéd kérdése különösen időszerű problémává nőtt az iskolai nyelvi nevelés területén. Bár a századforduló táján a pedagógusok is gyakran értekeznek a beszédnevelésről, az eredmény mégsem kielégítő. Az ilyen természetű írások ui. inkább csak általánosságokat mondanak el a beszéd fontosságáról, a helyes és szép magyar beszéd technikájáról. A Nemzeti Nőnevelés hasábjain [87] megjelent egyik tanulmány gyakorlati haszna pl. mindössze annyi, hogy az olvasó megtudja belőle, mennyire fontos lenne a helyes beszédre szoktatás a gyermekkorban, s hogy »nem helyes, ha a gyermekkel selypítve beszélünk«. Általánosságokat mond el a cikk a beszédhibák eredetéről, a hebegésről, a dadogásról és a beszédgyakorlatok fontosságáról.

Ugyancsak a *Nemzeti Névelés* »A beszéd élet- és lélektana« című cikkében [88] a sok általánosság emlegetése keveredik tudománytalan megállapításokkal. Ez annál is inkább elszomorító, mert a megfelelő magyar szakirodalom a beszéd élettanával kapcsolatban is több értékes szakmunkát tartott már ebben az időben is számon. Elég csak Klug Nándor »Az emberi hang és a beszéd« című munkáját említenem [89]. A szerző célja az volt, hogy leírja »azt a mechanizmust, mely az ének- és beszédhang képzésénél hangadó szervünkben működik«. Ugyancsak értékes eligazítást kaphatott volna a *Nemzeti Névelés* cikkírója a beszéd élettanára vonatkozólag. Onodi Adolf »A hangképző központok kórtanáról« című írásából is [90]. Onodi különben az 1890-es évek végén több népszerűsítő előadásban is ismertette a beszédnevelés, a beszédtechnika legfontosabb kérdéseit. A *Fővárosi Lapok* [91] külön is megemlékezik előadásainak gyakorlati hasznáról, a gyermek beszéd-tanulásával s a beszédet zavaró betegségekkel kapcsolatos megjegyzéseiről.

A beszéd, a helyes magyar beszéd ügye társadalmi problémává nőtt, de az iskolai beszédnevelés eredménytelensége elszomorító. Az előszóbeli előadás kérdéseit is tárgyaló kortárs könyvében olvashatjuk: »A felsőbb osztályok tanárai szomorúan tapasztalják, hogy midőn növendékeik elhagyják a gymnasiumot, vagy reált, kilenczized részök sem tud valamit tisztességesen elmondani, mégkevésbé elszavalni.« [92]. Az 1895-ben kiadott *közzoktatási miniszteri rendelet* is azt állítja, hogy »a vizsgálatra álló ifjak nem rendelkeznek az előadói képességeknek azon mértékével, melyet ily korban levő tanulóktól nyolc évi középiskolai tanulmány után méltán el lehet várni.« [93]. Ajánlja is a rendelet, hogy az iskolákban adjanak nagyobb teret a beszéd művelésének is, gyakorolják a tanulók gyakrabban magukat a szabad előadásokban, s részesítsék a tanárok előnyben a feleltetés alkalmával az *összefüggő beszédet* is. A tudatos képzés hiányát is többen elpanaszolják ezekben az években, annál is inkább, mert ismeretessé vált, hogy az 1900-as évek elején a németeknél kifejlődött, illetőleg fellendült *Sprechkunde* nagy súlyt kíván fektetni az egyén szóbeli kifejező képességének iskola fejlesztésére is, s ezért bevezették az iskolába a beszédnevelést (*Sprecherziehung*) is. A beszéd technikájával, a beszédnevelés kérdéseivel foglalkozó több szakmunka is jelent meg ez időtájt a német szakirodalomban [94]. Sajnos, a megfelelő magyar szakmunkák alig ismerik ezt az irodalmat, még kevésbé ismertetik.

»A *Gimnáziumi Tanítás Terve*« (1899) éppen csak érinti a helyes magyar beszéd és a pontos kiejtés tanításának kérdését, s mindössze ennyit mond róla: »... magától érthető követelmény..., hogy mindegyik tanár élő szavában a nyelvtani helyesség és a jó ízlés példáját adja növendékeinek«. Az »értelmes előadás«-ról szólva, csak ennyit jegyez meg: »Kíválóan az értelem szerinti hangsúlyozásra kell a figyelmet fordítani«. A hangtan iskolai tanításával kapcsolatban ezt olvashatjuk: »A hangtanból előre kell bocsátani annyit, amennyi a helyesíráshoz és az alaktan tanításához szükséges.« A helyes magyar kiejtésre nevelést meg sem említi.

Az 1903-ban kiadott Utasítás csak a fentieket ismétli meg az élő beszéd iskolai oktatásával kapcsolatban. Az 1905-ben kiadott »Tanterv és Utasítás az elemi népiskolák számára« már sokkal többet mond. »A tanító nyelve képviseli a gyermekkel szemben az élő beszéd tökéletességét és utánzandó példáját . . . , beszédje legyen ment minden tájnyelvi színezettől.« A betűejtés helytelenségére is felhívja a figyelmet: »... azokat a szókat, melyeket nem a kiejtés szerint, hanem etimologikusan írunk, nem szabad a helyesírás megkönnyítése végett úgy ejteni, amint írjuk őket. Nem szabad tehát így ejteni: igaz-ság, tölt-se, gond-ja, hanem igasság, tölcse, gongya. A helyesírás kedvéért nem szabad a kiejtést meghamisítani.« Felhívja az oktatók figyelmét a tanulók beszédében tapasztalt néhány hibára is, kiemelve azt is, hogy a helyes beszédre nevelés alapiskolája a helyes és értelmes olvasásra tanítás. »Az értelmes olvasás az élő beszédhez hasonló!« Küzdjünk az »éneklő hanghordozás ellen«. Helyesen mutat rá arra is, hogy az elemi iskolai beszéd- és értelemgyakorlatok a gyermek beszédét is fejleszthetik. Kár, hogy nem mutat arra is rá, hogy a gyakorlatban a pedagógusok ezeket az alkalmakat csak a tanulók ismerteinek gazdagítására fordítják, és kevesen használják fel arra, hogy a tanulók beszédképességét is fejlesszék vele és kevés beszédtechnikai ismeretet is nyújtsanak ezeken az órákon.

16. Az 1900-as évek elején a megfelelő szakirodalom mind gyakrabban hívta fel a figyelmet a hibásbeszédű tanulók oktatásával kapcsolatos problémákra is. 1899-ben a vallás- és közoktatásügyi miniszter kérdőíveket bocsátott ki a beszédhibában szenvedő tanulók összeírására. Sarbó Artur »A hibásbeszédű tanulók statisztikája« című cikkében dolgozta fel a befutott adatokat [95].

Szerinte a tanulók összes számának 3,6%-a volt hibásbeszédű. A minisztérium a beszédhibák gyógyítására képesítő szünidei tanfolyamokat rendezett. Az itt elhangzott előadások és megtartott gyakorlatok a magyar beszédművelés, a magyar beszédpedagógia fejlődése szempontjából is gyümölcsözők voltak. Egyrészt ébren tartották az élő beszéd ügyét, másrészt igen sok elméleti és gyakorlati beszédtechnikai ismeretre tettek szert pedagógusaink is. Az sem véletlen, hogy a század elején több, a hibásbeszédűek oktatását elősegítő népszerű és tudományos szakmunka és cikk jelent meg. Az egyetemes magyar beszéd-kultúra és beszédnevelés szempontjából is kiemelendők ezek az alkotások, mert igen sok értékes fonetikai, beszédtechnikai ismeretet terjesztettek szélesebb körben is. Roboz József »Mi a dadogás és hogyan lehet rajta segíteni?« című, Temesvárt, 1900-ban megjelent munkájában, melyet több száz kezelése alatt volt hibás beszédű esetéből szerzett tapasztalatai és a dadogók, s hebegők oktatására képesítő tanfolyamokon tartott előadásai alapján írt meg, sok értékes beszédtechnikai vonatkozás is olvasható a helyes lélekzésre, a hangképzésre stb. vonatkozólag. (A dadogó nem tud jól lélekzeni: a jól beszélő takarékoskodik a levegővel a nagyobb szünetig, az új lélekzetig. A dadogó valósággal pazarolja a levegőt, majd levegő után kapkod, stb., stb.).

Különösen ki kell emelnünk Sarbó Artur értékes munkásságát.

Ő vezette a beszédhibák gyógyítására képesítő tanfolyamok beszédgyakorlatait is. E tanfolyamokon tartott előadásainak termékenyítő hatását tükrözik azok a cikkek és közlemények, amelyek a beszédpedagógia kérdéseiről jelentek meg gyakorló pedagógusaink tollából [96]. Igen nagy haszonnal forgathatták pedagógusaink Sarbó »Népszerű útmutatás a beszédhibák felismerésére és elhárítására, szülők és tanítók részére« (1901) című kiadványát. Helyesen hívta fel a figyelmet arra, hogy »minél korábban és minél inkább ügyülünk arra, hogy a beszélni tanuló gyermek tisztán és jól beszéljen, annál ritkább a beszédhiba«. Beszédtechnikai megjegyzései között igen sok élettani és beszédpedagógiai vonatkozás is olvasható. Szerinte a helyes beszéd megtanulásának első szabálya: hogy a gyermek körül levő egyének, szülők helyes beszédűek legyenek, hogy a gyermek csak jó példát utánozhasson. A szülők és pedagógusok rendelkezzenek a beszéd élettani feltételeire, az élettani beszédhibákra, s a beszéd gyógyítására vonatkozó ismeretekkel is. Sarbó ezért ad sok útbaigazítást ebben a füzetében is a gyógyítás módjaira s a megfelelő gyakorlatok elvégzésére. Leírja ui. az egyes beszédhibákat, a pösze ejtéseket és azok gyógyítási módját. Ugyanilyen hasznos cikke olvasható »A beszédhibákról« címmel a *Jó Egészség* hasábjain (1903. 5—6 sz.).

Sarbó tollából jelent meg a századforduló egyik legigényesebb, s a beszédpedagógia szempontjából is igen hasznos műve, melynek címe: »A beszéd összes vonatkozásaiban, különös tekintettel a gyermekkorra.« (Bp. 1906). Vértés O. András méltán értékelte úgy, hogy »maig is a legjobb ilyen irányú magyar munka«. [97]. Művében elsősorban az orvosi és pedagógiai szempontok kerültek előtérbe, de bőven foglalkozik a fonetika alapvető kérdéseivel is. Különösen értékesek könyvének azon részei, amelyekben a beszéd technikáját és a beszédhang higiéniját érintő ismereteket közöl. Nemcsak a magyar szakirodalom tárgyát érintő írásait ismeri, hanem a külföldi irodalom legértékesebb alkotásait is felhasználja forrásul. Sokat merít Hermann Heinrich: *Die Bildung der Stimme* (Berlin, 1903), és Hoffmann Hugo: *Wie Lautwissenschaft (Phonetik) und ihre Verwendung beim muttersprachlichen Unterrichte in der Schule* (Breslau, 1901) című munkákból. A helyes beszéd fejlesztésére vonatkozólag elsősorban az iskola munkáját emeli ki: A beszédtechnikának legelső feladata a lélekzés helyes begyakorlása. A lélekzési gyakorlatok végeztetése az iskola beszédnevelési munkájának is legyen szerves része. A pedagógusnak sok fonetikai ismeretre is szüksége van, ismernie kell a beszélő szervek élettanát, a gyermekkori beszédzavarokat, a beszédhang higiéniját, a különféle beszédgyakorlatok módját és célját, mert »a beszédhangok feletti teljes uralmat folytonos gyakorlatozás által nyerjük el«. Minél korábban kell hozzá szoktatni az ifjúságot a beszédtechnikai gyakorlatokhoz, s minél több alkalmat kell adnia az iskolának is arra, hogy az ifjúság magát a szabad-előadásban gyakorolhassa. Sarbó könyvének második részében sok ismeretet ad a beszédhibákról és még több gyakorlati tanácsot ad a beszédhibák kijavításának módjaira. Ismerteti Gutzmann szabályait és eljárásait a pöszebeszéd, a dadogás, a hadarás megszüntetésére.

Az általános magyar beszédnevelés ügyének elsősorban azért használt *Sarbo* e könyvével, mert kiemelte az iskola nagy szerepét a beszédnevelésben. Külön fejezetet szentel annak a kérdésnek megválaszolására, hogy »Mire ügyeljen a tanító a helyes beszéd fejlesztése szempontjából?« Válaszának legfontosabb pontja: »Minden tanítónak *fonetikusnak* kell lenni. Sajnos, e téren mi még nem állunk a kellő színvonalon.« Vajon miért? A magyar fonetikai szakirodalom, a magyar nyelvtudomány nem ad kellő segítséget talán?

A századforduló táján *Balassa* József fonetikai vonatkozású munkássága is megerősödik, s újabb és újabb szakmunka jelenik meg a leíró jellegű és a kísérleti fonetika problémáiról. A kísérleti fonetika legújabb eredményeit éppen gyakorlati haszna, az iskolai nyelvi oktatást is támogató szerepe miatt propagálja a magyar szakirodalom több terméke. *J. P. Rousselot* »*Principes de phonétique expérimentale*« (1897) című művét a *Magyar Paedagógia* hasábjain [98] *Bakos* János éppen abból a szempontból vizsgálja, mennyire ad segítséget a beszédhibák megszüntetésére, az idegen nyelvek sikeresebb tanítására stb.

A kísérleti fonetika nagy gyakorlati hasznáról ad számot *Gombocz* Zoltán is »*A kísérleti fonetika és a nyelvtanítás*« című cikkében [99]. A gyakorlati tanítás terén sikerrel alkalmazhatjuk a kísérleti fonetikát és nálunk is nagy jövő vár a nyelvtanítás »ezen legújabb segédeszközére«. *Gombocz* példákat sorol fel az alkalmazás módjairól, majd egy igen fontos elvi megállapítást tesz: A kísérleti fonetika eredményei és technikai eszközei nemcsak az idegen nyelvek tanításában alkalmazhatók sikerrel, hanem az anyanyelv megtanulásában is: a kiejtésbeli hibák megjavítására »azon esetben, ha az articulatio helytelenségének oka a hallóképesség fogyatékosága vagy a hangképzőszervek fejletlensége, nem pedig a mozgató idegrendszer kisebb-nagyobb fokú betegsége«. Mind gyakrabban emlegetik a pedagógiai szakírók is, hogy a fonetika feladata az élő beszéd elemzése, s mivel ennek az elemzésnek pontosnak kell lennie, a fonetikai elemzés vegye igénybe a kísérleti fonetika eszközeit is az idegen nyelvek tanításában. Mind gyakrabban olvasunk azonban arról is, hogy az anyanyelvi oktatás is használja fel a gépi eszközöket az anyanyelvi elemzésekre, a helyes kiejtés begyakorlására, a hangok képzésének és időtartamának pontos elemzésére [100]. A helyes kiejtés elsajátítása és gyakorlása, s általában a magyar beszédművelés fejlesztése igen értékes eszközt kapott már ezekben az években is a fonográfban és a gramofonban. Több cikk és közlemény hívja fel a figyelmet ezekre a modern eszközökre. *Kemény* Ferenc »*Fonográf és nyelvtanulás*« című cikkében [101] lelkesen propagálja »az élőnyelvek fonografikus módszerét«. *Buday* Jolán a *Nemzeti Nőnevelés* hasábjain [102] megjelent »*Nyelvtanítás gramofon és fonográf segítségével*« című cikkében párizsi tapasztalatairól is beszámol. A kísérletekkel egybekapcsolt fonetikai előadásokon megismerik a gyakorló pedagógusok is a legfontosabb kísérleti eszközöket. Óhajtja, hogy a magyar nyelv tanításában is használják fel a legmodernebb nyelvtanítási gyakorlatokat és eszközöket.

Ezekben az években jelenik meg *Gombocz* Zoltán, a magyar beszéd-

tudomány alapjait is lerakni célzó írásai közül az egyik legfontosabb, a magyar hanglejtés problémáját felvető cikke: »A mondat zenei hangsúlyáról«. [103]. Gombocz, aki hazánkban elsőnek tanított nyelveket fonetikai alapon, aki a legjobb magyar fonetika szerzője, különösen fontosnak tartotta a magyar nyelv akusztikai, zenei elemeinek tudományos vizsgálatát. Cikke ehhez a vizsgálathoz rakott alapot. Nem éppen szerencsés terminológiával a mondat zenei hangsúlyáról beszél ő is, megemlíti »a mondat zenei menete« kifejezést is. Ma röviden a hanglejtés műsztét használjuk. Gombocz megjegyzi, hogy »az egyes nyelvek zenei hangsúlyára vonatkozó vizsgálatok még a kezdet kezdetén állanak, a magyarra vonatkozólag ezen a téren még semmi sem történt«, értve úgy, hogy ezen kérdést még senki sem vizsgálta teljes tudományos módszerekkel és a magyar hanglejtés főbb típusainak részletes leírásával.

Gombocz meg is említi, hogy »a magyar nyelvre vonatkozólag még nem áll annyi kísérleti anyag a rendelkezésünkre, hogy a zenei hangsúly összes típusait pontosan megállapíthatnánk«. Gombocz elsőnek írja le a magyar kérdőmondatok két fő melódia-típusát: »Ha a mondat kérdőszóval kezdődik, a kérdőszót ejtjük legmagasabb hangon, s azután a hang a mondat végéig fokozatosan süllyed... Ha a mondat nem kezdődik kérdőszóval, a hang az utolsó előtti szótagig emelkedik, s az utolsóban hirtelen visszaesik.«

A beszéd dallamának, zenei lejtésének tudományos vizsgálata a magyar beszédművelés szempontjából is nagyjelentőségű, mert a magyar mondatban nem járulékos elem a dallam, hanem lényeges alkotórésze, a közlés teljes értékének tolmácsolója. Azt is meg kell jegyeznünk, hogy az eddig ismertett szakirodalom általában kitért a hanglejtés vizsgálatára is, de nagy nyelvi, kifejező szerepéhez méltó vizsgálódásról nem adhatunk ebben a kronológiai keretben számot.

17. A beszéd fonetikai műveléséhez a magyar fonetikai szakirodalom mellett hathatós segítséget adott a szavalás és az előadás művészetéről megjelent század eleji magyar irodalom is. Az sem véletlen, hogy elsősorban az iskola és a színpad beszédkultúrájának fejlesztését célzó írások az egyetemes beszédkultúra, beszédművelés ügyének is nagy szolgálatot tettek. Vende Ernő »A szavalás művészete« című írásában (1906) [104] arra a kérdésre: Mi szükséges a szavaláshoz?, azt feleli, hogy »csengő hang és szép kiejtés«. A hang kiművelésére igen sok fonetikai és beszédtechnikai ismeretre kell szert tennünk. A szavalónak »ismernie kell elsősorban az ember beszélőszerveit, a beszédtechnikáját«. Karl Hermann műve alapján gyakorlatot mutat be a hang iskolázására, a hang terjedelmének megfelelő bővítésére. A szokott beszédhangból, a középhangból indul a hanggyakorlat, s a deklamálás a középhangból átvált, illetőleg leszáll a legmélyebb hangig, majd vissza a középhangig és onnan felszáll a hang addig, míg a rekedtség veszélye nem fenyegeti a beszélőt. Bajza is adott ilyen tanácsot dramaturgiai leckéiben: »Ifjú és kezdő színészeknek ajánlható, hogy otthon szobájában declamáljon valamit és eleintén oly mély hangon, aminőn csak hangja megengedi: ez által fog hangja terjedelemben nyerni s minden fordulatokon szerencsével átmenni.«

Vende részletesen ír az egészséges hang feltételeiről is, és külön fejezetet szentel a kiejtés vizsgálatára. A helyes kiejtés feltételeinek, tényezőinek leírása után az iskolában tapasztalt kiejtésbeli hibákat elemzi. Felhívja a figyelmet a kiejtésbeli és a lélekzési gyakorlatokra is. »A pontozás« címszó alatt értékes megjegyzéseit olvashatjuk a hangsúlyról és a hanglejtésről. Gombocz már ismertetett cikke alapján és sematikus rajzával az eldöntendő és a kiegészítendő kérdőmondatok eltérő dallamát mutatja be.

Nemcsak a magyar színpad beszédkulturájának fejlesztése, hanem a magyar beszédművelés és beszédpedagógia szempontjából is nagy szolgálatot teljesítettek azok, akik a beszéd, az előadás művészetéről értekeztek. Az 1910-es években mind gyakrabban jelentek meg olyan írások, amelyek egyrészt színészeink beszédéről ejtenek el bíráló megjegyzéseket, másrészt az iskolák önképzőkörökben dívott beszéd- és előadási móddal kapcsolatban fejtegetik a szép magyar beszéd, a művészi előadás néhány fontosabb kérdését. 1918-ban a közoktatásügyi miniszter rendelete alapján megnyílt a *Beszédművészeti Iskola*, s célja a magyar beszéd művelésének szakszerű keretet adni, a beszéd fonetikai vonatkozásait szélesebb körben ismertetni, s a beszédtechnikai eszközökre felhívni a figyelmét azoknak, akiknek kényere a beszéd a színpadon és az iskolában.

Az élszóbeli előadás művészetével eddig nálunk nagyon kevesen foglalkoztak, ezért *Hevesi Sándor »Az előadás művészete«* című könyvének megjelenését nagy megértéssel fogadta az irodalom is. Bár a fonetikai rész, a beszéd fonetikai feltételeinek ismertetése nem áll kora tudományának színvonalán, de a beszédtechnika kérdéseit a színész és a színpad szempontjából igen érdekesen fejtegeti. Tanulhatott *Hevesi* könyvéből az iskolai nyelvi oktatás és beszédnevelés gyakorlati munkása is. *Hevesi* különben elmarasztalja az iskolát azért, mert »rákapatják a gyermekeket egy ritmusos, éneklő, monoton előadásra«. Könyvének egyik pedagógus bírálója [105] éppen ezért értékes alkotásnak könyvét, mert az önképzőkörök előadásait bíráló tanárok és tanulók is haszonnal forgathatják. Ha élő szót, előadást, beszédet bíráltak önképzőkörökben, csak általánosságok hangzottak el: énekel, nem színez, egyhangú, túlságosan patétikus, természetellenes, monoton, stb. *Hevesi* könyvének tanulmányozása sok tanulságul szolgál az iskolai beszédnevelés számára is: a beszéd technikáját jobban ismerő pedagógusok és tanítványok tudatos művelőivé válnak a magyar beszédnek, a művészi előadásnak.

Az iskolai beszédnevelés céljait is kívánta szolgálni *Hegedüs Gyula »A beszéd művészete«* címmel megírt munkájával. *Hegedüs* azt óhajtja, hogy a középiskolában tegyék kötelezővé a *beszédtant*: »A beszédet úgy kellene tanítani, mint a nyelvtant, az ábécéjétől kezdve, vagyis minden betűnek (értsd: hangnak) tökéletes kiejtését szigorúan megkövetelni, és teljes energiával küzdeni minden hiba és kiejtési csorba ellen.« *Hegedüs* könyvének is csak azok a fejezetei értékesek, amelyek a színpadi beszéd technikáját tárgyalják. Kitűnően elemzi jól megválasztott példáit a *hangsúly* és a *szünetek* funkciója szempontjából, de

az emberi beszéd tudományos elemzéséhez nem ért, sok benne a fonetikai kérdések iránti tájékozatlanságából eredő hiba is [106]. A legfontosabb magyar szakirodalmat sem ismeri, legalább is nem használja fel eredményeit.

Pedig ez idő tájt már mind a magyar nyelvtudomány és fonetika, mind a magyar pedagógiai irodalom sokat foglalkozik az élő beszéd művelését és az előadás művészetét is érintő kérdésekkel, illetőleg olyan fonetikai és beszédpedagógiai problémákkal, amelyek beszédművészeti és beszédnevelési szempontokat is felvetnek.

Tolnai Vilmos »Adatok a magyar hanglegjtéshez« című tanulmányát [107] már csak azért is ki kell emelnem ebben a keretben is, mert a beszéd igen fontos akusztikai tényezőjéről értekeznek, és a magyar hanglegjtés fő típusait is igyekszik megállapítani. Megállapítja, hogy a »beszédet kísérő minden érzelmi velejáró a hanglegjtés változásában nyilvánul: nyugodt közlés, meghatottság, kíváncsiság, csodálkozás, kételkedés, fájdalom, harag, türelmetlenség, meglepetés, csalódás, fenyegetés... mind más-más dallammal színezi a beszédet«. László Zsigmond »Nyelvmelódia és hangminőség« című írásában [108] Sievers nyelvmelódia elméletét és Rutz hangtípusát ismerteti.

Kiemeli, hogy minden beszéd melódikus, minden mondatnak van bizonyos mondatmelódiaja. Nyelvmelódia »a mindannyiunk beszédében fellépő és felismerhető hangmagassági viszonyok összessége«.

A két tanulmány a magyar beszédművelés szempontjából is azért jelentős, mert a *beszéd hangzati oldalának* vizsgálatát helyezte előtérbe. Újra fellendült a fonetikai érdeklődés, s a hangok tudománya az ilyen típusú kutatási területen teljesen megtörte nálunk is a betű, az írott nyelv egyeduralmát, s bebizonyította, hogy »a beszéd akusztikumaként mindenképpen az egyik legfontosabb tényező mindabban a hatásban, amit a nyelv elérhet«. [109].

Csüry Bálint hanglegjtés-kutatásai meg különösen előre vitték a beszéd hangzati oldalával kapcsolatos vizsgálódásokat. Csüry a zenei hang négy tulajdonságának, a hangszínnek, tartamnak, erősségnek és magasságnak vizsgálatát érintő elméleti fejtegetései is értékesek, de a magyar beszédművelés szempontjából különösen jelentős tette volt a szamosháti nyelvjárás hanglegjtésformáinak felgyűjtése, leírása és elemzése [110]. A magyar nyelvterület hanglegjtés-típusainak összehasonlító módszerrel történő felgyűjtéséhez is kitűnő példát nyújtott. Megállapítja pl., hogy »a székelyt hanglegjtéséről első hallásra föl lehet ismerni. Sokkal magasabb hangfekvéssel és nagyobb hangközökkel beszél, mint a kevésbé temperamentumos, nyugodtabb alföldi«.

18. Az 1910-es és 20-as évek beszédművelési, beszédtechnikai vonatkozásokban is értékes írásai közül ki kell emelnem a magyar hangtani irodalom új alkotásait, a magyar nyelv fonetikai műveléséről szóló pedagógiai szakcikkeket, s a siketnémák oktatását elősegítő szakirodalmi műveit. Horger Antal munkája (*Általános fonetika, különös tekintettel a magyar nyelvre*, Bp. 1929.) sok új és önálló megfigyelést tartalmaz. A beszédművelés szempontjából különösen értékes könyvének második és harmadik része: *A beszédhangok osztályozása és a beszéd-*

hangok kapcsolódása. A hangzókapcsolatokról különben külön monográfia jelent meg 1924-ben Istenes Károly tollából: *Hangkapcsolódások a magyar beszédben* (Vác. 1924). A fonetikai vizsgálódások legújabb eredményeinek felhasználásával a magyar kiejtés sajátosságainak egy részletét vizsgálja meg: A beszédben egymással érintkező hangok kapcsolódási módjait s az átmenetek sajátosságait igen sok jó példával mutatja be, úgy, hogy könyvét a gyakorló pedagógusok is haszonnal forgathatják, s így a magyar beszédpedagógia gyakorlati munkájához is jelentős segítség Istenes könyve.

Az iskolai nyelvi nevelés ezekben az években mindinkább szükségét látja annak is, hogy a tanulók nyelvének fonetikai művelése is előtérbe kerüljön. Szobolovszky István »A fonetika szerepe a tanító- és tanítónőképzőben« című cikkében [111] azt állítja, hogy minden magyar pedagógusnak sok fonetikai ismeretre van szüksége, mert »a fonetikai tudás nemcsak széppé, kellemessé, hanem egészségessé is teszi a tanuló beszédét«. Különösen vigyáznunk kell, hogy a »tanuló hangja ne durvuljon el az iskolában«. Egy másik cikkében (»Az élő beszéd művelése a tanító- és tanítónőképzőkben«) [112] azt kívánja, hogy a tanuló magyar nyelvi kiejtését is ápolnunk, művelnünk kell, de nemcsak azoknál a tanulóknál, »akik bizonyos beszédhibában leledzenek, hanem általában minden egyes tanulóknál«.

A magyar beszédkultúra ügye társadalmi vetületet kapott. A Népművelés hasábjain [113] ugyancsak Szobolovszky: »A magyar nyelv fonetikai művelése« című írásában a magyar népművelés fontos feladatának szeretné tudni az élő beszéd ápolását, fonetikai fejlesztését is. »A beszéd fonetikájának általános érvényesülése« egészséges beszédet teremt. Drózdly Győző ugyancsak a Népművelés-ben [114] közli gondolatait és tanácsait a beszédhibások tanításának módszertanára vonatkozólag.

Van tehát újra mozgolódás a beszédművelés, a beszédpedagógia kérdései körül, sőt vita is indul az iskolás tanulók beszédét érintő problémákról. Kanizsai Dezső ui. »A beszéd higiéniájáról« tartott előadásában (megjelent a Budapesti Hírlapban: 1925) »a középiskolai tanárságot mélyen sértő« kijelentést tett. Azt állította, hogy a gyakori beszédhibák okozói nagyrészt a szigorúan fegyelmező középiskolai tanárok.

Simonyi Béla »A beszéd higiéniája« című vitairrásában válaszol Kanizsai megállapításaira [115]. Megállapítja, hogy valóban igen sok a beszédhibás gyerek iskoláinkban. Sok a pöszén beszélő, selypítő, racsoló, hadaró, akadozó, dadogó, az orr-, fej- és torokhangon beszélő, a hibás és káros lélekzetvétellel élő, az ideges együttmozgásban szenvedő, a fejlett beszédkészség ellen ezerféleképpen vétő tanuló, de az okokat máshol kell keresnünk. A fejletlen beszédkészség fejlesztésére, a beszédhibák javítására nincsenek alkalmas, illetőleg képzett pedagógusaink. Nincsen nálunk tudatos beszédnevelés, beszédpedagógia. Nincsenek nálunk — külföldön már oly sikeresen működő — Beszédművészeti Iskolák sem. Beszédtechnikai, fonetikai, beszédhigiéniai ismeretekkel elsősorban a gyógypedagógiai intézetek oktatóit látjuk el, de nem szereznek ilyen ismereteket a közép- és elemi iskolák pedagógusai.

Bárczy Gusztáv »*A magyar beszédhangok képzése*« (Bp. 1928.) című füzetének bevezetőjében Istenes Károly is azt állapítja meg, hogy a fonetikának gyakorlati céljait kevesen látják, pedig a fonetikai vizsgálódások eredményeit sikerrel használhatjuk fel az iskola anyanyelvi nevelésében, beszédművelésében is. Bárczy Gusztáv is arról ír e könyvében, hogy »a tudatos magyar beszéd nálunk újszerűség«. E könyvével, kutatásaival is egyengetni kívánta az utat »a szépen hangzó, hibátlan, öntudatos magyar beszédhez«. Könyve jó segítséget nyújt ehhez a munkához, különösen annak »*A magyar beszéd élettana*« című fejezete. Az egyes hangok képzéséről készített röntgen felvételek didaktikai hasznáról is meg vagyunk győződve. Az iskolai hangtani elemzésekhez is jó forrás Bárczy hangképzéseket elemző eljárása.

19. Most vázlatosan vizsgáljuk meg, tapasztalható-e a szép magyar beszéd öntudatos ápolása iskoláink gyakorló munkájában? Milyen útbaigazítást ad erre vonatkozólag az Utasítások szelleme, előírása? Az 1927-ben kiadott »*Utasítások a középiskolák... Tantervéhez*« helyesen írja elő követelményként: »a magyar szó kultusza iskoláink egyik fő feladata legyen, a stílus felsőbbrendű követelményeitől kezdve a *kiejtésig*«. Milyen utasításokat kapunk az élőszó, a magyar beszéd ápolására? a) »Mindegyik tanár élő szavában a nyelvtani helyesség és a jó ízlés példáját adja...« b) »A tanulót minden alkalommal arra szoktatják, hogy helyesen és ízlésesen fejezze ki magát... c) »Az élő mondás legyen jól hangsúlyozott, kellőleg tagolt, értelmes, helyes és minden mesterkélttség nélkül szép...« d) »A tanuló minden felszólalása alkalmával is vigyázzunk a tiszta, ép, magyaros kiejtésre, a magánhangzók kellő hangszínére, a mássalhangzók helyes képzésére (pl. a kettőzött mássalhangzók hosszúsága), a szótagolás szabatoságára, a jó hangsúlyra, a mondatok szép hangmenetére...« e) A kiejtésükben mutatkozó nyelvjárási különösségeket minden gúny nélkül tudatossá tesszük előttük és rászoktatjuk őket az irodalmi, illetőleg köznyelvi kiejtésre...« f) »A fővárosban... egyes kérdőmondatok, felsorolások ún. *budapesties hangmenetét* nem tűrjük meg a tanulók előadásában, hanem a jó magyaros hangmenetet sajátíttatjuk el velők...« g) Mivel a »mai tanítás mellőzi a hosszas feleltetést, s egyes tanulók sokszor csupán egyetlen mondatral járulnak hozzá a közös munkához, esetleg némely kérdésre csupán egy szóval, szólammal, mondatföredékekkel felelnek..., annál inkább résen kell a tanárnak lenni, hogy a tanulók előadóképessége ne sorvadjon el...« Ez a megállapítás annál is inkább figyelemre méltó, mert az 1920-as, 30-as és 40-es években divott igen helytelen feleltetési módra is utal, aminek valóban az lett a következménye, hogy mind inkább elszorvadt az előadói készség, összezsugorodott az összefüggő beszédre adott lehetőség, mert a szakfelügyelet pl. nem arra volt kíváncsi, hogy milyen tartalmas feleleteket hall a tanulóktól, értelmesen és szépen beszélnek-e a gyerekek, hanem arra, hogy felelt-e mindenki egy óra leforgása alatt az 50-es létszámú osztályközösségben.

Az ún. munkáltató tanítás kérdezési technikája, illetőleg annak rossz értelmezése: a zongorázó típusú kérdezés valóban felületes kifejezési módra szoktatta a tanulókat, s nem volt alkalmas arra, hogy az

összefüggő beszédre is ránevelje őket. *Kolozsváry-Grandpierre Emil* »Tegnap« c. vallomás regényében is súlyos elmarasztaló ítéletet mond az iskolák beszédneveléséről: »Sem az iskolában, sem az iskolán kívüli környezetemben nem akadtam emberre, aki kedvet ébresztett volna bennem a csiszolt, művelt, folyamatos beszéd elsajátítására. Ami magát a tanulást illeti, tanáraink nemhogy beszélni tanítottak volna, hanem egyenesen akadályoztak a beszédben... 8 év gimnázium alatt egyetlen egyszer sem jutottam hozzá, hogy mondjuk egy percig folyamatosan beszéljek... Tanáraink erre csak olyankor adtak alkalmat, ha egy-egy szó szerint megtanult passzust recitáltam el.«

Ezekben az években valóban az iskolai nyelvi oktatás, illetőleg nyelvművelés a nyelvnek inkább csak írott formájával törődött, s a nyelvművelés sokak nyelvművelő gyakorlatában egyet jelentett az írott nyelv védelmével. A nyelvművelő szakirodalom sem adott sok segítséget a beszélt nyelv, a hallható nyelv ápolására. Jellemző pl., hogy *A Pesti Hírlap Nyelvőre* című nyelvvédő, nyelvművelő kiadványban csak egy kis közlemény szól a kiejtésről, s az is csak a nyílt e és a zárt e ejtési sajátságáról szól részletesebben.

Az iskolai nyelvi oktatás szakirodalma már gyakrabban szól az élő szó, a magyar beszéd iskolai ápolásának szükségességéről. E tanulmány szerzője »*Nyelvművelés a magyar nyelv középiskolai tanításában*« című munkájában [116] hangoztatta, hogy »a tervszerű nyelvművelő munka feladatai közé tartozik a helyes magyar beszédre nevelés is.« Külön fejezetet szentel a helyes magyar beszédre nevelés kérdésének. A könyv nyelvhelyességi külön rovata, illetőleg fejezetsora az ejtési hibákra is felhívja a figyelmet, s ismerteti a jó magyar ejtés fonetikai feltételeit is. Nagyon jellemző, hogy a polgári iskolák anyanyelv tanításának kérdéseit vizsgáló cikkek, közlemények meg különösen felpanaszolják az élő beszéd ápolásának elhanyagolását. A munkáltatva tanítás a nyelvi oktatást inkább nyelvtani, mint nyelvi alapon végezte, a nyelvi órákon is nagy szerepet kapott a tevékenység, a munkáltatás, a rajz, a grafikon, a mozdulat, a színes kréta, s ahogyan egy gyakorló pedagógus vallja: »...a beszéd sorsa a munkáltatva tanító iskolában mind mostohább és mostohább lesz, mert ezek az új jelbeszéddek, amelyek ábrákban, homok-asztal látványosságokban stb. kezdenek óráinkba bevonulni, pótolni kívánják a nyelvet.« [117].

Az elemi iskolák tanítói számára írt *vezérkönyvek* vallomásai is elszomorítók az elemi iskolákban folyó beszédművelésre vonatkozólag. Általában csak általánosságokat mondanak el a »szép beszédéről«, s arról, hogy »a természetes és szép beszédre kell a gyermekek figyelmét irányítanunk«, s hogy »beszédmegfigyelési gyakorlatokat« kell tartani: a szép beszédet összehasonlítva a pongyola s kellemetlen hatású beszéddel, stb., stb., de semmi ismeretet nem adnak a beszéd fonetikájára vonatkozólag. Beszédszerkesztési vonatkozásoknak még nyomát sem találjuk. [118].

20. Ha az iskolák beszédművelése és beszédnevelése ilyen állapotban volt, lehetett-e a beszédnek szélesebb társadalmi alapokon kultuszt teremteni? Nehézen! Először a hibákra, hiányosságokra kellett ráír-

nyitani a figyelmet. *Kodály* Zoltán riadója az egyetemes magyar beszéd-kultúra szempontjából is nagyjelentőségű. 1937-ben tartott egyik előadásában a magyar kiejtés romlására hívta fel a figyelmet. (*A magyar kiejtés romlása*. Bp. 1937.) Megállapította, hogy »nálunk semmi beszéd-kultúra, semmi oktatás nincs, sőt a hangzó beszéd alaptörvényei sincsenek tisztázva«. A magyar kiejtés, a magyar beszéd pedig romlik: rontja az idegen nyelvek hatása, az idegenes ízű beszédek majmolása. A romlás folyamatát meg kell állítanunk. *Kodály* javaslatai a magyar beszéd-művelés szempontjából is kiemelendők, mert az igényesebb magyar beszéd-kultúra alapjait is lerakta bennük. Javasolta ui., hogy a M. T. Akadémia adja ki sürgősen a *Magyar Kiejtés Szótárát*, az akadémiai Nyelvművelő Bizottsága foglalkozzék a füllel hallható magyartalanságokkal is, kezdődjék meg a kiejtés kérdéseinek szakszerű elméleti vizsgálata, azaz rakjuk le egy modern magyar beszédtudomány fundamentumát, a tanárképzés és az iskola vállaljon nagyobb részt a magyar beszéd ápolásában is: »... tegyünk lépéseket, hogy minden rendű oktatónak kiképzésében a helyes magyar kiejtés az eddiginél nagyobb figyelemben részesüljön..., s minden tanintézetben elegendő idő is jusson a tiszta magyar beszéd ápolására...«

Kodály tételeit egyesek túlzásnak nyilvánították. Voltak, akik »erőltetett harcról« beszéltek, voltak, akik az oktatás hiányának emlegetését tartották igazságtalannak, voltak, akik azt állították, hogy a kiejtés kérdéseinek elméleti vizsgálata éppen úgy megindult, mint a kiejtésbeli hibák elleni küzdelem is. Erdemesnek tartjuk tehát a *Kodály* előadása előtti irodalom számbavevését is, s azután *Kodály* előadása hatásának regisztrálása lesz a feladatunk.

Az »oktatás hiányának« emlegetését többen azért tartották túlzásnak, mert szerintük pl. az egyetemen folyt rendszeres fonetikai képzés, s *Nagy J. Béla* szerint Pesten pl. *Gombocz Zoltán* fonetikai előadásai az elméleti ismeretek mellett a helyes magyar kiejtést is tanították [119]. *Nagy Adorján* pedig ugyancsak a pesti egyetemen »beszéd-művészeti előadásokat« tartott. A pedagógusok okulására különben több cikk jelent meg a magyar kiejtés és beszéd-művelés ápolására vonatkozólag is. *Nagy J. Béla* pl. a *Magyar Tanítóképző* hasábjain [120] értekezett a helyes kiejtésről is. Szerinte a pedagógusok feladata tudatosítani, hogy »a helyes magyarságnak egyik tartozéka a helyes magyar kiejtés«. Sok gyakorlati tanácsot is ad az iskolai munkához a beszédnevelésre vonatkozólag: a) A betűejtés ellen küzdenünk kell: »A magyar kiejtés nagyon sokban eltér az írástól, tehát nem úgy olvasunk, ahogy írunk. Elég gyakran hallhatják azt a panaszt, hogy az elemi iskolában betűszerinti olvasásra nevelik rá a tanulókat, s ezzel meghamisítják a magyar kiejtést.« b) A tájéjtés kérdése: »Másik fontos dolog a tanítóképzőkben az, hogy a tanítójelöltek helyes fogalmakat szerezzenek az elemi iskola és a tájszólás viszonyáról. A tanító ne vesse meg, ne gúnyolja és ne nyomja el az iskolában a tájszólást, sőt inkább becsülje meg és ápolja.« A kor felfogásának megfelelően értékeli itt *Nagy* a tájéjtést. Még akkor nem mondtuk ki következetesen, hogy az iskola az egységes köznyelvi kiejtés felé fej-

lódés elősegítője kell, hogy legyen. A tájejtés nem hibás ejtés, nem helytelen, de provinciális.

Igen fontos elvet hangoztatott *Nagy* akkor, amikor megírta, hogy »ha nyelvet tanítunk, nem csupán az írott nyelvvel kell foglalkoznunk, hanem a beszéddel is... beszédet, kiejtést könyvből nem lehet tanítani, hanem csak az élő beszéd megfigyelés alapján«.

A magyar nyelv művelő irodalom vajon foglalkozott-e *Kodály* riadója előtt is a füllel hallható magyartalanságok javításával? A *Magyarosan* hasábjain 1932-ben és 1933-ban több cikk jelent meg a nyeiv füllel hallható magyartalanságainak helytelenítéséről is. A *Magyarosan* hírt adott a Nyelv művelő Bizottság cékitűzéséről is, s itt olvashatjuk, hogy a Bizottság célja »a szép magyar szó tisztelétének terjesztése, a beszéd- és írásmód ízléses tisztaságának «megővése». [121].

Csűry Bálint a *Magyarosan* 1932-es évfolyamában cikket közöl »*Idegen szók hanglejtése magyar beszédben*« címmel.

A rádió idegenszerű rövid á ejtését teszi pellengére: hibás az akadémia hangsor illabialis á-val való ejtése: akadémia, Ábert ejtés Albert helyett. Gyakran hallani a rádióban az idegen tulajdonneveknek a magyar beszédben idegen hanglejtés szerint való ejtését: Laval, professzor. »A magyar beszédben hangsúlyozzuk az idegen tulajdonneveket is a magyar mondathanglejtésnek megfelelő módon, tehát az első szótagjukon.« A *Magyarosan* 1933-as évfolyamában vita indul az idegen szók ejtéséről. *Supka* Géza ui. a *Literatura* hasábjain (1932. 584.) azt állította, hogy »a magyarságnak nagy érdeke, hogy mindenütt a külföldön kultúrált népnek ismerjék, ennek pedig többek között az is egyik jelensége, hogy az idegen nyelvet az azt megillető kiejtéssel és accentussal beszélje«. *Nagy* J. Béla válasza: Ha németül beszélnének, akkor helyes *Supka* okfejtése, de aki magyarul beszél, »annak magyarosan kell kimondani a szavakat«. [122]. Német nyelven, németül: Berlin, de ha magyarul beszélek, az ejtése: Berlin, azaz a hangsúly az első szótagon.

Már *Kodály* felhívása előtt is intenzív kutatás vizsgálta a hangzó nyelvet, a nyelv hangzási, zenei tényezőit. A magyar beszédhangok, fiziológiai és akusztikai kutatásával foglalkozó fonetika egyre izmosodik. *Gombocz* Zoltán és *Lazicius* Gyula elméleti fonetikai (*Magyar Fonetika, Fonétika*), *Hegedűs* Lajos kísérleti eszköz fonetikai tanulmányai, *Tarnóczy* akusztikai vizsgálatai (A magyar magánhangzók akusztikai szerkezete) a megteremtendő magyar beszédtudomány számára is forrásértékűek, s a *Kodály* által is kívánt elméleti kutatások kezdetét jelentik. Az orrhangú félmagánhangzók nazalizáló hatása [123], mozgófényképfelvételek az ajkak mozgásáról artikuláció közben [124], a beszédhangok természete [125], a magyar magánhangzórendszer fiziológiai vizsgálatához [126], magyar [127] és szamosháti palatogrammok [128] stb. témakörök bizonyítják a magyar elméleti és kísérleti fonetikai vizsgálódás vitalitását s a megfigyelő eszközök tökéletesedését. *Hegedűs* Lajos a magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolásával (*Magyar hanglejtésformák grafikus ábrázolása*. Bp. 1930.) értékes

adatokat között a magyar hanglejtés típusokat rendszerezni kívánók munkájához is. A magyar beszédtechnika, beszédművelés szempontjából is kiemelendő eredményeiből csak a legfontosabbakat: »A kiemelt szavak képzésmódja szabatosabb. Az értelmi kiemelésnél nő a hangmagasság és hangerő. Az érzelmi tényezők kifejező eszközei a nagyobb hangközök is. A felkiáltó és felszólító mondatok hanglejtésformái mutatják a legnagyobb gazdagságot.«

Az 1930-as években megindult beszédfelvételek a paraszti beszéd hanglejtésformáinak tanulmányozását is elősegítik.

Volt tehát Kodály előadása előtt is kezdeményezés és figyelemre méltó próbálkozás a magyar beszédtudomány megteremtésére, illetőleg az élő szó, a magyar beszéd sajátosságainak elméleti kutatására. De az is bizonyos, hogy Kodály előadásának hatására még tudatosabban, még tervszerűbben indult meg az élő beszéd vizsgálata.

»A magyar kiejtésről« cikksorozat jelenik meg a *Magyar Nyelvőr* hasábjain [129]. A szerzők Kodály előadásához, illetőleg »A magyar kiejtés romlásáról« című füzetéhez fűzik mondanivalójukat. Laziczius Gyula szerint »az élő magyar beszédet... nem fenyegeti idegen rontás«. Nagy J. Béla a beszédnevelés kérdéseiről szólva, az oktatás hiányának emlegetését túlzásnak minősíti, de helyesli Kodály javaslatait: »Kíváncsinos, hogy a művelt magyar köznyelvi kiejtésnek is legyen szabálykönyve és szótára..., kíváncsinos az is, hogy a tanárképzés teret biztosítson a helyes magyar kiejtés tanításának, főképp a magyarszakos tanárjelöltekre nézve.« Az iskolai könyvekben is méltó helyet kell juttatni az idevágó tudnivalóknak.

Kodály 1938 szeptember 18-án »Vessünk gátat kiejtésünk romlásának« címmel rádióelőadást tartott, s külön is felhívta a figyelmet a nyelv zenei és hangzási tényezőinek a közlésben betöltött fontos funkcióira. A hangzási tényezők ápolásának szükségességére is rámutatott: »A magyar kiejtést is tanulni kell, még a született magyarnak is. Ha nem csiszolja, újítja folytonosan, berozsdásodik.«

Kodály javaslatára az egyetemen ejtési versenyek indulnak. »A jó magyar ejtés aktái« című kiadvány [130] nemcsak a versenyek lefolyásáról ad képet, hanem az elhangzott bírálatok és megjegyzések a kiejtési hibákat is regisztrálják, a javítás módjára is útmutatást adnak, s így ez a kiadvány nemcsak a magyar kiejtés ügyének tett nagy szolgálatot, hanem a magyar beszédpedagógiának és beszédtudománynak is.

21. A magyar kiejtés kérdése az 1940-es években eleven problémája volt a magyar nyelvtudománynak is, s az sem véletlen, hogy egy-egy ejtési verseny nyomában újra, meg újra felvetődik e probléma. Csűrny Bálint »A magyar kiejtés kérdése« című tanulmányában [131] a magyar beszédnevelés és beszédtudomány szempontjából is e problémának legfontosabb tényezőire hívta fel a kutatók és a gyakorló pedagógusok figyelmét. a) A romlás elleni küzdelem természetes. b) A köznyelv írott alakja egységes ugyan, de beszélt formája már nem, a köznyelvnek nincs szigorúan egységes hangtani képe. Minden művelt magyar magával hoz a köznyelvbe több-kevesebb tájnyelvi sajátosságot. c) A nyelvjárási zamat különösen érvényesül a mondathanglejtés terén. d) S hogy

az egyén magával hozott nyelvjárási sajátossága színezi lassan a köznyelvi kiejtést, hanglejtést is, a lejtési típusok végtelen gazdagságát eredményezheti. Csüry igen sok világos példán bizonyítja, hogy a mondat-hanglejtés terén a magyar nyelv rendkívül kifejező és színes, s a mondat-hanglejtés egyes fajaihoz határozott jelentés fűződik. A személytelen és a párbeszédes közlés jellemző hanglejtésére vonatkozó megjegyzései meg különösen figyelemre méltók. Az ún. »rikoltozó« hanglejtéssel kapcsolatos példája a magyar beszédnevelés szempontjából is fontos. Az idegenségekre való rámutatással a magyar beszédpedagógia munkásai is haszonnal forgathatják Csüry hasonló jellegű munkáit is.

A magyar köznyelvi kiejtés két változatának, az e-ző és ë-ző formának kérdését veti fel Nagy J. Béla a *Magyar Nyelvben* megjelent cikkében [132]. Vannak, akik azt kívánják, hogy a köznyelvi ejtésben mindkét forma legyen gyakori, illetőleg helyes ejtés. Vannak azonban, akik az ë-zést tájszólási sajátosságnak ítélik, s nem kívánják vele gazdagítani, színezni a köznyelvi ejtést. Nagy J. Béla szerint az ë-ző ejtés nemcsak változatosságot visz bele a köznyelvi kiejtésbe, hanem értelmi különbség is jár vele: *Ne, egyél!* Nő egyél, szeg (verbum), szög (nomen). E probléma egészen napjainkig vitatott kérdése nyelvtudományi és beszédpedagógiai irodalmunknak egyaránt. Deme felfogása az, hogy az e-ë-ző ejtés kérdése »nem létkérdése a köznyelvi kiejtésnek«, de az ë-ző ejtés »értékes színárnyalat« a kiejtésben. (Nyelvművelésünk Főbb kérdései: 199.).

Kodály felhívása alapján vizsgálja meg a budapesti tanárok és tanárjelöltek hangsúlyozásmódját Bulányi György is »A magyar hangsúly romlása« című értekezésében [133]. Igazolja-e Kodályt? Igen. Megállapítja, hogy van hangsúlyromlás a vizsgáltak előadó és magyarázó beszédében, de »ugyanezen réteg jóval kevesebbet vett a hangsúly ellen társalgó beszédében«. A hangsúlyozás divatos hibái: az igekötős összetételek második tagját hangsúlyozzák (köteles kikérni), a jelzős kifejezésekben a jelzett szóra kerül a hangsúly (szép leány), a tárgyias szerkezetben az igei tagot hangsúlyozzák (fát vág), így a szólamhangsúlyban is vétenek gyakran hibát. Sok hibát tapasztalt Bulányi a megfigyelt mondathangsúlyozásában is. Egyesek ui. helytelenül emelték ki a mondat szólamhangsúlya egyikét, vagy másikat. Hibás mondathangsúly: A káptalannak mint jogi személynek nagy hatalma van. Helyesen: A káptalannak, mint, jogi személynek, nagy hatalma van. A romlás okai: bizonyos szófajoknak mondattani szerepüktől függetlenül, erősebb hangsúlyra érdemesítése, a szólamok második felének kiemelése, illetőleg a szólamok teljes figyelembe nem vétele, teljes széttördelése. S nem kis mértékben a német hatás eredményét is regisztrálni tudta.

Az 1940-es években a beszéd vizsgálata általában kibővült, s mind inkább hangot kapott az az óhaj is, hogy a beszédkésztség tudatos alapon való fejlesztését az iskola munkája vállalja magára, s ehhez a munkájához a nyelvtudomány is több segítséget adjon. Simonyi Béla »A beszéd« című alkotásában (Bp. 1942.) az iskola ilyen irányú feladataival kapcsolatban kívánja, hogy az iskolába juttassuk uralomra az egységes tiszta kiejtést, a jellegzetes magyar hangsúlyt és hanglejtést,

s minden magyar iskolai nyelvtanunk tartalmazza a magyar nyelv hangjainak felosztását az egyes hangok fonetikai leírását és mutassanak rá a tiszta magyar kiejtéstől eltérő hibás kiejtésekre és azok javításának módjaira is.

22. Az iskolai nyelvi nevelés és beszédpedagógia a tanulók folyóbeszédében tapasztalható idegenszerűségek okait, forrásait is kutatni kívánta, illetőleg e kutatáshoz megfigyeléseit a nyelvtudomány szakemberei számára átadta. *Juhász Jenő* a tanulók beszédében is jelentkező idegenszerű hangleyjtésre hívja fel a figyelmet »*Hány óra va-an?*« című cikkében [134]. Megállapítja, hogy a tanulók énekelve beszélnek, elnyújtják a kérdőmondat végét. A pesti emberek ejtését fertőző hiba terjedését meg kell akadályoznunk. *Kardeván Károly* »a szépzengésű magyar á hang elnyomorodását« teszi szavá: »Mindinkább lábra kap a tiszta á hang ejtése helyett valami közép, ö-féle hang nyújtása, nyávogtatása... A várás szót pl. úgy ejtik, mintha a vörös szóban a két közép ö-t megnyújtának«. Különösen gyakran hallik ez a hibás ejtés a rikkancsok, autóbusz- és villamos kalauzok beszédében. Az iskolában vessünk neki erős gátat [135].

Hogy az iskola mennyire komolyan vette a beszédművelés ügyét is, mutatja az a nagy érdeklődés is, mely a kifejező, helyesen hangsúlyozott olvasás és a művészi előadás, a szavalás irányában támadt. Ennek az érdeklődésnek is van hatása abban, hogy a felolvasó-, előadó- és szavaló művészetről több, a beszédtechnika és beszédművelés szempontjából is hasznos írás jelent meg magyar nyelven is. *Bognár Elek* »A szónoklás és előadás művészete« című kiadványa (Bp. 1940) inkább gyakorlati, *Gyomlay Gyula* »A felolvasó- és szavalóművészetről« írt tanulmánya a *Budapesti Szemle* hasábjain [136] pedig inkább elméleti vonatkozásaiban emelendő ki. A beszédtechnikára vonatkozó »kellékekről« is szót ejt. Ezek »elemi feltételei« minden előszóbeli előadásnak. Különösen fontos feltétel a pontos, helyes kiejtés. A kiejtés néhány elterjedt hibáira is rámutatott (selypes ejtés, körül, a helyes körül helyett, nyelvjárásos kiejtés stb.). Az idegenszerű hangleyjtést kerülnünk kell. Az iskola is feladatának tekintse a helyes magyar kiejtésre nevelést. Ezen a területen még vannak hibák az iskolai nyelvi nevelésben. Az elemi iskola pl. írásban és szóban rászoktatja a tanulót különösen a sorvégi szó-elválasztások alkalmával a szótaghatár olyan etimológiai jelölésére, mely nem felel meg a természetes kiejtésnek: ad-ja, tart-sa, tet-szik stb.

23. A rendszeres és módszeres beszédtanítás a beszéd-helyesség kérdéseit elméleti és gyakorlati vonatkozásaiban egyaránt az egyetemes magyar beszédkultúra szemszögéből vizsgálta *Nagy Adorján* számos tanulmányában és egy összefoglaló jellegű beszédtechnikai kiadványában.

A beszédnevelés és beszéd-helyesség problémáját társadalmi problémává kívánta emelni, és olyan beszédpedagógiát akart teremteni, amely végigvonul egész nevelő- és oktató-rendszerünkön. A szinpadi beszéd ápolását és fejlesztését is az egyetemes beszédkultúra szempontjából tekintette igen fontos nevelői feladatának. A magyar beszédpedagógia

első lépésének hirdette a szülők felelősségének felébresztését gyermekeik beszéde iránt.

Az iskolában is kapjon méltó helyet a magyar beszéd ügye: teremtsünk magyar beszédpedagógiát. Jobban kell törődnünk a jövő nevelőinek beszédpedagógiai kiképzésével: lássunk el minden nevelőt megfelelő beszédpedagógiai alapismerettel [137]. »Beszédkultúra« című tanulmányában [138] körvonalazta a magyar beszédművelés célját: »... a beszédkultúra célja az élő szó értelmi és érzelmi tartalmának harmónikus, de teljes értékű érvényrejuttatása.« Ennek a célnak elérése attól függ, hogy »tanítóink és tanáraink nemcsak jól, de tudatosan is beszélnek, ismerik a beszéd szerszámát, használatának egészséges és helyes módját«. Számos cikkében a magyar kiejtést illetően követelte, hogy a bajmegállapítást, a diagnózist a gyógyítás, a terápia is kövesse. »... ideje hozzáfogni a terápia kidolgozásához, elsősorban anyanyelvi oktatásunk legelhanyagoltabb területén: a beszéd terén...« [139].

A diagnózis eddigi eredményeit ő is regisztrálta [140]. (A sorvadás állapotában van a magyar beszéd, kiejtésünk nem világos, nem pontos, nem tiszta, nem érvényesül benne minden szótag, gyakran hallani túlartikulált beszédet is, gyakori a gemmináció elhanyagolása, az r-hang ropogtatása, túlságosan hangos egyesek lélegzése, hibás a lélegzési technika, sokan nem elég állejtéssel képezik a hangzókat, a kiejtésben egyesek megfelelnek a hasonulás törvényéről, vannak »betűbeszélők« is, vannak, akik mindent hangsúlyoznak, s vannak, akik semmit sem, a hangmagasság változását, a hangidom dallamát illetően is sok a hiba, sok az idegenszerűség hanglejtésünkben, fertőz az egyhangú, csaknem dallamtalan beszéd, a tempó és szünetek felhasználásában nincs tervszerűség, a beszéd dinamikus menetének kialakításába is sok hiba csúszik, stb., stb.).

A hibák megjavítása érdekében a nyelvi nevelés gyakorló munkáit sok elméleti és gyakorlati ismerettel kell ellátnunk. »A beszédtechnika vezérfonala« [141] című kitűnő könyvében lerakta a magyar beszédtechnika kérdéseiről szóló nagy Kézi Könyv alapjait. Bár elsődleges célja e könyvével a magyar szinpadi beszéd igényesebbé tétele, valójában az egyetemes magyar beszédnevelés és beszédpedagógia számára is úttörő kezdeményezés: Maga így fogalmazta meg könyve célkitűzését: célja egyfelől, hogy »gátat vessen a két világháború között szinpadi beszédünk területén elburjánzott lomposágnak, tisztátalanságnak, magyartalanságok sorozatának, másfelől, hogy első lépés legyen beszédkultúránk megteremtése felé«. Könyve elméleti és gyakorlati vonatkozásokban egyaránt gazdag anyaggal dolgozik. Megadja a beszéd technikájának elsajátításához szükséges elméleti ismereteket és gyakorlatokat. Különösen igyekszik tudatosítani a helyes lélegzési technika jelentőségét és fontosságát: helyes lélegzési technika nélkül nincs helyes és szép magyar beszéd. Helyes lélegzés: a lehető legrövidebb idő alatt a lehető legkisebb fáradsággal, a lehető legnagyobb levegőmennyiséget tudja felvenni. Ez a rekeszizom segítségével végrehajtott lélegzés. Beidegzésére ajánlja gyakorlatul: a hasizmok könnyed munkájának

begyakorlását, a belélegzés reflexszerű elsajátítását, be kell idegeznünk a szünet és belélegzés kapcsolatát. Az egy lélegzetre elmondott szöveg lassú, fokozatos bővítésével módszeresen gyakoroljuk a kilélegzést. A lélekző izmok fejlesztésére nagyon alkalmas gyakorlat a suttogva olvasás, mert a suttogás sokkal intenzívebb munkára kényszeríti a lélegző izmokat, mint a rendes beszéd. A helyes lélegzés beidegzésére használjuk fel az ún. interpunctiós gyakorlatokat is: a belélegzési gyakorlatnál minden egyes írásjelnél vegyünk lélegzetet, a kilélegzési gyakorlat alkalmával csak nagyobb egységek után lélegzünk, tekintet nélkül az írásjelekre. Kerüljük a hangos lélegzést.

A helyes kiejtés fonetikai feltételeit, tényezőit is nagyon kell ismerünk. Alapos fonetikai képzés nélkül nincs fejlett beszédtechnika. A gége porcainak szabad és könnyed mozgását kell biztosítanunk: nem szabad beszéd közben a nyak izmait meőfeszíteni, mert a merevség áterjed a gégeporcok és hangszalagok finom izmaira is, s így igen egészségtelen beszédmód: mesterkélt, préselt, pattogó beszéd lesz a következmény. Ezzel az egészségtelen beszédmóddal gyakran találkozunk az iskolában is. Sok tanuló »felelő hangja«: az izgalom, a nyakizmok megfeszítése nyomán létrejött felszorított hang. Az ún. glottiszárással beszélők számára ajánlható a »hehező-gyakorlat«. E gyakorlat közben a magánhangzóval kezdődő szavakat a *h*-hang ejtésével mondjuk ki: *h*-ember, *h*-írok. A szó előtt hangoztatott *h* lehetetlenné teszi a glottiszárt, megszünteti a hangszalagok és gégeizmok merevségét. A préselt hang alkalmatlan minden modulálására, s megbénítja a beszéd közvetlenségét.

A beszédtechnika nagy gondot fordít az ajkak és a nyelv munkájára: a száj kinyitására, az ajkak és a nyelv mozgására. Ne beszéljünk »gombócos«, »torok« hanggal, azaz erősen hátra húzott nyelvvel, mert ilyenkor az ajak is kevésbé mozog, pedig az ajkak mozgása nagyon fontos előfeltétele a tiszta hangképzésnek. A hangokat ki kell rajzolni az ajkak útján is. A helyesen beszélőnek meg kell tanulnia jól ejteni az állat beszéd közben. Az állejtéssel egyidejűen nagy figyelmet kell fordítani az ajkak mozgékonyására is, de arra is vigyáznunk kell, hogy túl ne artikuláljuk a beszédet.

A hangsúly és a hanglejtés beszédtechnikai vonatkozásait is nagy haszonnal olvashatják mindazok, akik a beszédnevelés kérdései iránt bármilyen célból érdeklődnek.

A magyar beszédkultúra jelenlegi állapotára sajnos az is jellemző, hogy *Nagy Adorján* könyvét általános- és középiskolai tanáraink alig ismerik, iskolai könyvtárainkban pedig nem igen található.

24. Az egyetemes magyar beszédkultúra szempontjából is jelentősek azok az írások, amelyek a magyar színpadi beszéd ápolása és fejlesztése kérdéseiről szólnak. *Nagy Adorján* maga is több írásában foglalkozott »anyanyelvünk és a színház« problémáival [142], s amikor sorra vette a színpadi beszéd legfeltűnőbb hibáit (hangos lélegzés, rosszul képzik a »sziszegő« hangokat, az *r* ropogtatása, a »pesti hanglejtés« stb.), akkor valójában társadalmi vetületet adott e problémának, mert a színészek helyes magyar beszéde nevelő hatást gyakorol a közönség

beszédére, a színpadi beszéd hibái pedig fertőzik a közönség beszédét is. Ilyen meggondolás alapján kívánja Ascher Oszkár is, hogy »javítsuk meg a színházi beszédet!« [143]. Ascher Oszkár »*A versmondás művésze és a színpadi beszéd*« című könyve a színjátszók beszédkultúrájának emelését tűzi ki célul. Sok beszédtechnikai ismeretet is közöl, s különösen kiemelendők a hangsúlyról vallott nézetei. Abban a vitában, vajon a jelző hangsúlyos-e minden tekintetben, a jelzett szó pedig hangsúlytalan, azt vallja, hogy »mindig a mondatban elfoglalt helye és jelentése szabja meg a jelző, vagy jelzett szó hangsúlyos voltát«. A magyar beszédpedagógia számára is hasznos fejezete: *A művészi beszéd technikai feltételei. A beszélőkészség fejlesztése!* A lélegzési és ejtési gyakorlatok jelentőségére már azzal is felhívta a figyelmet, hogy hangsúlyozta: »... tisztán és hibátlanul formált hangzók nélkül« nem képzelhető el »a beszéd tisztasága«.

Bár a színpadi beszéd technikájára vonatkozólag tisztázza »a mai napig kialakult és . . . helyesnek tartott technikai gyakorlatok elméleti alapjait« Fischer Sándor »*Beszédtechnika*« című könyvében (Bp. 1935.), az egyetemes magyar beszédnevelés szempontjából is hasznos tudnivalókat találnak művében mindazok, akik a magyar beszédpedagógia gyakorlati munkáját végzik. A beszédtechnika szempontjából az elmélet és a gyakorlat helyes arányában értékes útbaigazítást kaphatunk a *helyes lélegzés technikájáról, a hangképzés kérdéseiről* (»a legfontosabb feladat minden egyén részére saját középhangsávjának megtalálása, legmegfelelőbb gyakorlat: középhangsávon olvasással kezdünk, majd egyre magasabban, egyre mélyebben olvasunk, de egyik erősségi változás se menjen az érthetőség rovására«), a *hangadásról* (természetes hangadás: a középhangok táján, középerős hangerőn). Hibás hangadás: *préselt hang*: magasra emelt gégével, magasállású nyelvháttal, a beszélő szervek feszített állapotával képzett hang, de a magas válllélekzés is felszorítja a géget..., *fedett hang*: mély gégeállás, a gégegarat táján nagyobb ürrel, sötétebb, mélyebb hangszín eredménnyel..., *torokhang* (gombócoshang): nagyon gyakori hangadási hiba, a nyelv, a lágy szájpadról, a garat, a gége vesz részt a képzésében: a gége nagyobb állást vesz fel, állandó izomtúlfeszítéssel képzett hang), a *hangindításról*: (a hangindítás erősen befolyásolja a hangadás további módját, *kemény hangindítással* oly módon szólaltatjuk meg a hangot, hogy a két hangszalagot erősen zárjuk, s a kinyomuló levegő ezt az éles zárlatot szétpatintja [gégeütés, Glottis-schlag, coup de glotte], *levegős hangindítás*: a hangszalagokat nem zárjuk élesen, a hangrést csak szűkítjük, a hang h-szerű zörejjel indul. A kemény hangindítással beszélők feszítését oldjuk fel vele, *lágy hangindítás*: ez az egészséges hangindítási mód.).

A magyar fonetikai szakirodalom jó ismeretéről tanúskodó fejezetekben szól a szerző a magyar beszédhangok osztályozásáról, képzéséről, a helyes és helytelen ejtésről a hangtörvények alapján, a hangzók időtartamáról, a hangsúly és hanglejtés kérdéséről, a beszédhibákról, a magyar artikulációs-bázisról, stb.

Már kevesebb megbízható elméleti beszédtechnikai ismeretről ad számot Bognár Elek »*A szavalás, színjátszás és rendezés művésze*«

című könyve. Sokszor csak általánosságokat mond el a beszédtechnika elméleti vonatkozásaival kapcsolatban. (»Sehol sem támaszt annyi kívánnivalót a beszéd technikája, mint a költemények előadásával..., lelkiismeretesen kell ügyelnünk a tiszta kiejtésre, a szóvégi hangok »kihozására« [sic!] stb.) Gyakorlati vonatkozásaiban már használhatóbb könyve, különösen a színpadi beszéd történetét is érintő megjegyzéseit emelhetjük ki a könyv értékéül. *Palotai Erzsébet »Új szavaló művészet felé«* (Csillag: 1951. 1155.) című írása a magyar beszédművelés szempontjából is számbaveendő a szavalási hibák elemzését adó sorai miatt. Beszédtechnikai vonatkozást azonban alig találunk írásában, ami van, az is csak általánosság (»a szavalónak is van hangszere: a hangja, s ezt éppoly jól kell ismernie...«).

A magyar szakirodalomban a »hangzásilag is szép hangszervi működésről«, a szép hang fonetikájáról, a beszéd emelkedettebb formáinak hangtanáról eddigelé is legjobb elméleti munka: *Molnár Imre »Eufonetika, a szép beszéd és éneklés tana«* című műve. Igen sok értékes beszédtechnikai ismeretet találunk ebben a világosan megírt könyvben, különösen abban a részében, amelyik a közönséges beszéd s az emelkedett beszéd és ének egyezéséről és különbözőségéről szól: »A szép hang fonetikájáról szólván, legelsősorban is azt kell leszögeznünk, hogy az ének, a közönséges beszéd és a beszédnek ama emelkedett formája, amellyel a színész, előadó, szónok vagy felolvasó él, élettanilag lényegében azonos folyamat, mindössze a zenei hang ötféle fizikai alaptulajdonsága más és más adagolásban szerepel bennük.«

A hangzók képzése és kapcsolása tekintetében igen fontos megállapításai közül ki kell emelnünk a következőket: »A hangzók minél szabatosabb megformálására nemcsak a szép szempontjából... van szükség, hanem még inkább gyakorlati szempontból.« Az emelkedett beszéd szín és erő tekintetében különbözik a közönséges beszédétől. Az emelkedett beszéd nem tűr pongyola hangképzést: »a hang nagyítása a hangzó jelleg körüli hibákat is megnagyítja.« Az általános fonetika és a beszédtechnika szempontjából is értékesek megjegyzései a *hangnagyítás típusairól* (a *nyílt hang*: szűkebbre vont, éles hang, a *fedett hang*: a sötét hangjelleg erőszakolása jellemzi, a gége mély állásba merevül, a *préselt hang*: felszorított gégevel, a nyelv erősen hátra gombócosításával létrehozott hang, az *orrhang*: »létrehozásához nyitva kell tartani az orrcsatorna szájüregfelőli bejáratát«), a *lélegzésről*, a *belélegzés és a kilélegzés folyamatáról*, a *gége mechanikai beállításáról*, a *hangszalagok munkájáról*, a »*rezonanciák* *hizláló támogatásáról*« (»... az emelkedett beszédtechnika tanítása is a teljes rezonancia tartalmú zöngéből indulhat legsikeresebben), a *nyelv szerepéről a hangirányításban*.

25. A színpadi beszéd technikájáról, a színészek helyes kiejtéséről szóló irodalom mellett a felszabadulás utáni magyar szakirodalomban elsősorban a magyar nyelvhelyességi irodalom tanulmányai, a beszédhibajavítás kérdéseit tárgyaló szakmunkák nyújtanak sok beszédtechnikai ismeretet, de a magyar beszédtudomány és beszédpedagógia általában sokat köszönhet a magyar fonetikai irodalom művelői-

nek [144]. A magyar fonetikai irodalom *akusztikai vizsgálatai* (Tarnóczy: A beszédhangok kialakulása. Term. tud. I., a mássalhangzók akusztikai szerkezete . . .), *a beszélő szervek működésével kapcsolatos vizsgálódásainak eredményei* (Tarnóczy: a hangszalagok nyitódási hányadosára vonatkozó megállapításai: Physical Characteristics of Speech Sounds and Some Aspects of Their Anthropological Relations. — Vibration of the Vocal Cords and the Opening Quotient . . .), *a hangok osztályozásáról vallott újabb nézetei* (Deme: a jellemző képzőmozzanatok száma szerint osztályozza a hangokat, Vértes O. András: az organo-genetikus szempontok alapján határolja el a magánhangzókat a mássalhangzóktól), a beszédművelés irodalmát is gazdagították.

A beszédpedagógia és a beszédtudomány még inkább meríthet a magyar fonetikai irodalomnak az *időtartam*, a *hangkapcsolatok*, a *hangerő*, a *hangsúly*, úgyszintén a *hanglejtés* kérdéseit tárgyaló eredményeiből.

Hegedüs Lajos időtartam vizsgálatait a szakirodalom is szívesen fogadta [145]. Vértes O. András a hangkapcsolatok rendszerezését kísérte meg [146].

A hangerővel kapcsolatosan ismét csak Hegedüs hangnyomás méréseit kell kiemelnünk [147]. Eredményeinek summáját így adja Vértes [148]: »A gondolat vagy értelmi egység befejezettségének általában eső hangnyomásmenet felel meg, a befejezetlenségének pedig magasabb szinten mozgó, előre mutató hangnyomásforma. . . « Fónagy Iván a hangsúly és a hangzósság kapcsolatával, a hangsúly és a hangzósság, a hangsúly és az időtartam kérdéseivel foglalkozott [149]. »Az elszigetelten ejtett magyar szavak vocalisainak hangzóssági sorrendjét illetően kísérletei általában megerősítik Gombocznak idevágó megállapításait.« [150].

A beszéd kutatása különösen fellendült a megfelelő technikai eszközök felhasználásával. A beszéd hanglemezeken és magnetofonszalagokon a maga teljességében, valóságos hangzásában rögzíthető. A hangsúlyt, a hanglejtést, a tempót, a beszédszünetek tényezőit és viszonyait objektív mérésekkel is tüzetesebben vizsgálhatjuk. A magnetofonnak óriási jelentősége van a beszédnevelésben is, az iskolai nyelvi oktatás nem is nélkülözheti ezután munkájában [151].

26. A magyar nyelvhelyességi irodalom terméseit vizsgálva, többen — így Nagy Adorján is — kifogásolták, hogy ez az irodalom a nyelv, a beszéd hangbeli oldalával aránylag keveset foglalkozik. Kodály riadója, és még inkább a Kodály javasolta ejtési versenyek nyomában és hatására a magyar nyelvhelyességi irodalom is gyakrabban szólalt meg a jó magyar kiejtés kérdésében is. A felszabadulás utáni *Magyarosan* hasábjain »a hatodik jó magyar kiejtési verseny«-hez fűzött megjegyzések között pl. sok értékes beszédtechnikai vonatkozás is található, elsősorban a köznyelvi-tájnnyelvi kiejtés problémáját és a gyakori hibázásokat illetően. A leggyakoribb hibák között említik az l-nek lágyítását [vol't], a betűejtést, az r ropogtatását, a rossz hangsúlyozást (a jelzett szóra tolódik át a hangsúly, a hangsúly nemcsak hangemelést, hanem hangnyújtást is eredményez [sők]), a túlságos tagolást, vagy

tagolatlanságot, a lassú beszédmodort (a papos modort), a gyors, hadaró beszédet, a melódia hibáit.

Ugyancsak a budapesti tudományegyetem ejtési versenyéhez fűz értékes megjegyzéseket *Deme László* a *Magyarosan*-ban [153]. Az 1948 tavaszán tartott helyes magyar ejtési verseny bírálatait összegezi. A magyar beszédpedagógia gyakorló munkásai különösen nagy haszonnal olvashatták megjegyzéseit, mert az eddigi nyelvhelyességi irodalomnak a magyar beszéd helyességére és hibáira vonatkozó nézeteit sűrítve találták meg cikkében. Mondanivalóját I. A kiejtés, II. Hangsúly, hanglejtés, dallam, III. Lélekzés csoportosítás szerint összegezi. Beszédtechnikai vonatkozásban is fontos tételei: I. *Kiejtés*: a) magánhangzók: az orrhangú beszéd kellemetlen és helytelen. — Összeszorított foggal nem lehet tisztán beszélni: »az egészséges hang csak megfelelő szájnylás és jól kirajzolódó ajakállás segítségével születhetik meg.« Ejtsük az á-t nagyon nyitott szájjal, leeresztett állkapoccsal. Gyakori az á-nak túlságos kis szájnylással, elől képzett, szinte é-szerű ejtése: étszélőhely. — b) *Mássalhangzók*: »A magyarban a nyelvel alkotott mássalhangzók mind lelógó vagy laposan simuló nyelvheggyel ejtendők: a t, d, l, n, sz, z, s, zs hangot visszahajtott nyelvheggyel képezni helytelen.« — c) *Csúnya modorosság* a betűhöz való ragaszkodás: lát-ja. — d) »A magyarban sem elnyelt magánhangzók, sem néma mássalhangzók nincsenek: a képzés tisztaságában a hangsúlytalan szótag nem különböztethető a hangsúlyostól.« — e) *Időtartamában* »mindkét hangzócsoporthoz értelemhordozóan kötve van«.

Világos és hasznos fejtegetést találunk a hangsúly, hanglejtés, dallam kérdéseiről. »A dallamforma a kijelentésben is, a kérdésben is kötve van. A tagadás nemleges kijelentés, tehát a kijelentéssel azonos dallamú, a tagadó kérdésben a kérdés jellege uralkodik, a kérdés dallamára ejtjük. A közlés dallamában a dallamcsúcs a hangsúllyal jár együtt: a hangsúlyos szólamnak első szótagja magas. A kérdés dallama a csúcstól az utolsó előtti szótagnál éri el, utána leesik. Egytagú mondanivalóban a közlés egész dallama végig siklik az egyetlen szótagon: kérdésben a kezdő mélyponttól a dallamcsúcsig tart a siklás.«

A helyes magyar kiejtés kérdéseit tárgyalja *Deme* »*Nyelvművelésünk főbb kérdései*« című kiadvány egyik fejezetében. A köznyelvi kiejtésnek norma értéke van, ez a helyes kiejtés »nemzeti normája«. A kiejtés leggyakoribb hibái: a magánhangzók általános orrhangúsítása, az affektált hangok használata: akadémia, tölőfon (éles ő!) az é-be hajló á: újság, a d, t, sz, z hangok a szokástól eltérő képzése: t [a nyelv hegyével és hátrább képzett t: (apico-postalveolaris)], a t hang hehezetes képzése, a k hang után h-féle utóhang, zöngés hangok félig, v. egészen zöngétlen kiejtése: peszél, a h-hangnak ch-val való helyettesítése: düch, pichen, az r-hang ropogtatása, vagy németes kiejtése; az l jésített színezete...

A helyes magyar kiejtési versenyek felújítása, illetőleg a Pedagógiai Főiskolák gyakorlatában is meghonosítása [154] ismét erős lökést adott a beszéd hathatósabb művelésének. *Bárczi Géza* helyesen jegyezte meg: a jó magyar ejtési versenyek a magyar nyelvművelés ügyét is szolgál-

ják. A budapesti egyetem 1954. évi versenyének tapasztalatait összefoglaló cikkében [155] fontos elvi problémát is felvetett. Mi a célja a *legújabb* versenyeknek? Felelete: az egységes magyar nemzeti nyelv ápolása és fejlesztése, a helyes irodalmi kiejtés szorgalmazása és jutalmazása, az egységes ejtés, a magyar irodalmi kiejtés kialakulásának előkészítése...

Az eddigi versenyek inkább csak az idegenszerűségek, a hibás ejtések ellen küzdöttek, s a nyelvjárási színezetű kiejtést is helyesnek ismerték el. A legújabb versenyek »a tiszta szép hangképzésű, jól hangsúlyozott, színes, de minden nyelvjárási íztől mentes« magyar kiejtést részesítik előnyben, s ezzel az egységes magyar köznyelvi kiejtés irányában egyengetik, illetőleg meggyorsítják a fejlődést.

Bárczi Géza azt is megállapítja, hogy az egyetemi és főiskolai versenyeknek már csak azért is nagy hasznuk van a magyar beszédművelés, illetőleg a beszédpedagógia szempontjából is, mert az ejtés helyességének vagy helytelenségének megállapítására használt bírálati szempontjai igen sok beszédtechnikai vonatkozást is magukban foglalnak. Figyeljük meg, mennyi használható beszédtechnikai tényezőről is adnak számot a kiejtésre vonatkozó irányelvek. a) Az egyes hangok kiejtésében követelmény a világos, tiszta artikuláció: a mennyiség és minőség pontos megkülönböztetése. b) Az *a* labialis, de nem *o*-ba hajló, az *á* egyenletesen illabialis, helytelen labialis színezetet adni neki, vagy kettőshangzóvá bontani. c) Hiba az *á*-nak előrébb képzése, *e* felé hajló színezete. d) Hiba a magánhangzóknek füllel is hallható megnyújtása az *l*, *r* és a *j* előtt. e) Hiba a *t*, *d* hátrább képzése, az *l* jésítése. f) az *r* ropogtatása, illetőleg uvularis ejtése, a geminált mássalhangzók megrovidítése, s a rövid mássalhangzók geminálása (szelemes-ellemi). Súlyos hiba a betűejtés: mond-ja. Bárczi helyesen emelte ki, hogy a szép magyar beszédben a hangsúly »különös figyelmet érdemel«. Hiba e téren: a sűrű hangsúlyozás, vagy a gyenge, ritka hangsúlyozás, azaz a túlságosan tagolt, illetőleg tagolatlan beszédmód követése. Megfelelő szünetekkel is tagolni kell a beszédet, hibás a hadaró beszéd. A versenyt értékelő megjegyzések között külön felhívta a figyelmet az ún. *mozgalmi hangsúlyra*: a szinte minden egyes szónak egyforma erővel való kiemelésére. Ha mindent kiemelünk, akkor valójában semmit sem emelünk ki, s a beszéd is fárasztóvá, egyhangúvá válik.

Bárczi szerint »a hanglejtés ellen szintén sok vád emelhető«. A gyakori hibák e téren: az iskolásan egyhangú, egyenletes hullámzással éneklő előadásmód, a gépiesen színtelen hanglejtés, a leeső hanglejtés: a szólamvégeken, s az összetett mondatok egy-egy tagmondata végén leesik a hang. Gyakori ennek az ellentéte: a szólamvégeken nagyon emelkedik a hang, magasra szökik, elnyúlik, elcsavarodik.

A hanglejtés kérdése különben is nehéz problémája nyelvhelyességi, illetőleg nyelvészeti irodalmunknak. A magyar hanglejtés típusai nincsenek felgyűjtve, megállapítva. Magdics Klára »A magyar hanglejtés problémájához« című értekezésében (Eötvös Tud. egy. Évkönyv: 1952—53. 416) a különböző hanglejtés formákat csoportosítva próbálja megállapítani a magyar hanglejtés főtípusait. Helyes módszertani elve,

hogyan a hanglejtés típusait a közlés határozott szándékával kapcsolja össze. 21 különböző hanglejtésformát állapított meg. Kutatását tovább folytatja.

27. A magyar hanglejtés rendszerszerzésére vállalkozott *Molnár Imre* »*A magyar hanglejtés rendszere*« (Bp. 1954.) című művében. Figyelemre méltó új módszere: a hanglejtésformák rendszerét »három szótagnak három különböző magasságra lehetséges fekvési kombinációiból vezeti le«. [156]. Vizsgálatának elvi alapja: azt kell vizsgálni: *mi a dallam mondanivalója*, tehát hányféle hanglejtés típus lehetséges és mit fejeznek ki. Az első főcsoport: a befejezett közlések dallama. A második főcsoport: a kérdő dallam. A harmadik: a befejezetlen közlések dallama. Negyedik csoport: az idegen dallam. Ötödik: a relatíve súlytalan szólamok dallama. Igen fontos megállapítása, hogy nem az ereszkedő vagy emelkedő menetirány, hanem a hangközök nagyságának sorrendje dönti el a mondat közlés vagy kérdés jellegét«. A közlés dallamának elején van a nagyobb hangköz, a kérdésnek a végén.

A beszéddallam lényegében szó-, illetve szólamdallam, mivel a szó-társzerűen ejtett szó is egy neme a közlésnek és szólamnak számít. Az egyszerű mondat is idevág, minthogy egyetlen szólamot alkot. A többszólamú, összetett mondat dallama ezek kombinációiból alakul. Külön mondatdallam tehát nincs.

Nagyon fontos *Molnár* azon megállapítása is, hogy »az élő beszéd akusztikai folyamatát ... legfeltűnőbbben az artikuláció mellett a hangsúly és a dallam teszi magyarrá vagy idegenné, széppé vagy csúnyává. Ha ezek törvényszerűségeit pontosabban ismerjük, egyrészt felállíthatjuk a szép magyar ejtés kódexét, másrészt vértettebben léphetünk fel a magyar kiejtés ijesztő romlásával szemben«.

Ezért a magyar beszédtudománynak és a beszédnevelésnek legfontosabb jövőbeli feladata éppen a nyelv dallamával kapcsolatos kérdések behatóbb vizsgálata. A vizsgálatnak azonban jobban tekintettel kell lennie a nyelv közlő szerepére; a dallamvizsgálatok is a nyelvi formákból induljanak ki, s a hanglejtés típusait a közlés határozott szándékával kapcsolják össze.

28. A magyar beszédművelés ügyét szolgálják az egyetemi és a főiskolai nyelvi előadások, gyakorlatok mind nagyobb méretű beszédpedagógiai törekvései. Már *Tompa József* »*Magyar nyelvismeret*« (Bp. 1948.) című, s a főiskolások számára írt könyvében igen sok vonatkozást találunk az élő beszéd tényezőinek vizsgálatához is, különösen »A hangsúly és a hanglejtés« című fejezetében. A beszédpedagógia gyakorlati munkáját is elősegíti a magyar kiejtés hibáira rámutató fejezete. Nem véletlenül jegyzi meg *Tompa*, hogy »a magyar kiejtés hibáira aránylag későn lettünk figyelmesek«. A hangtannal kapcsolatos nyelvhelyességi megfigyelései is figyelemre méltók.

A főiskolai hangtani tanítást alapos logopédiai ismeretekkel egészítjük ki. Így a főiskolai hangtani jegyzet a beszéd technikájára vonatkozó fejezete újabban a beszédhibák ismertetését és a hibák javításának módjait is leíró résszel bővült. Így az általános iskolák pedagógusai megfelelő alapismeretekkel felvértezve kerülnek ki a gya-

korlati munkára. Gyakorlatunkban külön előadásokon és speciálkollégiumukon foglalkozunk az élő beszéd kérdéseivel is, s így is felhívjuk tanítványaink figyelmét arra, hogy az élő beszéddel való foglalkozás is részfeladata az iskolában folyó oktató-nevelői munkának, s a fejlettebb beszéd-kultúra igényének felkeltése is nyelvművelés.

29. A beszédhibajavítás magyar szakirodalma a magyar beszéd-kultúra szempontjából is fontos hivatást teljesít. Ezeket a műveket nemcsak a gyógypedagógiai szakoktatás használja fel, hanem igyekszünk e művek eredményeivel megismertetni a pedagógiai főiskolákon hivatásukra felkészülőket is. Ebből a szempontból nagy hasznát vesszük *Kanizsai Dezső »A beszédhibák javítása«* című könyvének. Művében »négy évtizedet meghaladó tapasztalatait foglalja össze«. A leggyakoribb beszédhibákat elemzi; s részletekbe menő elemzéssel világította meg »a helyes hangképzés, a helyes beszéd kialakításának gyakran hosszadalmas módszerét«. Világosan megírt sorokban kapunk ismereteket a leggyakoribb artikulációs hibákról éppen úgy, mint a beszédritmus és a beszédfolyamatoság centrális eredetű zavarairól, a hadarásról, a dadogásról és a szükséges korrekciókról.

Igen hasznos cikk *Vértes O. András* írása a beszédhibákról. (*»A beszédhibákról.«* M. Nyr. 1956. 343.) Gyakorlati célból az iskolák gyakorlati munkásai számára mutatja meg *Vértes*, hogy mi a beszédhiba. Szól a beszédhibák két nagy csoportjáról: *a pöszeségről* (bizonyos hangok, hangkapcsolatok kiejtési hibáiról) és *a beszédritmus zavarairól* (a dadogásról és a hadarásról).

A gyógypedagógiai nevelők számára írt könyvek is elősegítik a magyar beszédnevelés elméleti és gyakorlati problémáinak elmélyítését és megoldását. *Bárczi Gusztáv: »A kiejtés, az olvasás és az írás tanításának fiziológiai vonatkozásai«* (Bp. 1954.) című írása sok gyakorlati vonatkozást is tartalmaz. Helyesen állapítja meg, hogy a hangos olvasás fejleszti a tanuló kiejtési képességét is, s a beszédnevelésben különös gondot kell fordítanunk az egyes hangok tanításában a hang hallási, vizuális és motorikus komponensének a megfigyeltetésére és elsajátítására. *Gémesyné, Egrý Györgyi* és *Meixner Ildikó* ugyancsak a gyógypedagógiai nevelők számára készített munkája *»A beszédnevelés, beszédfejlesztés és beszélgetés kézikönyve«* a beszéd és a gondolkodás tervszerű fejlesztésének legmodernebb módszereivel ismerteti meg a pedagógusokat.

A magyar óvodák beszédpedagógiai törekvéseiről, beszédnevelési, beszédművelési módszereiről sajnos kevés a megbízható jó szakmunka. Pedig ezen a fokon különösen nagy szükség van a gyermek nyelvének, beszédének alapos fonetikai művelésére is. *»A beszéd-készség fejlesztése az óvodában«* című kiadvány [157] helyesen vázolja az óvodai beszédnevelés célját. Cél: »a gyermeki beszéd fonetikai helyességének kifejlesztése: a magyar artikulációs bázis megteremtése, a szájszervek, ajkak, a nyelvmozgás, s a beszédszervi izmok gyakorlása«. Sajnos, a könyv csak kezdet, kevés a megbízható elméleti anyag benne. Ezen a téren a magyar szaktudománynak igen súlyos mulasztásokat kell pótolnia.

30. Az eddigi fejtegetések képet adtak arról, milyen fejlődési fokon áll a magyar beszédkultúra, illetőleg a magyar beszédpedagógia. A legfeltűnőbb, hogy a magyar szakirodalom nem dicsekedhetik egy összefoglaló jellegű beszédpedagógiai, beszédművelési kézikönyvvvel, illetőleg a magyar beszédtechnika kérdéseit tudományosan feldolgozó alaposabb elméleti munkával. A legfontosabb feladat tehát a magyar beszéd-tudomány alaposabb fejlesztése és az iskolai nyelvi nevelői-oktatói munkában a szép magyar beszéd és előadás nagyobb tiszteletének megteremtése.

Ne legyen többé érvénye ennek a szamosháti szólásnak: beszédnek minden megjár. Tudatosítanunk kell, hogy a szépen szólás, a kellemesen hangzó, dallamos nyelv alkalmasabb a nyelvi szerep teljesítésére, mint a színtelen, fakó, kenetlen, rozsdás hangokba belevesző, ízetlen beszéd [158]. Legyen beszédünk *tartalmában és megformálásában* egyaránt a nyelvi igényesség példája.

Sokan ma még a szépen szólást amolyan *l'art pour l'art* megnyilatkozási formának tartják. Tudatosítanunk kell: a szép magyar beszéddel való élés az a lehetőség, hogy az élő szóban is erőre kapjon a szépnek sokféle lehetősége. Az iskolai nyelvművelő munkában különösen azt kell tudatosítanunk, hogy *a magyar beszéd ápolása is nyelvművelés*. A beszédápolás elsősorban törődik a nyelv füllel felfogható sajátosságaival, a nyelv akusztikai, zenei elemeivel, a nyelv hangzó oldalával. Ugyanakkor azonban azt is tudnunk kell, hogy a beszéd tartalma, nyelvi megfogalmazása, kompozíciója, grammatikai helyessége, rendje, szabatossága, a mondanivalóhoz simuló iránya is elsőrendű követelmény. Nem véletlen, hogy a régi retorikák, s a beszéd művészetével foglalkozó szakkönyvek nagy gondot fordítottak a beszéd *tartalmi és stílusbeli* kérdéseire is. *Hegedűs* Lajos helyesen állapítja meg, hogy »a jelentés igen fontos szerepet játszik a beszéd hangzati oldalának kialakításában« [159]. Stilisztikai, retorikai alapismeretek nélkül helyes irányú és eredményes iskolai beszédpedagógiát sem lehet teremteni. Feltétlenül szükség van retorikai, stilisztikai ismeretek nyújtására! Nem lehet szép az a magyar beszéd, amiben nincsenek nyelvi finomságok, amin nem érződik a nyelvben is megnyilvánuló művészi szép felhasználására való törekvés, ami nem igényes megfogalmazásban, ami tele van stílushibákkal. Nem lehet szép az a szépen hangzó beszéd, amelyik nyomorék gondolatok tárháza, amelyben a mondat-szerkesztés pongyola, s a szavak szinte csak úszkálnak a laza szövésű mondat-szerkezetekben. Nem lehet szép a papírosízű, a lompos, a sablonos beszéd, stb., stb.

A helyes és szép magyar beszédre nevelés a régi retorikák gyakorlatának megfelelően a taglejtés, az arcjáték, a gesztus kérdéseit is kell, hogy érintse. Mindezekről e tanulmány második felében lesz szó.

Az iskolai beszédnevelés fejlettebb foka feltétlenül törődik a művészi előadás fontosabb kérdéseinek tudatosításával is. Már *Simonyi* panaszkodott [160], hogy az iskola pedagógusai »keveset foglalkoznak a művészi beszéd technikájával...«

Az iskolai beszédművelésnek ui. azt is tudatosítani kell, hogy nem-

csak az érthető, meggyőző beszédre kell törekednünk. A hétköznapi élet előszóbeli megnyilatkozásaitól is számon kérünk kisebbfokú művészi megformálást is. Mindenki került már olyan helyzetbe, hogy saját maga lemérhette, mennyire nagyobb hatást ért el értelmek és érzelmek befolyásában, irányításában, ha beszéde, előadása esztétikailag is formáltabb volt, ha művészi igények is jelentkeztek benne. Művészi igényű beszédünk, előadásunk, ha az érthetőség és tartalmasság mellett az emelkedettebb, a formáltabb beszédre törekvés igénye is tapasztalható benne. Ennek az igénynek a kielégítése sikertelen lesz, ha csak megjátszott pózolásal, álpátosszal, a hangerő hamis felfokozásával próbáljuk elérni. A mondanivaló tartalmi súlya helyett üres hangossággal, a szavak, a talmi értékű szép kifejezések áradatával nem érjük el a kívánt hatást, legfeljebb agyonfárasztjuk hallgatóinkat.

Sajnos, ma még nem törekszünk a művészi megformálás igényének kialakítására, a hallgatóság pedig annak megkövetelésére.

A szép magyar beszédre nevelés főiskolai és egyetemi feladatai között kell megemlítenünk azt is, hogy az ejtési versenyek mellett rendszeresítenünk kell a *beszédtechnikai gyakorlatokat* is. A jövő pedagógusai ne csak fülre és ösztönösen igyekezzenek szépen, helyesen beszélni, előadni, hanem a mesterségbeli jártasság és tudás biztonságával váljanak a szép magyar beszéd és előadás apostolaivá, terjesztőivé. Ennek a nagy célnak a szolgálatára írodott meg tanulmányunk is. Dolgozatunk tartalmát és megfogalmazási módját is meghatározta az a cél, amit szolgáltunk vele. A főiskolai nyelvi nevelés egyik új színét jelentő speciál-kollégium anyagát foglaltuk itt írásba tanítványaink és az érdeklődők okulására.

J E G Y Z E T E K

- [1] vö. Nagy Adorján: A beszédtechnika vezérfonala. Bp. 1947.
- [2] Bakos József: A szép magyar beszéd. Anyanyelvünk 1954. 129.
- [3] Kölcsey: Minden munkái: IX. 387.
- [4] Boros: Hazafi-gondolatok a Magyar Nyelv ügyében. Tud. Gyűjt. 1820. IV. 90—96.
- [5] Pápai S.: A Magyar Iiteratura Esmérete. Veszprémben, 1808. 453.
- [6] Terhes S.: Mi akadályoztattya többek közt tudománybeli tökéletesedését a Magyarnak? Felső Magyar Országgi Minerva: 1825. 495.
- [7] Czuczor: A magyar nyelv állapota... Tud. Gyűjt. 1828. X. 72—83.
- [8] vö. Váró: Rhetorikai praeparatiók. Orsz. Tan. Egy. Közl. 1884—85. 528.
- [9] vö. Verbőczy J.: Szónoklattan. Pécs. 1870.
- [10] vö. Szeberényi Lajos: Szónoklat-tan. Pest. 1849.
- [11] Teleki: A magyar nyelvnek tökéletesítése. 1816.
- [12] Medgyesi: Doce nos Orare quin et praedicare, az az imádkozásra és praedicatio írás tételre és a'nak meg-tanulására való Mesterséges Táblák. Bártfa, 1650.
- [13] vö. Kun Bertalan: Egyházi szónoklattan. Miskolc, 1855., Zsarnay Lajos: Paptan, Spatak 1857., Tóth Mihály: Egyház-szónoklattan. Debrecen 1866., Mitrovics Gyula: Egyházi szónoklattan, Spatak 1878.
- [14] Második kiadása: Győr 1814.
- [15] vö. Csűry B. MNy. 1935. 115.

- [16] Új kiadása: V Praze, 1947, vö. még Comenius: Anyaiskola. Bp. 1929. 34—36.
- [17] vö. Antik Tanulmányok: I. 141—142., MNy. 1956. 107 —
- [18] vö. Bakos: Adatok a magyar tanítási nyelv fejlődéstörténetéhez 1527—1790. Az Egri Ped. Főiskola Füzetek: 38: 328.
- [19] vö. Brücke: Physiologie u. Systematik der Sprachlaute. 2. k. 7.
- [20] vö. MNy. 1915. 55.
- [21] Akad. Ért. 1853. 206.
- [22] „Tanítás Módja, melyet követnek a Helvetica Confessiot tartó Dunán innen levő Superintendentia megyéjébeli Minden Oskolák”. Pesten, 1801.
- [23] Radácsy: Régi pataki diákelet. Pataki Diákok Anekdotalincse: I. k.
- [24] Kalmár: Próbátétel... 1817.
- [25] vö. Sokféle. A Bétsi Magyar Ujsághoz Toldalék, 1832. 354.
- [26] Sokféle. 1833. 654 —
- [27] Tud. Gyűjt. 1833. IV. 87.
- [28] Tud. Gyűjt. 1837. VI. 3.
- [29] Hazai Tudósítások. 1806. 259.
- [30] Tud. Gyűjt. 1821. II. 62.
- [31] vö. Zvornik: Gondolatok a Magyar Tudós Társaság legelső munkájáról. Tud. Gyűjt. 1831. II. 42.
- [32] Briedl: A szavaltatról. Athenaeum. 1840. I. 193, 209, 217, 231, 244 —
- [33] vö. még Tolnai: Adatok a magyar hanglejtéshez. MNy. 1915. 57.
- [34] uo. 58. 1.
- [35] Honművész 1833. (29.) 234
- [36] Honművész 1833. (73.) 586.
- [37] Honművész uo.
- [38] Honművész 1837. (81.) 669, (87.) 695.
- [39] Szikszay: Farsangi Zsebkönyv. Marosvásárhely 1843. 30.
- [40] Honművész 1837. (87.) 695.
- [41] Honművész 1837. (89.) 717.
- [42] vö. Bajza: Dramaturgiai és logikai leckék. Kritikai Lapok. 1836. 31.
- [43] Bajza: Magyar Játékszíni Krónika. 1842.
- [44] uo. vö. még: Bakos: Vörösmarty és anyanyelvünk az iskolában. Anyanyelvünk 1955. 65 —
- [45] Vörösmarty: Játékszíni krónikák: 1841.
- [46] vö. Vörösmarty: Munkái. VI. k. 1904.
- [47] vö. Színházi Naptár. 1857. 3.
- [48] Egressy: Tanulmányaim és emlékeim. Magyar Színházi Lap. 1860. 30, 61.
- [49] Magyar Színházi Lap. 1860. 30 —
- [50] Fáy: Hogyan kell megítélni a színészt? Magyar Színházi Lap. 1860. 23.
- [51] vö. Molnár Imre dr.: A magyar hanglejtés rendszere. Bp. 1954. 6.
- [52] vö. Magyar Színházi Lap. 1860. 197.
- [53] uo. 1860. 87.
- [54] vö. Czuczor: A magyar böttük, illetőleg hangok fejtegetése. M. Akad. Ért. 1857. (XVII.) 121 —
Fogarasi: Hangsúly vagyis nyomtér a magyar nyelvben. M. Akad. Ért. 1860. I. k.
- [55] Magyar Nyelvészet. 1850. 353—54.
- [56] Magy. Akad. Ért. 1858. XVIII. 285—99.
- [57] vö. Nyelvtud. Közl. 1870. 325.
- [58] M. Akad. Ért. I. oszt. II. 1862. 363—447.
- [59] Budán, 1858. vö. Tanodai Lapok. 1858. 40—42. sz.
- [60] Magyar Nyelvőr. 1873. 97.
- [61] Magyar Nyelvőr. 1898. 210 —
- [62] uo. 1898. 449 —
- [63] Legouvé Ernő: Az olvasás művészete. Bp. 1886. II. kiad. Bp. 1904.
- [64] Nemzeti Névelés. 1895.

- [65] vö. Gyulai Béla: Beszélni tanítás. Néptanítók Lapja. 1871. 854., Bihari Péter: A beszéd és gondolkodás. uo. 1875. 33.
- [66] Imre Sándor: A nyelv romlása. Bp. Szemle. 1886. 1, 182, 365.
- [67] vö. Baranyai Gyula: A hebegésről. Néptanítók Lapja. 1885. 77., 93. — Felelet rá Tolnai J. Béla tollából: Népt. Lapja. 1885. 93. — Vaday József: A selypekről. Néptanítók Lapja. 1885. 649 — Pivár: Kis hangtan... Vác. 1895. Bihari Károly: Kiejtési gyakorlatok. Vác. 1898. Bihari: Gyakorlati hangtan.
- [68] MNyr. 1884. 289., 337., 385., 433., 481., 529.
- [69] 1884. 99—106.
- [70] Orsz. Tan. Egy. Közl. 1886—87. 355—361.
- [71] Nyelvtud. Közl. 1887—90. 21. K. 130—144. (Balassa: A magyar hangok képzése.)
- [72] vö. Tüzetes Magyar Nyelvtan, történeti alapon. Írta Balassa József közreműködésével Simonyi Zsigmond. I. Magyar Hangtan és Alaktan. Bp. 1895.
- [73] vö. Négyessy László: ismertetését e műről: MNyr. 1888. 541—551.
- [74] vö. Zsoltvány bírálatát: Egy. Phil. Közl. 1887. 200.
- [75] vö. Négyessy: MNyr. 1888. 541.
- [76] vö. Egy. Phil. Közl. 1887. 200.
- [77] vö. Balassa: MNyr. 1886. 295. és Schuchardt Hugó hasonló megjegyzését: Literarisches Centralblatt: 1886. 34. sz.
- [78] vö. Nemzeti Nőnevelés: 1904. 276. és még Keleti Szemle: 1904. 282., Ethn. 1904. 166. — Egyet. Phil. Közl. 1905. 328., MNyr. 1904. 279.
- [79] Nyelvtud. Közl. 1887—90. 21. k. 401—434.
- [80] vö. Tüzetes Magyar Nyelvtan: I. Magyar Hangtan. Bp. 1895.
- [81] vö. Balassa: Kis Magyar Hangtan. Bp. 1906.
- [82] vö. Balassa: Fonetikai kérdések. Nyelvtudomány: I. 1907. 97—104., 175 —
- [83] Nyelvtud. Közl. 1887—90. 21. k. 130 —
- [84] MNyr. 1908. 470.
- [85] Simonyi: Tüzetes Magyar Nyelvtan. Bp. 1895.
- [86] Nyelvtudomány. II. 1909. 116—124.
- [87] 1895. 300—309.
- [88] Nemzeti Nőnevelés. 1899. 246 —
- [89] Bp. 1887.
- [90] Math. és Term. tud. Ért. 1897. XV. 5.
- [91] Fővárosi Lapok. 1892. 48. sz.
- [92] vö. Acsay: A prózai műfajok elmélete. Bp. 1889.
- [93] 1895/54301. sz. Közokt. min. rendelet.
- [94] vö. Berg. W.: Die Erziehung zum Sprechen. Leipzig, 1903., Kuijpers: Anleitung zur Stimmbildung. Leipzig. 1903., Karl Hermann: Die Technik des Sprechens, gegründet auf naturgemässer Bildung unserer Sprachlaute. Leipzig. 1909.
- [95] Orvosi Hetilap. 1901. 330 —
- [96] vö. Sztodolnik János: A beszédhibák gyógyítására képesítő szűnidei tanfolyamról. Magyar Tanítóképző. 1906. 557., 1907. 22 —
Sréder Izabella: Adatok a hibás beszédű gyermekekről. Magyar Tanítóképző. 1905. 529.
- [97] Vértess: Bevezetés a fonetikába. 2. kiad. Bp. 1952.
- [98] Magy. Paed. 1899. 30—34.
- [99] Magy. Paed. 1900. 180—187.
- [100] vö. MNyr. 1913. 218., 351., 478.
- [101] Orsz. Középisk. Tan. Egy. Közl. 1905. 207—208.
- [102] Nemzeti Nőnevelés. 1908. 323—326.
- [103] Urania. 1907. 129—131.
- [104] Pécsi áll. főreál. isk. Ért. 1906—1907. évről. Pécs, 1907.
- [105] vö. Magyar Középiskola, 1910. 305 —
- [106] vö. Balassa bírálat: MNyr. 1917. 168 —

- [107] Magyar Nyelv. 1915. 51., 108., 152 —
- [108] Egy. Phil. Közl. 1915. 7—19.
- [109] Zolnai Béla: Hang és nyelv. Minerva, 1935. 3 —
- [110] Magyar Nyelv. 1925. 1., 159., 247.
- [111] Magyar Tanítóképző. 1915. 103.
- [112] uo. 1916. 183 —
- [113] 1916. 176—178.
- [114] 1916. 222., 284., 334.
- [115] Orsz. Középisk. Tan. Egy. Közl. 1925. 337—339.
- [116] Bakos: Nyelvművelés. Érsekújvár. 1940.
- [117] Barta Borbála: Hozzászólás az anyanyelv és stílustanításunk kérdéséhez. Orsz. Polg. Isk. Tan. Egy. Közl. 1937. (42.) 4. sz. 316 —
- [118] vö. Drozdy: Vezérkönyvek. 13. Helyesírás és nyelvi magyarázatok az V—VI. osztályban. Bp. 1935.
- [119] vö. MNy. 1938. 316.
- [120] 1936. 409 —
- [121] Magyarosan. I. 2.
- [122] Magyarosan. 1933. 37.
- [123] Hegedűs: Nyelvtud. Közl. 1931—34. (48.) 266 —
- [124] uő., uo.
- [125] uő. Nyelvtud. Közl. 1935. (49.) 337 —
- [126] Bakó Elemér: Nyelvtud. Közl. 51. k. 1937., 374.
- [127] Gombocz Z.: Nyelvtud. Közl. 38. k. 193.
- [128] Csűry: Nyelvtud. Közl. 50. (1936.) 66 —
- [129] MNy. 1938. 306., 316—317.
- [130] Eckhardt Sándor szerk.: A jó magyar ejtés aktái. Bp. 1941.
- [131] MNy. 1939. 32 —
- [132] 1941. 82 —
- [133] MNy. 1944. 330—348.
- [134] Magyarosan: 1938. 203.
- [135] Orsz. Középisk. Tan. Egy. Közl. 1937. 38., 169.
- [136] Bp. Szemle. 1939. 28. és kinyomat. Bp. 1939.
- [137] Nagy Adorján: Anyanyelvi oktatásunk kérdéséhez. Ped. Szemle, 1954. 210 —
- [138] Magyar Nyelv. 1940. 169—177., vö. még: Anyanyelvünk. 1954. ápr. sz.
- [139] vö. Nagy Adorján: Anyanyelvünk oktatása. Felsőoktatási Szemle. 1955. 123—127.
- [140] vö. „Diagnózis” és „terápia” a magyar kiejtés dolgában. MNy. 1955. 383 —
- [141] Bp. 1947.
- [142] vö. Nagy Adorján: Anyanyelvünk és a színház. Színház és Filmművészet. 1954. ápr. sz.
Színpad és tájszólás. MNy. 1939. 232.
Romlik a színpadi beszéd. Magyar Szemle. 1940. 1. sz.
- [143] vö. Színház és Filmművészet. 1951. 323—24.
- [144] vö. Vértess O. András jó összefoglalását, ill. szemléjét: A magyar leíró hangtan újabb eredményei. MNy. 1956. 107 —
- [145] vö. „Beitrag zur Frage der Geminaten” (ism. MNy. 1956. 114.)
A beszédszünetekről. On the problem of the pauses of speech. Acta Lingu. III. 1—36.
- [146] vö. Bevezetés a fonetikába. Bp. Főisk. jegyzet. Bp. 1952.
- [147] NyK. 1954. LVI. 180—214.
- [148] vö. MNy. 1956. 116.
- [149] Über die Schallfülle der ungarischen Vocale. Acta Lingu. IV. 383—425.
Zur Akzentfrage. (ism. MNy. 1956. 117.)
- [150] MNy. 1956. 116.
- [151] vö. Hegedűs: A technika szerepe a beszéd és a nyelv kutatásában.
Természet és Társadalom. 1956. 424.

- [152] 1945. 40.
- [153] Magyarosan. 1948. 46 —
- [154] vö. Bakos: A szép magyar beszéd. Anyanyelvünk. 1954. 129 —
- [155] MNyr. 1954. 1—10.
- [156] vö. Új Zenei Szemle. 1955. VI. 25., MNy. 1956. 117., MNyr. 1956. 135.
- [157] Hermann Imréné: A beszédkésztség fejlesztése az óvodában. Bp. 1952.
- [158] vö. Bakos József: A nyelvi műveltség fejlesztése... Felsőoktatási Szemle. 1956. 402—405.
- [159] Hegedűs: A szólam alakulása. Pais-émlékkönyv: 100. Bp. 1956.
- [160] MNyr. 1896. 2.